

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Філалагічны факультэт
Кафедра беларускага мовазнаўства

Беларускае слова: на хвалях часу

Матэрыялы навуковых чытанняў,
прысвечаных памяці дацэнта І. М. Шчарбакавай
Мінск, 23 лютага 2022 г.

Мінск
2022

УДК 811.161.3(06)
Б 43

Рашэнне аб дэпаніраванні прыняў:
Савет філалагічнага факультэта
27 чэрвеня 2022 г., пратакол № 10

Рэдакцыйная калегія:
*М. І. Свістунова (адк. рэд.), М. Р. Прыгодзіч,
В. У. Бандаровіч, А. В. Губкіна*

Рэцэнзенты:
В. А. Зразікава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры медыялогіі БДУ;
Н. В. Паляшчук, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык аддзела гісторыі беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Беларускае слова: на хвалях часу : матэрыялы навуковых чытанняў,
прысвечаных памяці дацэнта І. М. Шчарбакавай, г. Мінск, 23 лютага 2022 г. /
БДУ, Філалагічны фак. ; [рэдкал. : М. І. Свістунова (адк. рэд.) і інш.]. – Мінск
: БДУ, 2022. – 137 с. : іл. – Бібліягр. у тэксце.

У зборніку па выніках правядзення навуковых чытанняў, прысвечаных
памяці дацэнта Ірыны Міхайлаўны Шчарбакавай, змешчаны артыкулы
выкладчыкаў, студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў па актуальных праблемах
вывучэння сучаснага стану беларускай мовы і яе гісторыі, а таксама асобных
пытаннях лінгвадыдактыкі.

PRO MEMORIA

М. Р. Прыгодзіч,

доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ДАЦЭНТ І. М. ШЧАРБАКОВА ЯК ДАСЛЕДЧЫК ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАГА СТАНУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Будучы даследчык беларускай мовы Ірына Міхайлаўна Шчарбакова нарадзілася 25 лютага 1931 г. у Мінску ў сям’і беларускіх артыстаў. Бацька, Міхаіл Дзянісаў, і маці, Валянціна Чыслова, тады былі ўдзельнікамі Беларускай студыі оперы і балета, якая пазней стала асновай Беларускага тэатра оперы і балета. У далейшым бацька працаваў салістам тэатра, атрымаў званне «Народны артыст БССР», маці шмат гадоў была памочнікам рэжысёра.

У сям’і гаварылі на дзвюх мовах – рускай і беларускай. Бацькі шмат гастраліравалі з тэатрам, і дачцэ даводзілася часта адной заставацца ў гасцініцах. Выручалі кнігі, з якімі Ірына ніколі не разлучалася. Вайна заспела сям’ю ў Сочы. Пазней бацькі сталі працаваць у Ерэване ў Дзяржаўным оперным тэатры Арменіі. Два з паловай гады Ірына, якая да вайны закончыла толькі тры класы 42-й сярэдняй школы г. Мінска, вывучала армянскую мову. Бацькам таксама давялося асвойваць гэтую мову, бо ўсе класічныя спектаклі ішлі па-армянску. Ірына Міхайлаўна ўспамінае пра выпадак, калі да бацькі ў грымёрную прыйшлі паважаныя армянкі ў нацыянальных строях і шчыра дзякавалі яму за добрую літаратурную армянскую мову.

У канцы 1943 г. бацькоў выклікалі ў г. Каўроў, куды паступова з розных гарадоў з’язджаліся супрацоўнікі беларускага тэатра. Жнівень 1944 г.

сустракалі ў Мінску, у ацалелым доме на вуліцы Інтэрнацыянальнай, непадалёку ад таго месца, дзе цяпер знаходзіцца кінатэатр «Перамога».

Пасля заканчэння школы ў 1948 г. Ірына паступіла на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, дзе і працавала да 30 чэрвеня 2000 г. За шматгадовую плённую навукова-педагагічную дзейнасць і актыўны ўдзел у грамадскім жыцці ў 1991 г. І. М. Шчарбакова была ўзнагароджана Ганаровай граматай Міністэрства народнай адукацыі БССР, а яшчэ раней – у 1985 г. – атрымала медаль «Ветэран працы».

Памерла Ірына Міхайлаўна Шчарбакова 18 лютага 2002 года.

Вялікую ролю ў лёсе І. М. Шчарбаковай адыграла Марыя Андрэеўна Жыдовіч – першая ў Беларусі жанчына, якая атрымала вучонае званне доктара філалагічных навук. Ужо на трэцім курсе Ірына Шчарбакова з сяброўкамі Эвелінай Блінавай (будучы дацэнт БДПУ імя Максіма Танка), Інай Каралёвай (будучы старшы выкладчык кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ, дачка М. А. Жыдовіч) і інш. стала выязджаць у дыялекталагічныя экспедыцыі. Знаёмства з жывымі народнымі гаворкамі, адкрытая задушэўнасць і хараство вясковых бабуль і дзядуль назаўсёды пасялілі ў душы гарадской дзяўчыны любоў да роднага слова. Ваганняў не было – выпускніца ўніверсітэта стала аспіранткай, а ў 1957 г. прыйшла працаваць на тагачасную кафедру беларускай мовы.

Прафесар М. А. Жыдовіч (злева), І. А. Каралёва (у цэнтры) і І. М. Шчарбакова (справа) падчас працы над картатэкай і слоўнікам мінска-маладзечанскіх гаворак. 1960 г.

Жанчыне ў навуцы заўсёды цяжэй. Маючы сям'ю, гадуючы дачку, трэба было займацца і навуковай дзейнасцю, апрацоўваць дзясяткі помнікаў старабеларускага пісьменства, якія, на вялікі жаль, у пераважнай большасці знаходзіліся (і знаходзяцца сёння) у кнігасховішчах Варшавы, Вільні, Кіева, Масквы, Пецярбурга, іншых гарадоў. Вынікам даследчыцкай працы Ірыны Міхайлаўны стала кандыдацкая дысертация «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку асноў на *-o/-jo ў беларускай мове», якую яна паспяхова абараніла ў 1961 г. Першы апанент акадэмік Пятро Глебка ў сваім водгуку адзначаў, што І. Шчарбакова ў сваёй працы «імкнецца <...> прасачыць працэс развіцця форм множнага ліку ў перыяд існавання народнасці і нацыі, устанавіць, якія з гэтых форм увайшлі ў сучасную сістэму скланення назоўнікаў, і ў адпаведнасці з наяўнымі моўнымі фактамі ўнесці неабходныя карэктывы ў вывады ранейшых даследчыкаў гэтага пытання. Трэба сказаць, што пастаўленая задача заслугоўвае, безумоўна, сур'ёзнага даследавання, і дысертантка правяла яго з поспехам» [1, с. 100]; «Ірына Міхайлаўна Шчарбакова зарэкамендавала сябе ў сваёй працы падрыхтаваным і ўдумлівым даследчыкам, здольным самастойна арыентавацца ў складаных навуковых праблемах» [1, с. 104].

Як спецыяліст па гісторыі мовы кандыдат філалагічных навук І. М. Шчарбакова спачатку чытала курс гістарычнай граматыкі, пазней выкладала сучасную беларускую літаратурную мову і паступова назапашвала матэрыялы для ўласных навукова-метадычных распрацовак. У 1967 г. выйшаў з друку яе «Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове: Лексікалогія, фанетыка, арфаэпія, графіка і арфаграфія» (2-е выданне ў 1977 г.). У складзе аўтарскага калектыву пад кіраўніцтвам прафесара М. А. Жыдовіч яна ўдзельнічала ў падрыхтоўцы трох выпускаў «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» (1970, 1974, 1977), штолета выязджала са студэнтамі ў дыялекталагічныя экспедыцыі па Мінскай вобласці.

Багаты фактычны матэрыял гэтых і іншых экспедыцый стаў асновай грунтоўнага «Слоўніка гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі», першы том якога пад рэдакцыяй Е. С. Мяцельскай выйшаў у 1990 г.

Васьмідзясятая гады ХХ ст. для кафедры беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта сталі часам падрыхтоўкі цэлага комплексу новых падручнікаў і навучальных дапаможнікаў па беларускім мовазнаўстве. Выкладаючы на працягу 1981–1982 гг. у Сафійскім універсітэце беларускую

мову, Ірына Міхайлаўна ў суаўтарстве з прафесарамі В. П. Краснеем і У. М. Лазоўскім падрыхтавала вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў універсітэтаў «Сучасная беларуская мова: лексікалогія, фразеалогія» (Мінск: Універсітэцкае, 1984. 175 с.).

Падчас працы ў Балгарыі з’явілася ў яе думка паспрабаваць свае сілы ў перакладной фразеалогіі. Неяк незаўважна стварыліся чыста жаночыя творчыя калектывы з лаціністаў, беларусістаў і русістаў. Ірына Міхайлаўна жартам успамінала, што многія перакладчыцкія пытанні вырашаліся нават у час рэпетыцый выкладчыцкага музычнага квартэта філалагічнага факультэта, нязменным удзельнікам якога шмат гадоў яна была [2].

Напружаная праца ў гэтым напрамку прынесла плённыя вынікі, і ў 1993 г. выйшаў фактычна першы ў гісторыі сучаснай беларускай лексікаграфіі шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў «Proverbia et dicta» (у суаўтарстве з Н. А. Ганчаровай, Л. Г. Калядка і інш.) [3]. У слоўнік уключана каля 500 лацінскіх прыказак, прымавак, крылатых слоў, сістэматызаваных па тэматычнаму прынцыпу. Напрыклад:

SUAE QUISQUE FORTUNAE FABER.

Кожны сам каваль свайго лёсу.

Каждый сам кузнец собственной судьбы.

Куй сам свой лёс. Якую кашу зварыш, такую і еш. Як пасцелеш, так і выпішся. Па Хомку і шапка.

рус. Каждый человек кузнец своего счастья. Счастье у каждого под мозолями лежит.

фр. Chacun est artisan de sa propre destinée. (Каждый создатель/кузнец своей судьбы).

англ. Every man is the maker of his own fortunet (Каждый сам творец своего счастья).

нем. Jeder ist seines Glückes Schmied (Каждый кузнец своего счастья) [3, с. 28].

Кніга была прыхільна прынята аматарамі слова, з’явіліся станоўчыя рэцэнзії ў айчынным і замежным друку. А праз два гады сумесна з прафесарам Нінэль Афінатэнаўнай Ганчаровай І. М. Шчарбакова выдала вялікі трохмоўны (лацінска-беларуска-рускі) зборнік лацінскіх крылатых

выслоўяў, прыказак і прымавак пад агульнай назвай «Из античной мудрости» [4].

Дзве апошнія працы былі падрыхтаваныя ў сувязі з адраджэннем класічнай адукацыі ў многіх вышэйшых навучальных установах Беларусі, калі ўзмацнілася цікавасць да латыні і старажытнагрэчаскай мовы, а ў некаторых школах сталі стварацца гімназічныя класы з выкладаннем класічных моў і літаратур.

Творчая спадчына Ірыны Міхайлаўны Шчарбаковай налічвае каля 50 навуковых прац. Кнігі, метадычныя распрацоўкі вучонага – той неацэнны скарб, які творча выкарыстоўваюць сённяшнія маладыя выкладчыкі кафедры беларускага мовазнаўства В. Бандаровіч, Л. Давыдава, Ю. Назаранка, Н. Яненка. Сотні і тысячы выпускнікоў філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ўдзячныя Ірыне Міхайлаўне за ўводзіны ў чароўны свет роднага слова, за перададзеную любоў і пашану да кнігі, шчырай і звонкай беларускай песні.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Глебка, Пятро. Пытанні гісторыі, філалогіі і мастацтва: зборнік артыкулаў / Пятро Глебка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 302 с.

2. Прыгодзіч, Мікалай. Даследчык. Мовазнаўца. Педагог / Мікалай Прыгодзіч // Роднае слова. – 2001. – № 2. – С. 27–28; *таксама*: Шчарбакова Ірына Міхайлаўна // На службе роднаму слову: Біябібліяграфічны даведнік (да 10-годдзя кафедры гісторыі беларускай мовы) / Рэдкал.: М. Р. Прыгодзіч [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2003. – С. 10–11.

3. Proverbia et dicta: Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / Н. А. Ганчарова, І. М. Шчарбакова, Л. Г. Калядка і інш.; пад рэд. Н. А. Ганчаровай. – Мінск: Універсітэцкае, 1993. – 254 с.

4. Гончарова, Н. А. Из античной мудрости: около 5 000 латинских крылатых слов и выражений, пословиц, поговорок, афоризмов / Н. А. Гончарова, И. М. Щербакова. – Минск: Выш. школа, 1995. – 373 с.

М. І. Свістунова,

дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

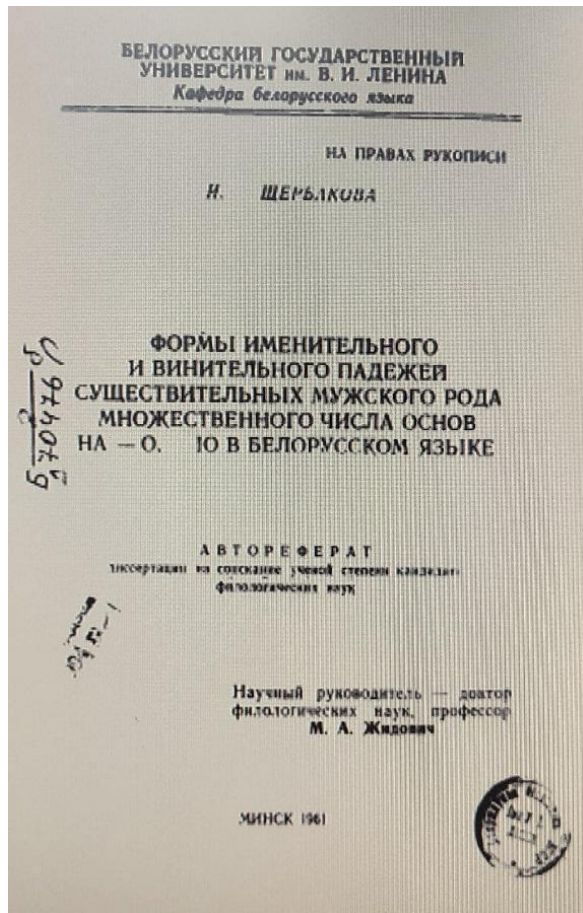
ПРАЦЫ І. М. ШЧАРБАКОВАЙ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Беларускі мовазнавец Ірына Міхайлаўна Шчарбакова скончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і потым працавала ў гэтай установе. Тут жа ёю была падрыхтавана і ў 1961 г.

у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа паспяхова абаронена кандыдацкая дысертацыя. Яе навуковым кіраўніком была прафесар Марыя Андрэеўна Жыдовіч – першая ў Беларусі жанчына-доктар філалагічных навук, спецыяліст у галіне гісторыі і дыялекталогіі беларускай мовы, яе сучаснага стану.

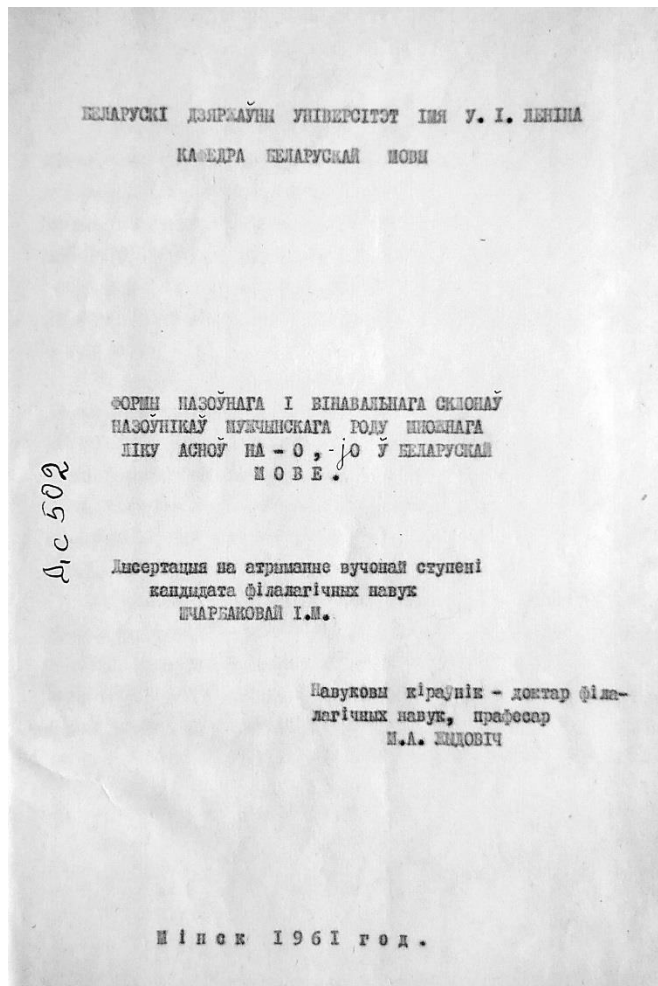
Дысертацыя Ірыны Міхайлаўны мела назву «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку асноў на -о, -jo ў беларускай мове» і была напісана па-беларуску [2], аўтарэферат, як гэта было прынята ў тагачаснай савецкай навуцы, выдадзены па-руску [4] (мал. 1, 2).

Чалавеку недасведчанаму можа падацца, што вывучэнне формаў двух склонаў назоўнікаў аднаго роду, аднаго ліку і аднаго тыпу асноў – вельмі вузкая тэма і што сама

Мал. 1. Тытульная старонка аўтарэферата дысертацыі І. М. Шчарбаковай (з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі).

дысертацыя выканана выключна ў рэчышчы гісторыі беларускай мовы. Аднак знаёмства з тэкстам дысертацыі і аўтарэферата адразу ж расейвае гэтыя павярхоўныя меркаванні.

Мал. 2. Тытульная старонка дысертацыі
І. М. Шчарбакавай
(з фондаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі
імя Якуба Коласа НАН Беларусі).

Станаўленне граматычнага ладу мовы, як і асобных яго катэгорый і форм, адбываецца паступова і, як правіла, на працягу вельмі значных часавых перыядаў. На гэтыя працэсы ўплываюць як ўнутры-, так і пазамоўныя фактары, высвятленне якіх, апісанне і вывучэнне і ёсць адзіны спосаб асэнсавання прычын і тых фармальных змен зыходных даных, якія прывялі ў выніку да фарміравання менавіта такой сістэмы, катэгорыі, формы з менавіта такімі спосабамі і сродкамі выражэння. За стройнымі і мінімалістычна-дастатковымі парадыгмамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы стаяць цэлыя шэрагі інакш уладкаваных парадыгмаў, варыянтных і страчаных формаў, вядомых некалі літаратурна-пісьмовай мове і/або жывому народнаму маўленню. Усё гэта можна параўнаць з айсбергам: над

паверхняй вады бачная толькі яго вяршыня, а асноўная маса льду схаваная пад вадой – напрыклад, мы карыстаемся нарматыўнымі канчаткамі назоўнага склону назоўнікаў множнага ліку -ы/-і (*браты, суседзі*), але ж для гэтай самай граматычнай пазіцыі некалі існавалі іншыя канчаткі; ведаць, калі, чаму і як яны змяніліся ці зніклі, і значыць бачыць айсберг пад тоўшчай вады, і значыць разумець гістарычныя працэсы развіцця мовы.

Разважаючы ў такім ракурсе, трэба прызнаць, што тэма «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку асноў на -о, -jo ў беларускай мове» з'яўляецца цалкам «дысэртабельнай», бо, як паказала аўтар у даследаванні, па-першае, змены ў дадзенай граматычнай пазіцыі адбываліся вельмі працяглы час (ад агульнарускай (у тагачаснай тэрміналогіі) эпохі і да перыяду новай беларускай літаратурнай мовы), па-другое, былі абумоўлены рознымі зменамі (узаемадзеяннем цвёрдых і мяккіх асноў назоўнікаў, а таксама ўзаемадзеяннем асноў назоўнікаў розных тыпаў, уніфікацыяй склонавых формаў, развіццём катэгорыі адушаўлёнасці назоўнікаў, стратай катэгорыі парнага ліку назоўнікаў), па-трэцяе, прадстаўлены камплектам варыянтных формаў (-и, -ы, -ѣ, -а, -ове, -оў/-ёў, -аў/-яў), па-чацвёртае, дадзеная тэма не была распрацавана ў беларускім мовазнаўстве і на матэрыяле беларускай мовы.

Вырашэнне галоўнай задачы кандыдацкага даследавання – «прасачыць працэс развіцця форм назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў перыяд існавання мовы беларускай народнасці і беларускай нацыі, вызначыць, якія формы ўвайшлі ў сучасную сістэму скланення назоўнікаў» [2, с. 4] – звязвае храналагічна розныя перыяды і суадносіць яго (даследаванне) не толькі з ўласна гісторыяй беларускай мовы, але і з яе сучасным станам, літаратурнай і народна-гутарковай формамі.

Усё гэта абумовіла структуру самой дысэртацыі, якая складаецца з уводзінаў, дзвюх глаў і заключэння.

У першай главе «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў агульнарускай мове» аўтар асвятляе пытанні замены формаў з канчаткам -и на формы з канчаткам -ы, пашырэнне формаў з канчаткам -и на месцы былога канчатка -ѣ, уплыў на дадзеныя формы развіцця катэгорыі адушалёнасці, агульны працэс уніфікацыі цвёрдага і мяккага варыянтаў назоўнага і вінавальнага склонаў. Адзначыўшы правамернасць абодвух пашыраных у гістарычным мовазнаўстве 1960-х гадоў тлумачэнняў выцяснення ў назоўным склоне множнага ліку канчатка -и канчаткам -ы, І. М. Шчарбакова робіць і ўласнае заключэнне аб сувязі гэтага працэсу з іншым – узаемадзеяннем цвёрдага і мяккага варыянтаў скланення. Пацвердзіўшы на ўласным фактычным матэрыяле агульнапрынятыя меркаванні адносна выцяснення канчатка -ѣ, «займеннікавай» гіпотэзы

пашырэння ў вінавальным склоне адушаўлёных назоўнікаў формаў роднага склону, Ірына Міхайлаўна прыходзіць да абгрунтаваных высноў: «Гісторыя форм назоўнага множнага асноў на -о звязана з трыма аналагічнымі тэндэнцыямі: 1. Абагульненне форм назоўнага і вінавальнага склонаў цвёрдых асноў. 2. Абагульненне форм назоўнага склону цвёрдага і мяккага адрозненняў¹. 3. Уніфікацыя форм назоўнага склону асноў на -о і на -и» [2, с. 44–45].

Другая глава «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў у беларускай мове» прадстаўлена двума раздзеламі. У раздзеле «Адлюстраванне формаў назоўна-вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў старажытных беларускіх помніках» выкарыстаны моўныя факты з летапісных, справавых, свецкіх, рэлігійных, палемічных, арыгінальных і перакладных помнікаў беларускага пісьменства. Трэба заўважыць, што спіс прааналізаваных у дысэртацыі старажытных тэкстаў вельмі прадстаўнічы: 52 помнікі агульнаруускай і старажытнаруускай пісьменнасці (менавіта так яны кваліфікаваны ў дысэртацыі), 16 афіцыйна-справавых тэкстаў, заходнярускія (беларускія) або літоўскія летапісы, 3 перакладныя рыцарскія аповесці XVI ст., 8 рэлігійна-палемічных твораў, 2 перакладныя рэлігійныя творы (у тым ліку Біблія ў перакладзе Францыска Скарыны), 4 рэлігійныя і агіяграфічныя аповесці [2, спіс крыніц].

Прыводзячы ў дысэртацыі меркаванні аўтарытэтных гісторыкаў мовы (Л. Булахоўскага, Ф. Буслаева, М. Дурнава, М. Коласава, А. Сабалеўскага, А. Шахматава, І. Ягіча і інш.) і ў цэлым пацвярджаючы іх, Ірына Міхайлаўна разам з тым часам выказвае ўласныя назіранні і высновы. Так, напрыклад, пішучы пра формы назоўнага склону множнага ліку назоўнікаў з канчаткам -а, яна прыводзіць выказванне Я. Карскага пра тое, што яны ўласцівы выключна рускай мове [2, с. 77], і ўступае з ім у палеміку, падаючы выяўленыя ёю выпадкі ўжывання гэтага канчатка ў помніках старажытнага беларускага пісьменства. Яна лічыць, што такія формы, адзначаны ў спалучэнні з лічэбнікамі *два*, *тры*, можна разглядаць як перажытачныя формы парнага ліку, якія выступаюць у значэнні множнага, запазычаныя ж словаформы з гэтым канчаткам не з'яўляюцца паказальнымі для беларускай мовы [2, с. 78, 80].

¹ У сучаснай тэрміналогіі – цвёрдая і мяккая разнавіднасці скланення. – М. С.

Раздзел «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў у сучаснай беларускай мове» аперыруе данымі фальклорных запісаў XIX ст., сучасных беларускіх гаворак, мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў. Так, былі вывучаны фальклорныя матэрыялы, апублікаваныя К. Гільтэбрандтам, М. Косічам, Я. Карскім, І. Насовічам, Е. Раманавым, І. Сербавым, П. Шэйнам. Асабліва шмат увагі ў гэтым раздзеле нададзена апісанню вывучаемых граматычных формаў народных гаворак, асноўным матэрыялам для чаго сталі дыялектныя запісы, сабраныя ў 1947–1955 гг. Аўтар не толькі прыводзіць магчымыя варыянтныя формы, але і вельмі дакладна называе тэрыторыі іх пашырэння. Так, напрыклад, адносна старой формы вінавальнага склону (не супадае з формай роднага) І. М. Шчарбакова паведамляе: «Разгледжаны намі матэрыялы сучасных беларускіх гаворак дае падставы правесці ізагласу распаўсюджання форм старога вінавальнага. Такім чынам, мяжа распаўсюджання гэтых форм з назоўнікамі рознага лексічнага значэння амаль супадае з паўночнай мяжой паўднёвых беларускіх гаворак і ідзе з захаду на ўсход па лініі Берастовіца – Ваўкавыск – Рудзенск – Бабруйск – Рэчыца – Лоеў. Вышэй гэтай мяжы формы старога вінавальнага таксама сустракаюцца, але ў асноўным толькі з лексмай *коні*. На поўдні Беларусі формы гэтыя, як відаць з матэрыялаў, сустракаюцца ў вялікай колькасці. Мяжа іх распаўсюджання супадае з дзяржаўнай мяжой Беларусі» [2, с. 121].

У гэтым жа раздзеле ў якасці фактычнага матэрыялу выкарыстаны і тэксты мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў: Францішка Багушэвіча, Алеся Бачылы, Змітрака Бядулі, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Рыгора Мурашкі, Цёткі, Кузьмы Чорнага, Алеся Якімовіча, Фёдара Янкоўскага, а таксама паэма «Энеіда навыварат». Сучасны фактычны матэрыял збіраўся не толькі з мастацкіх, але і з навуковых тэкстаў: «Гісторыі ВКП(б)» (1946), другой часткі «Гісторыі СССР» пад рэд. К. В. Базілевіча, С. В. Бахрушына (1953).

Матэрыялы і высновы будучага дысэртацыйнага даследавання былі папярэдне прадстаўлены ў дзвюх публікацыях Ірыны Міхайлаўны ў перыядычным выданні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якое называлася «Даследаванні па беларускай і рускай мовах» [1; 3]. У цэлым гэтыя публікацыі суадносяцца са зместам дысэртацыі і пацвярджаюць яе асноўныя палажэнні і высновы. У першай – «Адлюстраванне форм назоўна-вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў

старажытных беларускіх помніках» (1958) – увага засярожана на тым, як афармляліся назоўнікі дадзенай граматычнай пазіцыі ў агульнаўсходнеславянскіх і старабеларускіх тэкстах; у другой – «Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў сучаснай беларускай мове» (1960) – гэтая ж граматычная пазіцыя разглядаецца на прыкладах з мастацкіх (і часткова – навуковых) твораў сучаснай беларускай мовы.

Як спецыяліст у галіне гісторыі мовы на пачатку сваёй выкладчыцкай дзейнасці І. М. Шчарбакова чытала курс гістарычнай граматыкі; праўда, публікацый, прысвечаных пытанням гісторыі беларускай мовы, акрамя ўжо названых, у яе больш не было. Сферай асноўных выкладчыцкіх і навуковых інтарэсаў даследчыцы стала сучасная беларуская літаратурная мова і беларуская дыялекталогія: яна з’яўляецца аўтарам і суаўтарам шэрага вучэбных дапаможнікаў для філалагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў, а таксама адным з укладальнікаў «Матэрыялаў для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак» і «Слоўніка гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі». Асабліва ўдалым праектам, у якім брала ўдзел І. М. Шчарбакова, стаў шматмоўны слоўнік афарызмаў. Першы раз ён выйшаў у 1993 г. пад назвай «Proverbia et dicta: шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў» (у суаўтарстве), перажыў шэсць перавыданняў, быў значна дапрацаваны і пашыраны, апошняе, ужо шостае, выданне пад назвай «Мудрость слова сквозь века и народы: десятиязычный словарь фразеологических эквивалентов» (у суаўтарстве) з’явілася ў 2015 г. (гл. спіс «Асноўныя публікацыі І. М. Шчарбаковай»).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Шчарбакова, І. М. Адлюстраванне форм назоўна-вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў старажытных беларускіх помніках / І. М. Шчарбакова // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск, 1958. – С. 133–150.

2. Шчарбакова, І. М. Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку асноў на -о, -jo ў беларускай мове: дыс. ... канд. філал. навук / І. М. Шчарбакова; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя У. І. Леніна, Кафедра беларускай мовы. – Мінск, 1961. – 185 с.

3. Шчарбакова, І. М. Формы назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў сучаснай беларускай мове / І. М. Шчарбакова // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск, 1960. – С. 169–179.

4. Щербакова, И. М. Формы именительного и винительного падежей существительных мужского рода множественного числа основ на -о, -ю в белорусском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / И. М. Щербакова; Белорусский государственный университет им. В. И. Ленина, Кафедра белорусского языка. – Минск, 1961. – 18 с.

АСНОЎНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ І. М. ШЧАРБАКОВАЙ²

1958

1. Шчарбакова, І. М. Адлюстраванне форм назоўна-вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў старажытных беларускіх помніках / І. М. Шчарбакова // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск, 1958. – С. 133–150.

1960

2. Шчарбакова, І. М. Формы назоўнага і вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку ў сучаснай беларускай мове / І. М. Шчарбакова // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск, 1960. – С. 169–179.

1961

3. Шчарбакова, І. М. Формы назоўнага і вінавальнага склону назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку асноў на -о, -jo ў беларускай мове: дыс. ... канд. філал. навук / І. М. Шчарбакова; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя У. І. Леніна, Кафедра беларускай мовы. – Мінск, 1961. – 185 с.

4. Щербакова, И. М. Формы именительного и винительного падежей существительных мужского рода множественного числа основ на -о, -jo в белорусском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / И. М. Щербакова; Белорусский государственный университет им. В. И. Ленина, Кафедра белорусского языка. – Минск, 1961. – 18 с.

1962

5. [Рэцэнзія] Цікавая размова (Янкоўскі Ф. Пытанні культуры мовы. Мінск, 1961. 102 с.) / М. Кавалёва, І. Шчарбакова // Звязда. – 1 сак. 1962 г.

1967

6. Шчарбакова, І. М. Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове: лексікалогія, фанетыка, арфаэпія, графіка і арфаграфія: вуч. дапам. для

² Спіс падрыхтаваны на аснове звестак, змешчаных у бібліяграфічных паказальніках «Беларускае мовазнаўства» (1960, 1967, 1980, 1993, 2004), і звестак з архіва БДУ. – адк. рэд. М. І. Свістунова.

філал. фак. ВНУ / І. М. Шчарбакова; навук. рэд. М. А. Жыдовіч. — Мінск: Выш. школа, 1967. — 97 с.

1968

7. Шчарбакова, І. М. Прадметная сельскагаспадарчая лексіка мінска-маладзечанскіх гаворак / І. М. Шчарбакова // Вопросы литературы и языка. — Мінск, 1968. — С. 149–155.

1970

8. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / Уклад.: М. А. Жыдовіч, І. А. Каралёва, У. М. Лазоўскі, Е. С. Мяцельская, І. М. Шчарбакова; пад рэд. М. А. Жыдовіч. — Вып. 1. — Мінск: Выд-ва БДУ, 1970. — 172 с.

1974

9. Шчарбакова, І. М. Кантрольная работа па сучаснай беларускай літаратурнай мове на 1-м курсе аддзялення беларускай мовы і літаратуры завочнага факультэта / І. М. Шчарбакова // Матэрыялы другой навукова-методычнай канферэнцыі па пытаннях вышэйшага заочнага адукацыі (Тэзісы дакладаў). — Сб. 1. — Мінск, 1974. — С. 139–140.

10. Матэрыялы да слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / Склад.: М. А. Жыдовіч, І. А. Каралёва, У. М. Лазоўскі, Е. С. Мяцельская, І. М. Шчарбакова; пад рэд. М. А. Жыдовіч. — Вып. 2. — Мінск: Выд-ва БДУ, 1974. — 191 с.

1977

11. Шчарбакова, І. М. Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове: лексікалогія, фразеалогія, фанетыка, арфаэпія, графіка і арфаграфія: вуч. дапам. для філал. фак. ВНУ БССР / І. М. Шчарбакова. — 2-е дапоўн. выд. — Мінск: Выд-ва БДУ, 1977. — 110 с.

12. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / Уклад.: М. А. Жыдовіч, І. А. Каралёва, У. М. Лазоўскі, Е. С. Мяцельская, І. М. Шчарбакова; пад рэд. М. А. Жыдовіч. — Вып. 3. — Мінск: Выд-ва БДУ, 1977. — 140 с.

1979

13. Щербакова, И. М. Особенности преподавания русского и белорусского языков на I курсе отделения белорусского и русского языка и литературы / И. М. Щербакова, Л. А. Шевченко // Актуальные проблемы совершенствования научной организации учебно-воспитательного процесса: материалы научно-метод конф., г. Минск, февр. 1979 г.

1981

14. Шчарбакова, І. М. [Рэцэнзія] Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: Вуч. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў. 2-е выд., дапрац. / Я. М. Адамовіч, Н. В. Гаўрош, М. Ф. Гуліцкі і інш.; пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. – Мінск: Выш. школа, 1980. – 238 с. / І. М. Шчарбакова, Т. М. Трыпуціна // Веснік БДУ. – Сер. 4. – 1981. – № 2. – С. 74–75.

1984

15. Сучасная беларуская мова: лексікалогія, фразеалогія: вуч. дапам. для філал. фак. ун-таў / В. П. Красней, У. М. Лазоўскі, І. М. Шчарбакова. – Мінск: Універсітэцкае, 1984. – 175 с.

16. [Рэцэнзія] Щербакова, И. М. Алехина А. И. Фразеологическая единица и слово: К исследованию фразеологической системы. Минск: Изд-во Белорус. гос. ун-та им. В. И. Ленина, 1979. 152 с. / И. М. Щербакова // Сопоставительно языковедение (Издание Софийского университета имени Климента Охридского). – Кн. 2. – София, 1984.

1986

17. Щербакова, И. М. Межпредметные связи в преподавании русского и белорусского языков на филологическом факультете / И. М. Щербакова, Л. А. Шевченко // Методические материалы по вопросам преподавания русского языка в высшей школе: сборник. – Минск: Выш. школа, 1986.

1987

18. Щербакова, И. М. О сопоставительных основах преподавания фонетики белорусского языка болгарам / И. М. Щербакова // Методические указания по изучению и сопоставлению болгарского и белорусского языков: сборник. – Минск: БГУ, 1987.

1990

19. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Т. 1. А–П / Уклад. Е. С. Мяцельская, М. А. Жыдовіч. З. А. Зяневіч, Я. М. Камароўскі, І. А. Каралёва, І. М. Шчарбакова; пад рэд. Е. С. Мяцельскай. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – 287 с.

1993

20. Proverbia et dicta: шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў [каля 500 лацінскіх слоў] / Н. А. Ганчарова, І. М. Шчарбакова, Л. Г. Калядка. А. У. Коршук, Г. І. Шаранда; пад рэд. Н. А. Ганчаровай. – Мінск: Універсітэцкае, 1993. – 254 с.

1995

21. Из античной мудрости: сборник [около 5000 латинских крылатых слов и выражений, пословиц, поговорок, афоризмов] / Н. А. Гончарова, И. М. Щербакова. – Минск: Выш. школа, 1995. – 373 с.

22. Сучасная беларуская мова: уводзіны, фанетыка, фаналогія, арфаэпія, графіка, арфаграфія, лексікалогія, лексікаграфія, фразеалогія: вуч. дапам. для філал. фак. ун-таў / Я. М. Камароўскі, В. П. Красней, У. М. Лазоўскі, Л. І. Сямешка, І. М. Шчарбакова. – 2-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск: Выш. школа, 1995. – 333 с.

23. Шчарбакова, І. М. Некаторыя заўвагі аб мове рамана А. Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя» / І. М. Шчарбакова // Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя: матэр. міжнар. навук. канф., г. Мінск, 22–24 кастр. 1997 г.; рэдкал.: М. Р. Прыгодзіч (адк. рэд.) і інш. – Мінск: Белдзяржуніверсітэт, 1998. – С. 282–283.

2001

24. Шчарбакова, І. М. Назоўнік: з назіранняў над некаторымі склонавымі формамі / І. М. Шчарбакова // Роднае слова. – 2001. – № 2. – С. 28–31.

2008

25. Proverbia et dicta: шестязычный словарь пословиц, поговорок и крылатых слов / Н. А. Гончарова, Л. Г. Колядко, Е. В. Коршук, Г. И. Шаранда,

И. М. Щербакова; под ред. Н. А. Гончаровой. – Минск: Белорусская ассоциация «Конкурс», 2008. – 352 с.

2012

26. Вечные слова = Aeterna dicta: восьмязычный словарь фразеологических эквивалентов [около 600 латинских пословиц, поговорок, изречений] / Н. А. Гончарова, Л. Г. Колядко, Е. В. Коршук, Г. И. Шаранда, И. М. Щербакова, А. З. Цисык, М. Г. Антонюк-Пруто, М. И. Лытин, Е. В. Прокофьева; под ред. Н. А. Гончаровой. – Минск: Белорусская ассоциация «Конкурс», 2012. – 271 с.

2014

27. Мудрость слова сквозь века и народы: десятиязычный словарь фразеологических эквивалентов / Н. А. Гончарова, М. Г. Антонюк-Пруто, И. М. Щербакова, А. З. Цисык, Л. П. Борщевский, Л. Г. Колядко, М. И. Лытин, Т. А. Васькина, Е. В. Прокофьева, Е. В. Коршук, Г. И. Шаранда; под ред. Н. А. Гончаровой. – Минск: Белар. нав., 2014. – 407 с.

2015

28. Мудрость слова сквозь века и народы: десятиязычный словарь фразеологических эквивалентов [около 700 латинских пословиц, поговорок, изречений] / Н. А. Гончарова, М. Г. Антонюк-Пруто, И. М. Щербакова, А. З. Цисык, Л. П. Борщевский, Л. Г. Колядко, М. И. Лытин, Т. А. Васькина, Е. В. Прокофьева, Е. В. Коршук, Г. И. Шаранда; под ред., предисл. Н. А. Гончаровой. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: Белар. нав., 2015. – 480 с.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

І. А. Гапоненка,

доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

БЕЛАРУСІСТЫЧНАЯ ТЭМАТЫКА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ В. М. РУСАЊІЎСКАГА

Віталь Макаравіч Русаніўскі – вядомы ўкраінскі мовазнавец, даследчык, арганізатар навукі, навуковы кіраўнік аўтарскіх калектываў.

Паводле даных разнастайных крыніц [гл., напрыклад, 1; 2; 3; 5; 9], В. М. Русаніўскі – выпускнік філалагічнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта імя Тараса Шаўчэнкі, з 1957 г. шматгадовы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя А. А. Патабні НАН Украіны (з 1964 г. – намеснік дырэктара, у 1981–1996 гг. – дырэктар Інстытута, з 1996 г. – дарадца дырэкцыі, у розныя гады – загадчык аддзелаў культуры маўлення, тэорыі і гісторыі ўкраінскай мовы, украінскай мовы, заходне- і паўднёvasлавянскіх моў).

У скарбонцы яго навуковых здабыткаў працы па пытаннях граматыкі, гісторыі ўкраінскай мовы, тэарэтычнага мовазнаўства, лексікалогіі, стылістыкі, тэрміназнаўства і тэрмінаграфіі, правапісу, моўнай норматворчасці, метадалогіі лінгвістычных даследаванняў, супастаўляльнага мовазнаўства. Навуковец актыўна даследаваў міжславянскія моўна-культурныя ўзаемадзеянні, у прыватнасці засяроджваўся на пытаннях паланістыкі, багемістыкі, рознаславянскіх узаемаўплываў і інш. Да ліку найбольш значных яго прац можна аднесці такія выданні як «Значення і ўзаємозв’язок граматычных катэгорій віду і часу в українській мові XVI–XVII ст.» (1959), «Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану

в сучасних слов'янських мовах» (1968), «Структура українського дієслова» (1971), «Дієслово – рух, дія, образ» (1977), «Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – початку XVIII ст.» (1978), «Походження і розвиток східнослов'янських мов» (1980), «Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов» (1985), «Структура лексичної і граматичної семантики» (1988), «Історія української літературної мови» (2001), «У слові – вічність (мова творів Т. Г. Шевченка)» (2002) і інш.

Як кіраўнік або суаўтар калектыўных работ В. К. Русаніўскі ўдзельнічаў у стварэнні такіх ґрунтоўных манаграфічных і лексікаграфічных прац, як «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969), «Філософські питання мовознавства» (1972), «Довідник з українського правопису» (1973, 1984, 1986), «Словник української мови» ў 11 тамах (1970–1980), «Мова і час» (1977), «Українська мова» (1978), «Життя слова» (1978), «Науково-технічний прогрес і мова» (1978), «Історія української мови» (1978–1983), «Украинская грамматика» (1986), «Мова і культура» (1986), «Українсько-болгарські культурні взаємини XX ст.» (1988), «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (1989), «Грамматика чеської мови» (1992), «Зіставне дослідження української, чеської та російської мов» (1997), енциклапедыя «Українська мова» (2000), «Орфоепічний словник української мови» (т. 1–2, 2001–2003) і інш.

У шэрагу прац з найбагацейшай навуковай лінгвістычнай спадчыны В. М. Русаніўскага закранаюцца пытанні беларуска-ўкраінскіх моўных сувязей. Асноўным аб'ектам лінгвістычнага аналізу слыннага ўкраінскага даследчыка стаўся такі аспект кантактаў гэтых блізкароднасных славянскіх моў, як гістарычныя ўкраінска-беларускія стасункі ад старажытнага да новага перыяду.

У дадзеным артыкуле сцісла прадставім меркаванні В. М. Русаніўскага адносна гісторыі фарміравання ўкраінскай літаратурнай мовы на ўсходнеславянскім фоне і ў параўнанні з аналагічным працэсам у беларускай мове.

Так, ён лічыў, што «ўкраінская мова ад самага свайго зараджэння цесна звязаная з іншымі славянскімі мовамі, перш за ўсё ўсходнеславянскімі – мовамі адной з ёй крыніцы і даўніх агульных літаратурных традыцый...» [8, с. 5]. Агульным папярэднікам сучасных усходнеславянскіх літаратурных

моў была старажытнаруская (агульнаўсходнеславянская) мова XII–XIII стст. Моўнае адзінства ў гэты перыяд забяспечвалася тым, што «ў выніку гістарычных абставін розныя часткі старажытнарускага народу не былі надоўга адарванымі адна ад адной» [6, с. 21]. З XIV–XV стст. у развіцці агульнай усходнеславянскай мовы пад уплывам як унутрымоўных, так і пазамоўных абставін назіраюцца істотныя якасныя змены, у прыватнасці існуючыя ў яе межах мясцовыя дыялекты паступова ператвараюцца ў рэгіянальныя сістэмы, «кожная з якіх развіаецца ў адпаведнасці з уласнымі заканамернасцямі, абслугоўваючы новасфарміраваныя ўсходнеславянскія народнасці: рускую, украінскую і беларускую» [6, с. 48]. Даследчык указвае, што з другой паловы XV і на працягу XVI ст. дывергентныя працэсы выяўляюцца ўсё больш актыўна і генетычна адзіная літаратурная мова паступова пачынае распадацца [6, с. 49]. З гэтага часу «дзелавая мова Паўночна-Усходняй Русі абслугоўвае вялікарускую народнасць, дзелавая мова Паўднёва-Заходняй Русі – украінскую і беларускую» [6, с. 66]. Разыходжанні мовы Вялікай Русі, з аднаго боку, і Літоўскай і Галіцкай Русі, з другога боку, паступова становяцца ўсё больш заўважальнымі: у гэтых моўных разнавіднасцях па-рознаму праявіліся вынікі другога паўднёvasлавянскага ўплыву і ўплывы народных моўных элементаў, неаднолькава ўздзейнічалі на іх і іншамоўныя крыніцы. Вынікам такіх працэсаў, сцвярджае В. М. Русаніўскі, сталася фарміраванне з сярэдзіны XV і да пачатку XVI ст. дзвюх самостойных сістэм: «побач з вялікарускай мовай вылучаецца як асобны феномен украінска-беларуская, якая ў сваю чаргу падзяляецца на кіеўска-валынска-беларускі, галіцка-падольскі і малдаўскі варыянты» [6, с. 67]. Далейшае ўзмацненне народнаразмоўных крыніц у паўднёва-заходняй літаратурнай мове прыводзіць «да падзелу яе на ўкраінскі і беларускі варыянты, што знайшло адлюстраванне найперш у лексіцы і фанетыцы. ... На канец XVI ст. гэтыя структурныя адрозненні становяцца настолькі выразнымі, што беларускую і ўкраінскую літаратурную мову ... трэба разглядаць як асобныя феномены» [6, с. 67–68].

Як указвае навуковец, у названы перыяд натуральныя моўныя кантакты беларусаў і ўкраінцаў падтрымліваліся супрацоўніцтвам у пашырэнні друкарскай справы. Важным можна лічыць факт заснавання ўкраінцам Спірыдонам Собалем Куцейнскай і Буйніцкай друкарань на Беларусі і

дапамога віленскага друкара Лукаша ў арганізацыі друкарні архіепіскапа Л. Барановіча ў Чарнігаве [8, с. 22].

Пры гэтым В. М. Русаніўскі лічыць, што беларускі варыянт паўднёва-заходнярускай літаратурнай мовы доўгі час выглядае найменш выразным, па прычыне яго распаўсюджанасці сярод шматмоўнага насельніцтва (беларусаў, украінцаў, літоўцаў, латышоў, палякаў і інш.). Гэта вымагала больш строгага падтрымання існуючых у ім нормаў, стрымлівала яго напаўненне народна-размоўнымі формамі, што не давала на поўную сілу праявіцца моўнай адметнасці. Так, у беларускай разнавіднасці паўднёва-заходнярускай мовы ў XVI ст. яшчэ вядомыя старажытнарускія адзінкі (*дѣцкій, дѣцкованья*), толькі зрэдку выкарыстоўваюцца спецыфічныя беларускія службовыя словы (*ачь, хотя*), аднак у той жа час ужываюцца арыгінальныя грамадска-палітычныя тэрміны (*чоловѣк отчизный, вечный, дякольный, тяглый*) і фіксуюцца своеасаблівыя фанетычныя (чаргаванне *е/о* пасля шыпячых, цвёрдасць шыпячых і *р* і інш.) і граматычныя рысы (рэдкае формы плюсквамперфекта з дапаможным дзеясловам *быти*, ужытым у форме будучага часу: *будуть бирали*) [6, с. 71–72].

Як відаць, на думку В. М. Русаніўскага, украінская мова мела надзвычай трывалыя сувязі з беларускай мовай у старажытны перыяд, калі дзелавае мова XIV–XV стст. «сталася вядучым стылем і агульнай асновай у фарміраванні стараўкраінскай і старабеларускай моў» [8, с. 5]. На думку даследчыка, моўная разнавіднасць, якая была афіцыйнай у Вялікім Княстве Літоўскім, утварылася ў выніку супольных намаганняў двух народаў і не можа быць адназначна ўключана ў склад пісьмовай спадчыны толькі беларусаў або толькі ўкраінцаў. Гэта агульная для беларусаў і ўкраінцаў *руська* (украінска-беларуская або беларуска-ўкраінская) мова, асновай для развіцця якой была мова канцылярыі Кіева, Валыні, часткова Галіцкай Русі і беларускіх земляў [7, с. 60–61; 8, с. 10]. Да ліку яе помнікаў В. М. Русаніўскі адносіць выданні Літоўскага статута і Ф. Скарыны [8, с. 10, 21].

Хоць у беларускім мовазнаўстве прынята па-іншаму вызначаць генезіс мовы перыяду ВКЛ, трэба прызнаць узважанасць поглядаў В. М. Русаніўскага на гэтае пытанне, яго імкненне да аб'ектыўнасці з улікам усіх наяўных фактараў і фактычных даных, а не толькі кан'юнктура запатрабаваных у межах пастулатаў нацыянальнай лінгвістыкі.

Падрабязнаму разгляду спецыфікі фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў данацыянальных перыяд (у яе параўнанні з украінскай) у працы «Джерела розвитку східнослов'янських мов» прысвечаны асобны раздзел «Тэндэнцыі развіцця беларускай літаратурнай мовы» [6, с. 102–106]. Адзначаючы надзвычай цесныя беларуска-ўкраінскія сувязі названага часу, В. М. Русаніўскі ўказвае, што стараўкраінская і старабеларуская мовы, нягледзечы на сваё рознаўзроўневае падабенства, выяўлялі неаднолькавыя тэндэнцыі ў развіцці: «на ўкраінскіх землях даўняя агульная літаратурная мова ў сувязі з пашырэннем на нацыянальна аднароднай тэрыторыі і большай стылістычнай дыферэнцаванасцю шырэй карысталася народнымі марфалагічнымі і сінтаксічнымі формамі, г. зн. была менш кансерватыўнай. Традыцыйная моўная абалонка ўсё больш руйнавалася і пад ціскам дыялектных форм, чаго не заўважалася на тэрыторыі Беларусі, і пад уплывам грамадска-палітычнай і культурна-асветніцкай практыкі, што вымагала значнага пашырэння ўспадкаванага ад папярэдніх эпох лексічнага складу» [6, с. 106].

У цэлым В. М. Русаніўскі працэс утварэння ўсходнеславянскіх моў апісвае наступным чынам: у XIV–XVI стст. старажытнаруская мова пачынае насычацца народнаразмоўнымі элементамі, што прыводзіць да ўтварэння асобных мясцовых моўных варыянтаў і яе распаду з другой паловы XV ст. на вялікарускую і ўкраінска-беларускую, якая ў сваю чаргу не была адзінай і распалася спачатку на паўночна-заходні, паўднёва-заходні і малдаўска-ўкраінскі варыянты, а ў канцы XVI ст. на гэтай аснове развіліся стараўкраінская і старабеларуская мовы.

Разважаючы пра далейшы лёс беларускай і ўкраінскай моў, даследчык разглядае працэсы іх станаўлення ў вельмі цеснай счэпцы. Ён указвае на наяўнасць супольных грамадскіх працэсаў, у прыватнасці абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці ва Украіне і Беларусі ў XVI–XVIII стст., што знаходзіць праяўленне ў сацыяльнай, асветніцкай і культурнай сферах, у пашырэнні жанравай разнастайнасці абедзвюх моў, а менавіта ў далейшым развіцці традыцый дзелавага пісьма, а таксама летапісання, панегірычнай і палемічнай літаратуры [6, с. 75]. Працэсы моўнага станаўлення і пазней працякалі на агульнай грамадска-сацыяльнай глебе. Так, «пашырэнне навукі і асветы ў канцы XVIII – на пачатку XIX ст. абуджае цікавасць у мясцовай украінскай і беларускай эліты – у вялікай ступені ўжо зрусіфікаванай – да

мінулага сваіх краін, да тых гістарычных падзей, якія прывялі да страты нацыянальнай самасвядомасці, да народнай мовы, да гістарычнай памяці, якую нясе ў сабе фальклор. Гэта абумовіла развіццё новых літаратурных моў, спачатку ўкраінскай, праз нейкі час беларускай» [7, с. 8].

В. М. Русаніўскі ў сваіх работах указвае шэраг агульных беларуска-ўкраінскіх моўна-гістарычных рыс. Так, ён адзначае невялікі ўплыў на працэсы фарміравання беларускай і ўкраінскай моў царкоўнаславянскай мовы і, наадварот, істотнае ўздзеянне на моватворчасць польскай і лацінскай моў. На яго думку, у паўночна-ўсходняй і паўднёва-заходняй Русі заўважальна адрознівалася ступень прэстыжнасці нормаў дзвюх моўных сістэм: «...у Расіі ў XVI–XVIII стст. аддавалася перавага царкоўнаславянскім нормам, на Украіне і ў Беларусі – старажытнарускім». У рускай літаратурнай мове пераарыентацыя на «супольнае для ўсіх усходнеславянскіх літаратурных моў імкненне папаўняць традыцыйныя нормы старажытнарускай мовы народнаразмоўнымі наватворамі» актывізуецца некалькі пазней [6, с. 83–84]. Аднак працэс адыходу ад царкоўнаславянскіх нормаў на беларускіх і ўкраінскіх тэрыторыях не быў паслядоўным і раўнамерным. Так, В. М. Русаніўскі робіць цікавае назіранне, што ў XVII ст. у Беларусі і Украіне заўважаецца «актывізацыя царкоўнаславянскай мовы, выкліканая найперш пазамоўнымі прычынамі – імкненнем проціпаставіць “свяшчэнную” царкоўнаславянскую мову навязанай беларусам і ўкраінцам лацінскай як прылады каталіцкай царквы» [6, с. 137]. Найбольш шырокае распаўсюджанне гэтая моўная разнавіднасць мела на той час у сферы кананічнага богаслужэбнага пісьма.

Даследчык зазначае вялікую ступень падабенства ў працэсах запазычвання ў беларускую і ўкраінскую мову на пэўных этапах іх развіцця: «украінская і беларуская данацыянальныя мовы пастаянна падтрымлівалі літаратурна-пісьмовыя кантакты з чэшскай і польскай мовамі. Праз заходнеславянскія літаратурныя крыніцы ва ўкраінскую мову (як і ў беларускую) улівалася плынь лацінізмаў, германізмаў і ўласна заходнеславянізмаў... Украінска-беларускія граматы сведчаць параўнальна мала запазычанняў з моў іншых народаў – цюркскіх, балтыйскіх, малдаўскай, венгерскай, паўднёваславянскіх» [7, с. 56–58].

У ходзе разважанняў пра лёс украінскай і беларускай моў вельмі важнае значэнне маюць даследаванні В. М. Русаніўскага, датычныя пытання моўнай

міжстадыйнай (ад старога да новага перыядаў) пераемнасці. Філіяцыйны аспект у моўна-гістарычных даследаваннях на працягу многіх дзесяцігоддзяў застаецца актуальным у беларускім і ўкраінскім мовазнаўстве. Прычым, нягледзячы на тое, што працэсы станаўлення беларускай і ўкраінскай моў вызначаюцца наяўнасцю шматлікіх падобных знешніх гістарычных рыс, пазіцыі беларускіх і ўкраінскіх навукоўцаў па гэтым пытанні даволі істотна разыходзяцца. Калі вельмі каротка ахарактарызаваць сітуацыю, то беларускія гісторыкі мовы выказваюць дыяметральна супрацьлеглыя меркаванні: некаторыя даследчыкі канстатуюць поўны разрыў паміж старабеларускім і новым беларускім пісьменствам, іншыя ж прызнаюць, што старажытнабеларускія пісьмовыя традыцыі не былі цалкам страчаныя, а працягвалі сваё развіццё на аснове сінтэзу размоўнай народнай мовы з элементамі (найперш лексічнымі) мовы літаратурнай. Ва ўкраінскай лінгвістыцы назіраецца істотна большае адзінадушша пры вырашэнні пытання аб пераемнай сувязі паміж старой і новай стадыямі моўнага развіцця – абсалютная большасць ўкраінскіх гісторыкаў мовы схіляецца да думкі аб прызнанні факта наяўнасці моўнай пераемнасці. Так, В. М. Русаніўскі вельмі канкрэтна выказваецца на карысць такога падыходу: «...хоць новая ўкраінская літаратурная мова – гэта якаясь адрозная ад старой літаратурнай мовы з’ява, усё ж яна як у працэсе свайго станаўлення, так і пазней – ажно да сёння – абапіраецца на старую ўкраінскую літаратурную мову, асабліва на ўжываную ў ёй лексіку» [6, с. 212]. Навуковец уключаецца і ў беларускую філіяцыйную дыскусію. Ён адзначае, што пытанне ўстанаўлення ўзаемасувязей старабеларускай і новай беларускай мовы дастаткова складанае, паколькі паміж гэтымі моўнымі стадыямі існуе істотная храналагічная мяжа. Пры гэтым на прыкладзе запазычаных лексем са сферы юрыдычнай тэрміналогіі ён паказвае наяўнасць прамых паралеляў у лексічным складзе даўняй і сучаснай беларускай мовы. Яго канчатковы вывад на карысць пераемнасці паміж старым і новым этапам у беларускай мове: «сучасная беларуская літаратурная мова звязана спадчынным повяззю са старабеларускай» [6, с. 213]. У цэлым ён лічыць, што ва ўсіх усходнеславянскіх мовах пераход ад старой да новай якасці «адбываўся не шляхам поўнага разрыву з папярэднімі традыцыямі, а ў выніку частковай перабудовы іх сістэм» [6, с. 218]. Беларуская мова, на яго думку, з сярэдзіны XIX ст. адраджаецца (а не ствараецца, як гэта было б пры страце

пераемнасці – *І. Г.*) на народным грунце з выкарыстаннем даўніх традыцый (у прыватнасці, для ўтварэння тэрміналагічных блокаў) па ўзоры рускай і ўкраінскай моў [6, с. 218].

Тут варта ўказаць на адзін характэрны факт. У беларускай лінгвістыцы ў аснову гіпотэзы аб поўнай страце пераемнай сувязі паміж старой і новай моўнымі стадыямі было пакладзена меркаванне рускага моваведа М. М. Дурнава, які сцвярджаў, што «нынешний белорусский литературный язык возник только в XIX в.; в основе его лежит один из центрально-б.-р. говоров. Вследствие стремления части б.-р. писателей последнего времени порвать со всеми традициями и сделать свой литературный язык отличным и от р., и от укр. в б.-р. литер. язык, особенно в язык научной прозы вошло много чужих элементов, несвойственных ни р. литер. языку, ни живым б.-р. говорам. Ни в какой связи со старым зап.-р. литер. языком XV–XVIII вв. он не стоит» [4, с. 29]. Адсылка да аўтарытэту гэтага даследчыка была ключавой пры вырашэнні пытання пераемнасці ў беларускай мове ў канцы XX ст., што выглядае не зусім дарэчным. Асноўную сферу інтарэсаў М. М. Дурнава складала руская дыялекталогія і гісторыя рускай мовы, а беларускі моўны матэрыял ён выкарыстоўваў толькі фрагментарна. Пераемнасці ў гісторыі беларускай мовы ў працытаванай працы, як відаць, прысвечана літаральна некалькі радкоў, якія выглядаюць хутчэй як канстатуючая заўвага, а не як вынік скрупулёзных даследаванняў. Аналагічны вывад М. М. Дурнава выказвае і аб характары традыцый у гісторыі ўкраінскага пісьменства. Украінская мова, на яго думку, узнікла «только в конце XVIII в. и не стоит в генетической связи ни с цел. литературным языком ю.-р. писателей предшествующей эпохи, ни с собственно русским литературным языком, ни с предшествующими попытками писать на м.-р. (XV–XVIII вв.). В основу его легло вост.-укр. наречие м.-р.; элементов, несвойственных живой вост.-укр. народной речи, первые украинские писатели старались, по возможности, избегать, что им удавалось, пока литература на укр. ограничивалась стихами и повестями из украинского быта» [4, с. 28]). Але ўкраінскія навукоўцы, і В. М. Русаніўскі ў тым ліку, не схільныя прымаць такі пункт погляду.

Даследаванні В. М. Русаніўскага, прысвечаныя тэме ўкраінска-беларускіх моўных кантактаў, у цэлым вызначаюцца аб’ектыўнасцю, факталагічнай абгрунтаванасцю і не трацяць актуальнасці ў сучаснасці. Хоць па некаторых пазіцыях яго вывады не цалкам карэлююць з прынятымі ў

беларускай лінгвістыцы пастулатамі, аднак такі старонні прафесійны погляд надзвычай карысны. Гэта нярэдка дазваляе выйсці за рамкі кансерватыўных метадалагічных падыходаў, стымулюе да пошукаў новых крыніц, да карэкціроўкі высноў, якія часам неапраўдана маюць статус аксіяматычных. Усё гэта ў сваю чаргу ў цэлым узбагачае даследчы працэс і сведчыць пра яго эвалюцыю.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Віталій Макарович Русанівський: Біобібліографія до 75-річчя / вступ. ст., сост. Н. Г. Озерова; Нац. акад. наук України, Ін-н мовазн. ім. О. О. Потебні. – Київ: Довіра, 2006. – 45 с.
2. Гриценко, П. Ю. Русанівський Віталій Макарович / П. Ю. Гриценко // Енциклопедія історії України: у 10 т.: [укр.] / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Т. 9. – Київ: Наук. думка, 2012. – С. 371.
3. Життя у слові: Збірник наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського (1931–2007) / Відп. ред. В. Г. Складенко. – Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2011. – 544 с.
4. Дурново, Н. Н. Введение в историю русского языка / Н. Н. Дурново. – М.: Наука, 1969. (перевид. манагр. 1927 г.) [Електронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://imwerden.de/pdf/durnovo_vvedenie_v_istoriyu_russkogo_yazyka_1969__ocr.pdf. – Дата доступу: 26.02.2022.
5. Мельничук, О.С. Русанівський Віталій Макарович / О. С. Мельничук, О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Співгол. редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. – 2-ге вид. – Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – С. 564–565.
6. Русанівський, В. М. Джерела розвитку східнослов'янських мов / В. М. Русанівський. – Київ: Наук. думка, 1985. – 231 с.
7. Русанівський, В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – Київ: АртЕк, 2001. – 392 с.
8. Русанівський, В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст. Доповідь

на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень 1973 р.) / В. М. Русанівський. – Київ: Наук. думка, 1973. – 28 с.

9. 70-річчя Академіка НАН України В. М. Русанівського // Вісник НАН України. – 2001. – Вип. 6. – С. 78–79.

А .В. Губкіна,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДУ

КАМПАЗИТЫ Ў БАТАНІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ 1920-Х ГГ.

Тэрміналагічны апарат беларускай літаратурнай мовы пачаў фарміравацца ў 1920-я гг., калі нацыянальная мова беларусаў атрымала статус дзяржаўнай. Свядомая і паслядоўная дзейнасць па складванні навуковай тэрміналогіі пачалася стварэннем у лютым 1921 г. пры народным камісарыяце асветы ССРБ Навукова-тэрміналагічнай камісіі. Мэта дзейнасці камісіі была ў стварэнні і сістэматызацыі тэрміналагічных і наменклатурных назваў розных галін навукі. За нядоўгі тэрмін з 1922 па 1930 гг. былі падрыхтаваны 24 выпускі Беларускай навуковай тэрміналогіі (БНТ) для розных навуковых сфер - матэматыкі, геаграфіі, хіміі, фізікі, музыкі, грамадазнаўства, права, псіхалогіі, сельскай гаспадаркі і інш. Плён працы камісіі, якая складалася з гуманітарнай, прыродазнаўчай і матэматычнай секцый, сярод іншага абумоўлены тым, што ў камісію ўваходзілі як гуманітарыі, так і галіновыя спецыялісты. Прыродазнаўчую секцыю ўзначальваў фізік Леў Дашкевіч, разам з якім працавалі географ Мікола Азбукін, прыродазнавец Язэп Каранеўскі, батанік Вітальд Міхальскі, хімік Часлаў Родзевіч, інжынер Феліцыянт Бурак. У выніку свет убачылі некалькі выпускаў, у якіх былі прадстаўлены геаграфічныя, касмаграфічныя, батанічныя, заалагічныя, анатамічныя, глебазнаўчыя, сельскагаспадарчыя, лясныя тэрміны.

У аснову распрацоўкі беларускай лексікі, у тым ліку і тэрміналагічнай, у 1920-я гг. былі пакладзены пурыстычныя прынцыпы, г. зн. ухіл рабіўся на актыўнае выкарыстанне ўласных рэсурсаў беларускай мовы. В. Ластоўскі пісаў: «... адраджоная наша мова павінна стацца добрым правадніком культуры, а гэткай яна зможа быць толькі тады, калі ў ёй будзе найменш чужых слоў... Мова – гэта аблічча душы народу, і гэтае аблічча народнай душа нельга брыдзіць прылепкамі і наклейкамі, а наадварот, чым яно будзе чысцейшым, тым прыгажэйшым і здаравейшым» [3, с. 4].

Батанічная тэрміналогія была прадстаўлена ў шостым выпуску «Батаніка (агульная і спецыяльная)» (1924). Тэматычна бліжэй быў і выпуск 24 «Слоўнік тэрміналогіі агульнае раслінагадоўлі (праект)» (1930) [1].

Выпуск «Батаніка (агульная і спецыяльная)» утрымлівае дзве часткі. Першая частка «Агульная батаніка (анатомія, марфалогія і фізіялогія раслін)» складаецца з руска-беларускага слоўніка і двух спісаў-паказальнікаў тэрмінаў – лацінскіх і беларускіх назваў. У перакладным слоўніку да 580 рускіх назваў падаюцца 604 беларускія адпаведнікі. Беларуская частка крыху колькасна пераважае, бо да некаторых рээстравых слоў прапануюцца два беларускія эквіваленты. Другая частка «Спецыяльная батаніка (сістэматыка раслін)» уключае ў сябе лацінска-руско-беларускі слоўнік на 1248 рээстравых слоў, а таксама спісы-паказальнікі назваў па-руску і па-беларуску. Такім чынам, у першай частцы прадстаўлены батанічныя тэрміны, а ў другой – наменклатурныя назвы.

Па нашых падліках, 70 беларускіх тэрмінаў агульнай батанікі (амаль 12 % ад агульнай колькасці), уключаных у частку «Агульная батаніка (анатомія, марфалогія і фізіялогія раслін)», з'яўляюцца кампазітамі – складанымі па ўтварэнні словамі. Гэта больш, чым кампазітаў у групе агентыўных агульнаўжывальных назоўнікаў, зафіксаваных у перакладных слоўніках 1920-х гадоў, аналіз якіх намі праводзіўся ў межах асобнага даследавання. Там кампазітамі з'яўляецца каля 8 % слоў [2].

Складанне – утварэнне слоў шляхам складання двух (некалькіх) слоў (асноў). Гэтаму спосабу належыць асобнае месца ў марфалагічным утварэнні. Складанне як спосаб словаўтварэння вядома беларускай мове здаўна. У 1920-я гады ён даволі актыўна выкарыстоўваўся таму, што даваў магчымасць утварыць (скласці) новае слова, у тым ліку і тэрмін, з наяўных агульнавядомых слоў. Гэта дазваляла, з аднаго боку, пазбегнуць

запозычвання (у першую чаргу з лацінскай і грэчаскай моў) і калькавання адпаведных адзінак рускай мовы, а з другога боку, утварыць слова з празрыстай матывацыяй, якое будзе агульнаразумелым, паколькі асноўным рэсурсам для стварэння беларускай тэрміналогіі, таксама як і папаўнення слоўніка агульнаўжывальнай лексікі, бачылася жывая народная гаворка.

Невялікая колькасць тэрмінаў батанікі з'явілася вынікам словаскладання: **вечназялёныя** (вечнозелёные), **кораньплод** (корнеплод), **нібы-вось** (ложная ось), **нібы-плод** (ложный плод), **расьліны-вадалюбы** (растения гидрофильные), **расьліны-гнилаеды** (сапрофиты), **расьліны-жываросты** (эпифиты), **расьліны-лазуны** (лазящие растения), **расьліны-мокралюбы** (гигрофиты), **расьліны-солялюбы** (галофиты/соланчаковые растения), **расьліны-сухалюбы** (ксорофиты), **сьцябло-корань** (корневище).

Крыху меншая колькасць батанічных тэрмінаў стала вынікам асноваскладання. Некалькі з іх утварыліся шляхам складання асноў двух назоўнікаў: **відатварэнне** (видообразование), **корнягрыб** (микорица), **семяложак** (семяносец), **семязавязь** (семязачаток/яичко/семячко), **плодазавязь** (завязь). Шляхам складання асновы назоўніка і прыметніка ўтварыліся словы **вяліказароднік** (макроспора), **дробназароднік** (микроспора), **пустазелле** (сорная растительность). Слова **двугубы** (вяночак) (двугубый венчик) – вынік спалучэння асновы лічэбніка і назоўніка, тэрмін **самазапылкаванне** (самоопыление) – асновы займенніка і назоўніка. У выніку спалучэння асноў прыметнікаў утворана слова **судзінкавата-валакняная** (вязка) (сосудисто-волокнистый пучок).

Найбольшая колькасць кампазітаў сярод прааналізаваных батанічных тэрмінаў утварылася складана-суфіксальным спосабам. Сярод іх пераважаюць прыметнікі, утвораныя шляхам спалучэння асноў лічэбніка і назоўніка. Вынікам далучэння на названых асноў суфікса -ав- (-ов-) сталі словы **аднагадовая** (расьліна) (однолетнее растение), **аднакаморкавыя** (расьліны) (одноклеточные растения), **аднародавая** (кветка) (однополый цветок), **дв(у/о)хродавая** (кветка) (двуполый / обоеполый цветок), **двухгадовыя** (расьліны) (двулетние растения), **першапачаткавая** (кара) (первичная кора), **першапачаткавы** (асяродкавы прамень) (первичный сердцевинный луч). Парай прыкладаў прадстаўлены складанасуфіксальныя батанічныя тэрміны з суфіксам -ев-: **адналісьцэневыя** (расьліны) (однодольные растения), **двулісьцэневыя** (расьліны) (двудольные растения).

Стольки ж адзінак з суфіксам *-н-*: **двухзакутны** (плод) (двугнёздный плод), **другарадны** (вторичный). У выніку спалучэння асновы лічэбніка і назоўніка з далучэннем суфікса *-асць* утвораны адзіны назоўнік **двупастацёвасць** (диморфизм).

Пры ўтварэнні тэрмінаў-прыметнікаў ад асноў прыметніка і назоўніка найчасцей далучаўся суфікс *-ав-*: **вольнапялёсткавы** (вяночак) (свободнолепестный венчик), **рознароднікавыя** (разноспоровые), **разнапнёвыя** (расліны) (двудомные растения), **вольнапялёсткавы** (вяночак) (раздельнолепестный венчик), **зрослапялёсткавыя** (сростнолепестные). Адзінкавымі прыкладамі прадстаўлены складанасуфіксальныя ўтварэнні з суфіксам *-н-*: **акрытанасенныя** (скрытосеменные), **голанасенныя** (голосемянные); *-ават-*: **непарнапёркаваты** (ліст) (непарноперистый лист), **парнапёркаваты** (ліст) (парноперистый лист); *-л-*: **дзікарослы** (дикорастущий).

У выніку спалучэння асноў двух назоўнікаў і суфікса *-ік* з'явіліся батанічныя тэрміны-назоўнікі **кветкалісьцік** (лепесток) і **плодалісьцік** (плодолистик). Іх можна разглядаць і як утвораныя шляхам бязафікснага асноваскладання. Далучэннем да асноў назоўнікаў суфікса *-н-* утварылася слова **кветадонне** (цветоложе), суфікса *-к-* — слова **семяножка** (семяножка). Слова **кветкалісьцік**, **плодалісьцік**, **семяножка** можна разглядаць і як утвораныя шляхам бязафікснага асноваскладання.

Два тэрміны-назоўнікі з'явіліся ў выніку спалучэння асноў прыметніка і дзеяслова з адначасовым далучэннем суфікса *-асць*: **землязваротнасць** (геотропизм), **цяплогзваротнасць** (теплотропизм). Слова **жываросты** (эпифиты) — вынік далучэння да асноў прыметніка і дзеяслова суфікса *-т-*.

Два батанічныя тэрміны-прыметнікі былі ўтвораны шляхам спалучэння асноў прыслоўя і назоўніка: **шматгадовая** расліна (многолетнее растение), **двойча-пёркаваты** ліст (двоякоперистый лист).

Адзін складаны назоўнік утварыўся шляхам спалучэння асноў назоўніка і прыметніка з адначасовым далучэннем суфікса *-асць*: **светлазваротнасць** (гелиотропизм).

Некалькі батанічных тэрмінаў-назоўнікаў былі ўтвораны шляхам асноваскладання з нулявой афіксацыяй: **гнилаеды** (сапрофиты), **лісталад** (листорасположение / расположение листьев), **лістасклад** (листорасположение почки).

Як бачым, імкненне стварыць навуковую тэрміналогію на аснове багацця беларускай мовы было ўвасоблена ў практычную дзейнасць. Толькі асобныя з названых слоў мелі варыянты з кампанентаў грэчаскага паходжання: *двунастацёвасьць* і *дыморфізм*, *святлазваротнасць* і *геліотропізм*, *землязваротнасць* і *геотропізм*.

Звяртае на сябе ўвагу разнастайнасць словаўтваральных тыпаў і мадэляў прааналізаваных слоў. Гэта сведчыць аб станаўленні тэрміналагічнага словаўтварэння, спробах выпрацоўкі найбольш трапных і прыдатных спосабаў ўтварэння новых слоў.

Час не дазволіў праверыць на практыцы жыццядзейнасць многіх батанічных тэрмінаў, паколькі ў выніку агульнай тэндэнцыі на збліжэнне беларускай мовы з рускай пераарыентаваліся прынцыпы тэрміналагічнай дзейнасці. Сучасная батанічная тэрміналогія (таксама як і ўся біялагічная) у пэўнай ступені інтэрнацыяналізаваная: нярэдка тэрміны, у склад якіх уваходзяць кампанеты грэка-лацінскага паходжання.

У сучаснай беларускай мове складанне (слоў або асноў) – адзін з найбольш актыўных спосабаў папаўнення слоўнікавага складу мовы. Асабліва прадуктыўным гэты спосаб словаўтварэння застаецца ў розных галінах навуковай і тэхнічнай тэрміналогіі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 6: Батаніка: агульная і спецыяльная: [расійска-беларускі і лацінска-расійска-беларускі слоўнікі] / Інстытут беларускай культуры, Прыродазнаўчая секцыя. – Мінск, 1924. – 83 с.

2. Губкіна, А. В. Асаблівасці кампазітаўтварэння асабовых назоўнікаў у беларускай мове 1920-х гадоў // На хвалях мовы: да 90-годдзя з дня нараджэння акадэміка М. В. Бірылы: Матэр. міжнар. навук. канф. (г. Мінск, 10–11 вер. 2013 г.) / Цэнтр даследав. белар. культуры, мовы і літарат. Ін-т мовы і літарат. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі; Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка. – Мінск: Белар. нав., 2014. – С. 138–142.

3. Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Факсімільнае выданне / В. Ластоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 832 с.

В. Д. Косціна,

магістрант кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

РЭКЛАМНЫЯ ТЭКСТЫ Ё ГАЗЕЦЕ «НАША ДОЛЯ» (1906 г.)

Закон «Аб свабодзе друку», які быў прыняты ў 1906 г., паклаў пачатак існаванню легальных беларускамоўных сродкаў масавай інфармацыі. Сярод найбольш аўтарытэтных тагачасных крыніц можна адзначыць газету «Наша Доля» – першае легальнае штотыднёвае выданне рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку, якое друкавалася на беларускай мове.

«Наша Доля» пачала выходзіць у верасні 1906 г., але перыяд яе існавання быў нядоўгім – з’явілася ўсяго 6 нумароў. Нягледзячы на невялікую колькасць надрукаваных выпускаў, газета зрабіла важкі ўнёсак у справу беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння, спрабуючы з дапамогай публіцыстычных сродкаў звярнуцца да беларусаў на роднай мове, раскрываючы важныя палітычныя, сацыяльныя і эканамічныя пытанні і даючы ўзоры прыгожага беларускага пісьменства. Газета мела ў сваёй структуры 20 арыгінальных змястоўных рубрык і адпавядала ўсім канонам паўнаважнага перыядычнага выдання. У тым ліку на яе старонках змяшчаліся якасныя рэкламныя матэрыялы, якія і сёння маюць каштоўнасць для капірайтараў і іншых спецыялістаў рэкламнай індустрыі.

Усяго ў «Нашай Доля» было змешчана 19 рэкламных паведамленняў³ на беларускай (у тым ліку з выкарыстаннем лацініцы), рускай і польскай мовах. Аналіз выбранай факталагічнай крыніцы паказаў, што пераважалі рускамоўныя рэкламныя тэксты, але іх колькасць не істотна адрознівалася ад колькасці беларускамоўнай рэкламы. Намі было зафіксавана 9 аб’яў на рускай, 7 – на беларускай і 3 – на польскай мове.

³ У сваім даследаванні, вылучаючы тэксты рэкламнай разнавіднасці, мы будзем прытрымлівацца фармулёўкі, якая прадстаўлена ў Законе РБ «Аб рэкламе»: «Рэклама (*advertising*) – інфармацыя, якая распаўсюджваецца любым спосабам, у любой форме і з выкарыстаннем любых сродкаў, адрасаваная нявызначанаму колу асоб і накіраваная на прыцягненне ўвагі да аб’екта рэкламавання, фарміраванне або падтрыманне цікавасці да яго і яго прасоўванне на рынку» [2].

У большасці выпадкаў з’яўленне ў беларускім кантэксце іншамовных рэкламных уставак тлумачыцца пазамоўнымі прычынамі, а менавіта непасрэдным распаўсюджаннем на тэрыторыі Беларусі рускай мовы ў якасці афіцыйнай і польскай мовы, якая мела ў тагачасным беларускім асяродку традыцыйны статус мовы культуры і адукаванасці. Лінгвістычная стракатасць была выклікана тым, што ў беларускім узусе перасякаліся розныя этналінгвакультуралагічныя палі. Гэта непасрэдна адбівалася на складзе і моўным афармленні рэкламных тэкстаў, у якіх прэзентаваліся беларускія («Беларуская Выдаўніцкая суполка “Загляне сонцэ и у наше ваконцэ”»), рускія («Магазинъ часовъ А. Рыллевскаго», «Цинкографія, фотографія Юрашайтиса и Антонова», «Типографія “Артель Печатнаго Дѣла”» і інш.), польскія («Echo») і літоўскія («*Nauijoti Gadynė*», «Литоуская книгарня М. Пясэцкой-Шляпэліс») рэкламныя аб’екты.

Беларускай мовай друкаваліся рэкламныя паведамленні толькі літаратурнай тэматыкі: *Беларуская Выдаўніцкая суполка «Загляне сонцэ и у наше ваконцэ» радзіць усим купляць книги: Bielaruski lementar, abo pieršaja nawuka čytannia ... cena 6 k. Беларуски лементар, або першая навука чытання ... ц. 6 к. Pieršaje čytannie dla dzietak bielarusoŭ cena 6 k. Першае чытанне для дзетак беларусоу цэна 6 к. Вязанка Янки Лучыны (Ивана Неслухоускаго ... 4 к. Казки Выдау А. К. ... цэна 6 к. Беларуские почтовые писульки: Ščorsuny u letko, Ščorsuny u zimku; Prancišek Bohušewič (Maciej Buračok) Pieśniar Bielaruski; Wincuk Marcinkiewiç – pieśniar Bielaruski; Mużyki spad Puchawič; Toržyšče u Puchowičach; Dzieučaty spad Słucka; Parabkawa dwornaja chata; Dudar Bielaruski; Janka Lučyna (Iwan Niesłouchouski), pičśniar Bielaruski; Wiaskowaja baba s Trybuškou; Dom Tadeuša Kościuški u Merečouščyni, cena kažnoje pisulki 5 kap. Усё гэта можна купляць у глаўным складзе у Пецярбургу, Василёу востроу, 4 линия № 45, кв. 16 и усюды у великих книгарнях. Хто купляе у глаўным складзе ня менш як за поу рубля, той ня плаціць за прасланне почтаю. Малые грошы можна высылаць почтовыми марками (№ 4)⁴. Варта адзначыць, што згаданае рэкламнае паведамленне паўтаралася ў газеце 5 разоў (2 – у лацінаграфічным афармленні, 3 – у кірылічным) і з’яўлялася адзіным, што мела аднолькавую – беларускую – мову наймення аб’екта рэкламы і метамову рэкламнага тэксту.*

⁴ Тут і далей такім чынам будуць падавацца цытаты з адпаведнага нумара газеты паводле факсімільнага выдання.

Падобная сітуацыя і з польскамоўнай рэкламай у «Нашай Долі». Двойчы паўтаралася аб'ява газеты «Echo»: *«Echo» pismo tygodniowe poświęcone sprawom klasy robotniczej na Litwie wychodzi w języku polskim. Adres Redakcyi i administracji: Wilno, ulica S-to Jerska 39 m. 6. Cena z przesyłką lub z dostawą do domu półrocznie 1 rb. 50 k., miesięcznie 25 k., bez dostawy do domu (odbierając w Administracji pisma) półrocznie 1 r. 20 k., miesięcznie 20 k. Zmiana adresu 20 kop. (№ 2).*

Рэкламныя тэксты на рускай мове адрозніваліся ад рэкламы на беларускай і польскай мовах тэматычнай насычанасцю. Адзначаем рэкламныя паведамленні крамы гадзіннікаў, фабрыкі турбін, млынавых і лесапільных машын, фотаатэлье, тыпаграфіі, склада гаспадарскіх машын, а таксама аб'яву індывіда: *Желаю получить мѣсто помощника бухгалтера или приказчика конторы; могу представить рекомендаціи Г-дѣ гласныхъ Виленской Городской Думы. Адресъ въ редакціи «Нашае Доли» (№ 1). Новооткрытая типографія «Артель Печатнаго Дѣла», Вильна, на углу Большой Рудницкой ул., въ д. Залкинда, принимаетъ всевозможные заказы на всѣхъ европейск. языкахъ. Участники артели – исключительно рабочіе-спеціалисты, занимавшіеся до открытія онаго дѣла въ разныхъ лучшихъ типографіяхъ. Заказы выполняются скоро, изящно и аккуратно. Иногородніе заказы высылаются наложеннымъ платежомъ (№ 3).*

Назіраюцца выпадкі, калі рэкламны прадукт імянуецца на адной мове, а метамова рэкламнага паведамлення – іншая.

Так, беларускай мовай была надрукавана аб'ява літоўскай кнігарні: *Литоуская книгарня М. Пясэцкой-Шляпэлис. Вильня, Доминиканская вул., 13. Прадае и на жаданне кожнаго высылае такие беларуские книжки: Элементар – (буквар) 6 к. Першае чытане 6, Казки 6, Вязанка 4, Песни 10, Смык Беларуски 20 кап. (польскими литэрамі) Скрыпка Беларуск. 6 к. (польскими литэрамі). Што такое свабода 3 к. Прадае и высылае рожные беларуские, литоуские и др. пачтовые писулки. Кто хочэ палучыць яких книжок ци писуллек. просяць грошы за книжки, и якими литерами: польскими чы рускими. Там же прадаюцца и высылаюцца уселякие Литоуские книжки, примаецца падписка на газету «Наша Доля», на усе литоуские газеты, на польскую газету «Echo» и усих гетых газет прадаюцца особые нумэры. Список Литоускихъ книжок высылаецца на жаданне кожнаго. Перакупщикам уступляюцца % % (№ 2).*

Сустрэкаецца выпадак польскамоўнага тэксту для рэкламы літоўскай газеты: *W maju r. b. w Wilnie zaczęło wychodzić pismo tygodniowe w języku litewskim p. t. «Naujoji Gadyne» (Nowa Era), poświęcone sprawom proletariatu miejskiego i wiejskiego i włościan małorolnych i bezrolnych. Adres Redakcji i Administracji: Wilno. Ulica Ś-to Jerska, 39 m. 6. Cena w kraju rocznie 3 rb., półrocznie 1 rb., 50 k., kwartalnie 80 kop., miesięcznie 2 rb., kwartalnie 1 rb. Ogłoszenia drukowane są na ostatniej stronie po cenie od wiersza lub jego miejsce 20 kop. Wydawca J. Jaks-Tyr. Za Redaktora H. Brazajtisówna (№ 6).*

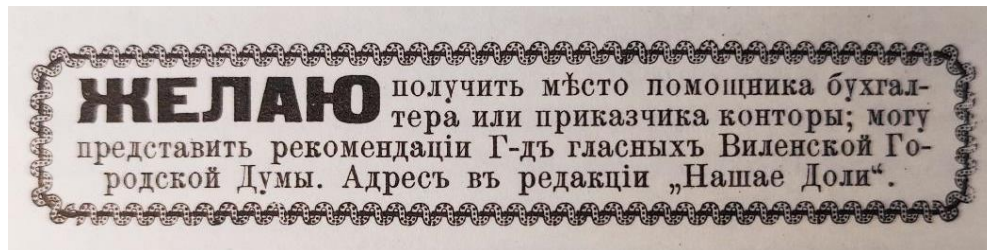
Што тычыцца структуры рэкламных паведамленняў, то ў газеце «Наша Доля» намі былі зафіксаваны наступныя элементы тэкстаў рэкламы:

- загалолак;
- асноўная частка;
- кода (канцоўка).

Прывядзём адпаведныя прыклады загалоўкаў з «Нашай Доля»:

- назва літаратурнага выдавецтва, газеты, прадпрыемства, арганізацыі і да т. п.: *магазинъ часовъ А. Рыдлевскаго; цинкографія, фотографія Юрашайтиса и Антонова; новооткрытая типографія «Артель Печатнаго Дѣла»; літоўская кнігарня М. Пясэцкой-Шляпэлis; беларуская выдаўніцкая суполка «Загляне сонцэ и у наше ваконцэ»; Naujoji Gadyne (Nowa Era);*
- імя ўласніка арганізацыі: *Карль Клейнъ, Зыгмунд Нагродзкі.*

Не ўсе рэкламныя тэксты ў разглядаемым выданні мелі загалоўкі, але рэкламадаўцы выкарыстоўвалі іншыя спосабы выдзялення пэўнай інфармацыі. Сярод такіх спосабаў можна адзначыць віньетку і змяненне памеру або абрысу шрыфту, якія таксама выкарыстоўваліся для вылучэння рэкламы з загалоўкамі (гл. мал. 1).

Мал. 1. Рэкламны тэкст без загалоўка (№ 1) [1].

Для сувязі загалова з асноўным тэкстам у рэкламе часта выкарыстоўваюць падзаголоўкі, якія з'яўляюцца складаным кампанентам загалова. Гэта структурная частка знайшла месца і ў рэкламных паведамленнях «Нашай Доля».

Цікава, што падзаголоўкі ў газеце «Наша Доля» змяшчалі інфармацыю пра адрас таго ці іншага аб'екта рэкламы, хоць вядома, што падобныя звесткі звычайна знаходзяцца ў кодзе: *Магазінъ часовъ А. Рыдлевскаго. Вильно, уголь Виленской и Губернаторской ул. (№ 1); Карль Клейнъ. Вильно, Георгіевскій просп. 9 (№ 1); Літоуская кнігарня М. Пясэцкой-Шляпэлис. Вильня, Доминиканская вул., 13 (№ 2).*

Лагічным працягам загалова, у некаторых выпадках і падзаголоўка, з'яўляецца асноўны тэкст. Яго галоўная функцыя – выклікаць цікавасць да таго, што прадстаўлена ў рэкламе.

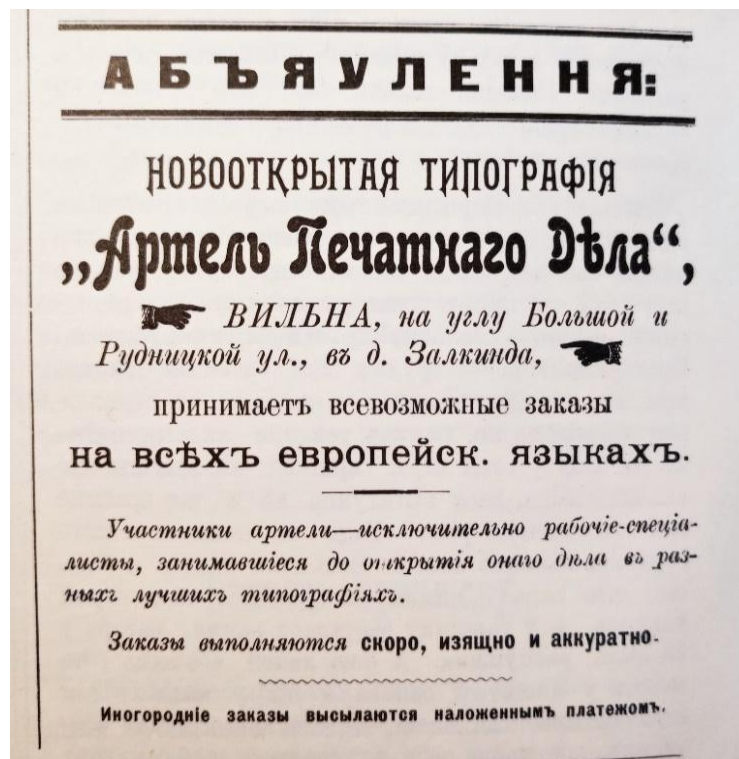
Асноўны тэкст рэкламных паведамленняў газеты «Наша Доля» звычайна быў лаканічным, напісаным даступнай мовай, дакладным і сціслым. У асноўным гэта дастаткова кароткае апісанне, пералік паслуг і тавараў, з указаннем цэн і адрасоў пастаўшчыкоў: *Карль Клейнъ. Вильно, Георгіевскій просп. 9. Постройки мельницъ. Постановка и оборудование турбинъ разныхъ системъ. Доставка машинъ и мельничныхъ принадлежностей. Проекты, сметы и наблюдение во время работъ (№ 1).* Упершыню сустракаецца рэклама, дзе заглавак выконвае ролю асноўнага тэксту: *Цинкографія, фотографія Юрашайтиса и Антонова, Вильно, Георгіевскій пр. уголь Татарской д. № 1 (№ 1).*

Клод Хопкінс, амерыканскі даследчык рэкламы, у кнізе «Рэклама. Навуковы падыход» выказаў меркаванне, што «рэкламная аб'ява – гэта правільна напісаны тэкст. Аднак літаратурныя здольнасці маюць да рэкламы такія ж аддаленыя адносіны, як прамоўніцкае мастацтва – да ўмення гандляваць. Патрабуецца іншае: уменне выражаць думку каротка, ясна і пераканаўча, як гэта і павінен рабіць прадавец.

Прыгожае пісьменства, безумоўна, толькі шкодзіць справе. Недарэчна і асобая мастацкасць. Усё гэта або адцягвае ўвагу ад самога тавару, або, наадварот, кручок становіцца занадта прыметны з-пад прынады. Усе даследаванні паказваюць: спроба прадаць выклікае тым большае супраціўленне, чым менш яна прыкрытая» [3, с. 10]. Такім чынам, пры

стварэнні рэкламных тэкстаў прыхільнікі апісанага падыходу надаюць большую ўвагу сэнсу, а не яго форме.

Разам з тым існуе меркаванне, што сёння інфарматыўнасць рэкламнага тэксту адыходзіць на другі план перад яго экспрэсіўнай насычанасцю. Такі прыём ужываўся і ў «Наша Доля». Некаторыя рэкламадаўцы выкарыстоўвалі вобразныя сродкі, сродкі прыцягнення ўвагі чытачоў, невялікія графічныя элементы для павышэння эфектыўнасці рэкламы (гл. мал. 2).

Мал. 2. Прыклад рэкламнага паведамлення
з элементамі графічнага ўпрыгожвання (№ 3) [1].

Вобразна-мастацкія сродкі ў газеце прадстаўлены шэрагам эпітэтаў. У рэкламных тэкстах іх ужываюць з мэтай стварэння канкрэтнага, і толькі станоўчага, вобраза. Рэкламадаўцы імкнуцца падкрэсліць высокую якасць, унікальнасць і значнасць свайго прадукту, ставяць перад сабой мэту паказаць тавар з лепшага боку і аказаць пазітыўны ўплыў на рэцыпіентаў. Для гэтага яны выкарыстоўваюць як агульныя, так і дакладныя эпітэты. Да агульных эпітэтаў мы адносім словы з эмацыйна-ацэначным значэннем, бо яны не

даюць ніякай канкрэтнай інфармацыі спажывцам, аднак спрыяюць узнікненню прыблізнага ўяўлення пра той ці іншы тавар ці паслугу. Дакладныя эпітэты ў сваю чаргу выкарыстоўваюцца для стварэння індывідуальнага вобраза. Намі былі зафіксаваны наступныя прыклады выкарыстання эпітэтаў: ... *Прадаюцца **вельмі добраго гатунку** гаспадарскіе машыны...* *Манежы тое самой фабрыкі, **вельмі легкіе** да працы...* (№ 1); ...*Учаснікі артели – исключительно рабочіе-спецыялісты, займавшіеся до открытія онаго дѣла въ разныхъ **лучшихъ** типографіяхъ. Заказы выполняются **скоро, изящно и аккуратно**...* (№ 3).

Сярод сродкаў прыцягнення ўвагі патэнцыйных пакупнікоў ці работадаўцаў адзначым зніжкі (*Перекупщикам уступляюцца % %* – № 2), унікальныя прапановы (*На жаданне Зыгмунд Нагродзкі высылае дармо книжки у каторыхъ написана цана машин* – № 1; *Спис книжок высылаецца на жаданне кожнаго* – № 2), рэкамендацыі (*могу представить рекомендаціи Г-дѣ гласныхъ Виленской Городской Думы* – № 1) і паўторы.

Завяршае тэкст канцоўка (кода). Кода ў аб'явах «Нашай Доля» ўтрымлівала ў сабе звесткі пра зніжкі, унікальныя прапановы, дастаўку, а таксама розную дадатковую інфармацыю, якая магла быць карыснай для патэнцыйных пакупнікоў: *при магазинѣ мастерская подѣ личнымъ наблюдениемъ владѣльца спецыяліста* (№ 1); *zmiana adresu 20 kop.* (№ 2); *перекупщикам уступляюцца % %* (№ 2); *иногородніе заказы высылаются наложеннымъ платежомъ* (№ 3).

Аналіз рэкламных тэкстаў у газеце «Наша Доля» паказаў, што першае дзесяцігоддзе XX ст. (менавіта 1906 г.) адыграла важную ролю на этапе фарміравання беларускай рэкламнай сферы. Адзначаныя моўныя і структурныя асаблівасці і сёння знаходзяць месца ў беларускамоўнай рэкламе.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Наша доля: першая беларуская газета. № 1–6: 1906 г. Факсімільнае выданне. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 48 с.
2. О рекламе: Закон Республики Беларусь от 10 мая 2007 г., № 225-3, в ред. Закона Республики Беларусь от 28.12.2009 г. № 95-3 [Электронный ресурс].

– Режим доступа: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10700225>. – Дата доступа: 23.01.2022.

3. Хопкинс, К. Реклама. Научный подход [Электронный ресурс] / К. Хопкинс. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/1099598/>. – Дата доступа: 23.01.2022.

Н. Я. Кошкіна

саіскальнік кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ЛЕКСІЧНЫЯ ВАРЫЯНТЫ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК У «СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» І. НАСОВІЧА (1870)

Фразеалагізмы – шматпланавы навуковы аб’ект. Іх вывучэнне дазваляе вырашыць шэраг важных і складаных тэарэтычных пытанняў, якія датычаць значных адзінак мовы ў цэлым, сфарміраваць вывады адносна ментальных характарыстык пэўнага этнасу і спецыфікі іх моўнага адлюстравання. Пералічаныя навуковыя кірункі набываюць яшчэ большую актуальнасць пры разглядзе фразеалагізмаў у гістарычным аспекце, які, нягледзячы на значныя набыткі беларускай фразеалагічнай навукі, на сённяшні дзень застаецца адным з найменш даследаваных. Асабліва навукова значным падаецца аналіз такой з’явы, як варыянтнасць фразеалагічных адзінак (далей – ФА) на розных этапах гістарычнага развіцця⁵, паколькі пры гэтым з’яўляецца магчымасць атрымаць аб’ектыўнае ўяўленне пра вытокі сучаснай фразеалогіі, прасачыць шляхі і заканамернасці яе фарміравання.

Аб’ектам увагі ў артыкуле будуць фразеалагічныя варыянты, зафіксаваныя ў беларускай мове канца XIX ст., г. зн. на тым этапе, калі закладваліся нарматыўныя асновы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

⁵ На важнасць такога даследчага аспекта ў беларускай лінгвістыцы ўказвае, напрыклад, І. М. Хлусевіч [8].

Зыходзячы са спецыфікі тагачаснага беларускага нарматворчага працэсу, даследаванне нарматыўных з’яў у мове (і фразеалогіі ў прыватнасці) данага перыяду магчымае амаль выключна ў ходзе вывучэння суадносін паняццяў **норма і варыянтнасць**. Прычына гэтага ў тым, што для беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. указаныя паняцці не проціпастаўляюцца, бо ў варыянтнасці выразна выступаў стан тагачаснага моўнага дынамічнага развіцця [4, с. 14] і «менавіта ў межах варыянтнага поля адбываліся найважнейшыя працэсы, звязаныя з пачатковым перыядам станаўлення і развіцця новай беларускай літаратурнай мовы, з выпрацоўкай функцыянальных стыляў і нацыянальных нормаў» [4, с. 3].

Крыніцай фактычнага матэрыялу для аналізу паслужыў «Слоўнік беларускай мовы» І. І. Насовіча (1870) [5] – унікальны лексікаграфічны помнік XIX стагоддзя, які да нашых дзён з’яўляецца неацэнным практычным дапаможнікам, крыніцай шматлікіх філалагічных даследаванняў, сродкам захавання моўнай нацыянальнай традыцыі, адлюстроўвае развіццё самой нацыі і яе духоўнага складу, грамадскага ладу, навукі і мастацтва на канкрэтным гістарычным этапе. У цэлым, як сцвярджаюць навукоўцы-фразеалагі, у «Слоўніку беларускай мовы» І. І. Насовіча налічваецца каля трох тысяч фразеалагізмаў, большасць з якіх адзінкі парэміялагічнага тыпу (прыказкі і прымаўкі), уведзеныя ў ілюстрацыйную частку слоўнікавых артыкулаў [3]. Факталагічная база нашага даследавання ўключае прыкладна 10 % ад гэтай колькасці.

У межах такой лінгвістычнай праблемы як фразеалагічная варыянтнасць адным з важнейшых пытанняў з’яўляецца адрозненне варыянтаў ФА ад сінонімаў. У лінгвістыцы за амаль паўсотгадовую гісторыю даследавання з’явы варыянтнасці [7] сфармулявана шмат азначэнняў паняццяў **варыянтнасць / сінанімія** і **фразеалагічная варыянтнасць / сінанімія** ў прыватнасці. Мы ў сваім даследаванні будзем прытрымлівацца азначэнняў і крытэрыяў адрознення варыянтных і сінанімічных адносін у фразеалогіі, якія падаюцца нам найбольш адпаведнымі спецыфіцы разглядаемага фактычнага матэрыялу. Фразеалагічнымі варыянтамі намі будуць лічыцца адзінкі, якія, маючы аднолькавы сэнс, у структурных адносінах паказваюць мінімальную розніцу, часам у выглядзе аднаго кампанента [6, с. 161]. Пры размежаванні з’яў варыянтнасці і сінаніміі ў фразеалогіі будзе ўлічвацца, што **фразеалагічныя**

сінонімы адрозніваюцца такімі кампанентамі кананатыўнага аспекта значэння, як вобразнасць, інтэнсіўнасць, эматыўная ацэначнасць, а таксама функцыянальна-стылістычнай прыналежнасцю. **Фразеалагічныя** ж **варыянты** вызначаюцца тым, што, маючы аднолькавы сэнс, у структурных адносінах паказваюць мінімальную розніцу, часам у выглядзе аднаго кампанента [6, с. 161].

Найбольш інфарматыўнымі сярод варыянтаў з’яўляюцца лексічныя – адзінкі, якія адрозніваюцца асобнымі кампанентамі, пры гэтым захоўваецца рознаўзроўневая тоеснасць і агульнае значэнне ФА, а адрозныя кампаненты ў іх складзе выступаюць як цалкам узаемазамяняльныя.

У «Слоўніку» І. І. Насовіча ўтрымліваецца цэлы шэраг паказальных радоў варыянтных ФА падобнага тыпу.

Некаторыя з іх уключаюць вялікую колькасць элементаў. Так, шматчленнымі з’яўляюцца наступныя варыянтныя ланцужкі:

- ФА для перадачы значэння ‘пра стан змучанасці чым-н., затлумленасці’:

ЗАГЛОМОЖЖОНЫЙ. Затемненный. *Моя голова загломожжона розными толками вашими*⁶.

ЗАКЛУМЛЕННЫЙ. Одурѣлый. *Моя голова заклумлена вашимъ крикомъ.*

ЗАПЛУТАННЫЙ. Омраченный. *Ходзиць, якъ заплутанный. Заплутаная голова твоя!*

ЗАТУМАНЕННЫЙ. Омраченный. *Моя голова отъ себе, отъ говорокъ твоихъ затуманена.*

МОРОЧЕННЫЙ. Омраченный. *Мороченая твоя голова, куды ты лѣзишь?*

- ФА для перадачы значэння ‘стрымлівацца, каб не сказаць лішняга, непатрэбнага’:

ПОВЗДЗЕРЖИВ. Исподоволь удерживать, пріостанавливать. *Повзддерживай, повзддержи ты свой языкъ.*

СУДЗЕРЖИВАЦЬ. Воздерживать отъ чего. *Суддерживай твой языкъ.*

⁶ Тут і далей лексемы, іх тлумачэнне, прыклады ўжывання ў складзе ФА падаюцца ў арыгінальным пісьмовым афармленні са «Слоўніка» І. І. Насовіча з указаннем рэстравага слова.

УЦИНАЦЬ. Уцяць, утнуць. Урубать, урѣзывать. *Уцинай кончики. Утни свой языкъ.*

УЦИШИВАЦЬ. Усмирять. *Уцишь свой языкъ*, кабъ лишняго не моловь.

ПОСКРОМИЦЬ. Усмирить. *Поскромь свой языкъ.*

УЩЕМИЦЬ. Ущемиць языкъ свой, значить – Вмѣшаться въ сплетни, въ ссору и неприятный разговоръ. *И ты тутъ ущемила языкъ свой.*

ВОСТРЫЙ. Жестокій, язвительный. *Вострыя слова. Уйми свой вострый языкъ.*

ЗАКУСАЦЬ. Кусать, прикусывать. *Закусай, закуси свой языкъ;* (перен. значить Придерживай, удержи свой языкъ).

- ФА для перадачы значэння ‘міжвольна выказаць нешта патаемнае; прагаварыцца’:

ВЫБУРКНУЦЬ. Высказать что либо тайное, или неприятное. *Выбуркнешъ часомъ слово, потымъ не вернешъ.*

ВЫХАВКНУЦЬ. перен. Неосторожно высказать тайну. *Выхавкнувъ слово, уже не вернешъ.*

БУРКАЦЬ. въ знач. дѣйств. Сказать. Буркнуць грубое слово. *Буркнувъ слово, да ужо не вернешъ.*

ВЫМОВЛЕННЫЙ, прич. стр. отъ д. глагола Вымовиць. Выговоренный. *Вымовленаго слова не вернешъ;*

- ФА для перадачы значэння ‘пра нешта складанае, цяжкае для выканання’:

ЛАТВО, нар. въ знач. безл. Удобно. *Латво сказаць, да не латво здзѣлаць. (Погов.)*

ЛЁГКО, нар. Легко, можно. *Сказаць-то гето лёгко, да не здѣлаць!*

ЛЪГА, гл. безл. Легко, лъзя, можно. *Сказаць-то лъга, да якъ-то здзѣлаць?*

Некоторыя ФА дэманструюць не такую разгалінаваную варыянтнасць і фіксуюцца ў выглядзе варыянтных пар:

- ФА для перадачы значэння ‘надакучваць папрокамі, здзеклівымі словамі’:

ВЫБИРАЦЬ ВОЧИ. Надоѣдать насмѣшками. *За цебе мнѣ выбираюць, выбрали вочи.*

ВЫПСТРИКИВАЦЬ. Ставить на видъ; колоть глаза упреками. *Усё выпстрикиваець мнѣ вочи моею неўдачею. Выпстрикавъ вочи ему невѣстою.*

- ФА для перадачы значэння ‘пачаць дрэнна бачыць, аслабець зрокам’:

ПРИГЛѢДЗИЦЬЦА. Ослабѣть зрѣніемъ. *Вочи мое приглѣдзились ужо.*

ПРИСЛѢПИЦЬ. Притупить зрѣніе. *Вочи прислѣпивъ, глѣдзючи, ци скоро ты пригѣдзѣшь.*

- ФА для перадачы значэння ‘ўтаропіцца ў што-н.’:

СТОВБНѢМЪ. Подобно столбу, неподвижно. *Стовбнѣмъ вочи стали.*

СТОВПОМЪ. То же, что Стовбнѣмъ въ обоихъ знач. *Стовпомъ вочи поставивъ.*

- ФА для перадачы значэння ‘праводзіць час без карысці’:

БАЙДЫ БИЦЬ. Быть празднымъ, праздношататься. Баклуши бить. Байда. *Ты тутъ только байдъ бьешъ.*

БРИНДЫ БИЦЬ. *Баклуши бить*; букв. играя пальцемъ по губамъ производить: бринь-бринь.

- ФА для перадачы значэння ‘пастаянна знаходзіцца ў цяжкіх абставінах’:

БИЦЦА. Представлять себя бѣднымъ, бѣдствовать. *Вѣкъ цѣлый бѣёмся, бѣдимся, зарабатываючи на кусокъ хлѣба.*

БѢДОВАЦЬ. Бѣдствовать, горевать. *Цѣлый вѣкъ бѣдуемъ.*

Адзначаюцца выпадкі комплекснай лексічнай варыянтнасці, калі вар’іруюцца некалькі кампанетаў у складзе ФА. Напрыклад, фразеалагізмы са значэннем ‘прачынацца’, ‘пачынаць разумець сапраўднае становішча чаго-н.’ зафіксаваныя з варыянтнымі дзеясловамі ў складзе фразеалагізма (*процери, пролупиць*), а таксама са шматлікімі словаўжываннямі для абазначэння паняцця ‘вочы чалавека’ (*бакулы, баньки, бачелки, болонки, бѣлки, бѣльмы, вочки, зерки, ляльки, целки, ямки*):

БАКУЛЫ. Глаза. Говорится шутливо или презрительно. *Пролупи свое бакулы.*

БАНЬКИ. перен. Глаза. *Протри свое баньки, кабъ видзѣли лѣпи.*

БАЧЕЛКИ. Глаза: говорится презрительно. *Пролупи свое бачелки.*

БОЛОНКА. переносно. Глаза. *Протри свое болонки, коли не бачишь.*

БЪЛКИ. перен. Глаза, говорится презрительно, какъ и Бѣльмы. *Пролупи свое **бѣлки**, дакъ и ўвидишиъ.*

БѢЛЫМЫ. Глаза. Говорится укоризненно. *Ци пролупивъ только **бѣльмы**, заразь и ꙗсць давай.*

ЗЕРКИ. Глаза. Только пролупивъ **зерки**, да й за хлѣбъ, не помолившись Богу.

ЛЯЛКИ. перен. Глаза. *Протри свое **ляльки**, дакъ и ўвидишиъ.*

ЩЕЛКИ. перен. Глаза. *Только **щелки** пролупивъ, а ужю дай ему ꙗсць.*

ЯМКИ. перен. Глаза, говорится презрительно. *Пролупи ты свое **ямки**. Ци тобѣ **ямки** залепило, што ты не бачишиъ?*

Падобная сітуацыя назіраецца ў дачыненні ФА для перадачы значэння ‘перашкаджаць выкананню, здзяйсненню чаго-н.’, які зафіксаваны ў такіх версіях:

ЗАМЪСКА. Препятствіе, замѣшательство. Въ гетомъ дзѣлѣ ёнъ *замѣску здѣлавъ* намъ.

ЗАМЪХА. Препятствіе. *Замѣху здѣлали* въ сватовствѣ.

ЗАПИНАННЕ. Препятствіе. *Не дзѣлай мнѣ запинання* въ веселлю.

МИТРЕНЖЕННЕ. Задерживаніе, препятствіе. *Не дзѣлай* намъ *митренження* въ гетомъ.

МОРОКАНИНА. Замедленіе, замедливающее препятствіе. Ни въ томъ ни въ сѣмъ сядзимъ за гетою *мороканиною*. *Мороканину* намъ *здѣлавъ*.

ПЕРЕБИВКА. Перебиваніе, препятствіе. *Перебивку здѣлали* мнѣ въ сватовствѣ.

ПЕРЕКАЗА. Препятствіе. Сл. Казиць. Великую *переказу* мнѣ въ гетомъ *здѣлавъ*. Ёнъ мнѣ на *переказѣ* ставъ.

ПЕРЕПОНА. Препона, препятствіе. Ты мнѣ великую въ гетомъ *дзѣлаешъ перепону*.

ПЕРЕРИВКА. Препятствіе. *Переривку* мнѣ въ рабоцѣ *дзѣлаешъ*.

ПЕРЕЧКА. Препятствіе. *Не дзѣлай* мнѣ въ гетомъ *перечки*.

ПЕРЕШКОДА. Препятствіе. *Перешкоду* мнѣ *дзѣлаешъ* въ моємъ замѣрѣ.

ПРЕСЪЧКА. Препятствіе, препона. Въ гетомъ дзѣлѣ ты мнѣ *пресъчку дзѣлаешъ*.

ПРЕШКОДА. Препятствіе. *Прешкоду* мнѣ *дзѣлаецъ* ёнъ въ женитбѣ.

ПЕРВА. Прерывание, препятствие, остановка. Въ работѣ *прерву* мнѣ *чинишь*.

СПОНА. Препятствие, препона. Ниякей *споны не чинице* имъ, нехай ъдучь.

Найчасцей, як відаць, нязменнымі ў складзе ФА застаюцца так званыя апорныя кампаненты, а падлягаюць субстытуцыі кампаненты, якія навукоўцы азначаюць як незамацаваныя.

Наяўнасць вялікай колькасці фразеалагічных варыянтных пар і разгалінаваных радоў, зафіксаваных у слоўніку І. І. Насовіча, і іх адначасовае прадуктыўнае суіснаванне ў сістэме мовы на пэўным сінхронным зрэзе пацвярджаюць меркаванні навукоўцаў, згодна з якімі «варыянтнасць з’яўляецца абавязковай прыметай фразеалагічных адзінак, якая не выключае, а, наадварот, падмацоўвае іх катэгарыяльную прымету – устойлівасць» [9, с. 144].

Для разумення нарматыўнай эвалюцыі паказальным можа быць аналіз таго, якія з варыянтаў, прадстаўленых у «Слоўніку» І. І. Насовіча, захавалі ўжывальнасць у фразеалагічнай сістэме сучаснай беларускай мовы. Для такога параўнання быў выкарыстаны двухтомны «Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы» І. Я. Лепешава [2], які на сённяшні дзень з’яўляецца найбольш поўным нармалізаваным зборам сучаснага беларускага фразеалагічнага матэрыялу. Згодна з данымі гэтага выдання, напрыклад, на сённяшні дзень ужывальнымі з’яўляюцца наступныя ФА:

- *замарочаная галава* – ‘пра стан таго, хто не можа разумна разважаць’. Акрамя таго, шэраг фразеалагізмаў прэзентуе адпаведны працэс: *адурывць, (задурывць, затлуміць, надурывць, замарочывць, зачмурывць) галаву* – ‘страшна надакучыць чым-н.; заблытаць каго-н., пазбавіць здольнасці разумна разважаць’;

- *праглынуць язык* – ‘перастаць гаварыць, змоўкнуць’; ужываюцца таксама ФА *прыкусіць язык, прышчаміць язык*;

- *лёгка сказаць* – ‘ужываецца, каб падкрэсліць асаблівую важнасць, складанасць чаго-небудзь’;

- *выбіраць вочы* – ‘вельмі здэкліва дакараць’; ужывальная таксама ФА *выядаць вочы*;

- *біць байды* – ‘гультаяваць, займацца пустымі справамі’; ужывальныя і ФА *біць бібікі, біць лынды, біць тылылы*;

• *праціраць (працерці) вочы* – ‘дапамагаць зразумець сапраўднае становішча, рабіць відавочнай праўду аб чым-, кім-н.’; ужывальныя таксама *ФА развязаць (развязаць) вочы; адкрываць вочы*.

Як вынікае з праведзенага супастаўлення складу суадносных варыянтных радоў у «Слоўніку» І. І. Насовіча і фразеалагічным слоўніку І. Я. Лепешава, некаторыя ФА, зафіксаваныя ў лексікаграфічнай крыніцы ХІХ ст., не маюць аналагаў у сучаснай мове, асобныя фраземы развілі новыя варыянтныя ланцужкі, а большасць варыянтных радоў зменшылі колькасць членаў, прадэманстраваўшы зніжэнне разнастайнасці на карысць нарматыўнага адзінства.

У цэлым аналіз прэзентатыўнай выбаркі фразеалагічных адзінак са «Слоўніка беларускай мовы» І. І. Насовіча паказаў надзвычай багатую варыянтнасць у фразеалагічнай сістэме беларускай мовы ХІХ ст. Разнастайнасць спосабаў перадачы інфармацыі, закадаванай у фразеалагічных адзінках, можна лічыць станоўчай адзнакай, якая характарызуе высокі ментальны ўзровень пэўнага этнасу і ўзровень развіцця адпаведнай моўнай сістэмы. У дачыненні нарматыўнага станаўлення наяўнасць вялікай колькасці альтэрнатыўных фразаварыянтаў сведчыць, што «з усіх этапаў моўнага планавання корпуса (выбар нормы, кадыфікацыя, устанаўленне кадыфікаванай нормы, удасканаленне і далейшая распрацоўка) перыяд ХІХ – пачатку ХХ ст. у беларускай літаратурнай мове быў часам выбару нормы (normselection)» [1, с. 30]. На пазнейшых этапах моўнай гісторыі з агульнай фразеалагічнай базы, адлюстраванай у «Слоўніку» І. І. Насовіча, былі селектыўна адабраны і замацаваны ў сучаснай фразеалогіі найбольш жыццяздольныя адзінкі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гапоненка, І. А. Спецыфіка нормы беларускай літаратурнай мовы ХІХ – пачатку ХХ ст. / І. А. Гапоненка // Веснік БДУ. – Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2012. – № 3. – С. 25–32.

2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1993. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. – 607 с.

3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагізмы ў «Слоўніку беларускай мовы» І. І. Насовіча / І. Я. Лепешаў, Г. Б. Хіхол // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1989. – № 2. – С. 99–105.

4. Мова «Нашай Нівы» (1906–1915). Варыянтнасць. Сінанімія / Пад рэд. д-ра філ. навук, праф. В. П. Лемцюговай. – Мінск: Белар. нав., 2005. – 303 с.

5. Насовіч, І. Слоўнік беларускай мовы / І. Насовіч. – Мінск: БелСЭ, 1983. (Факсімільнае выд. «Словаря бѣлорускаго нарѣчія». Спб., 1870).

6. Сеидова, Н. О разграничении синонимии и вариативности в области фразеологических единиц / Н. Сеидова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 1 (9). – С. 160–163. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2015/1/24.pdf>. – Дата доступа: 10.02.2021.

7. Федуленкова, Т. Н. Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема / Т. Н. Федуленкова // Вестник ОГУ. – 2005. – № 4. Приложение «Гуманитарные науки». – С. 62–69. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://vestnik.osu.ru/2005_4_1/11.pdf. – Дата доступа: 17.02.2021.

8. Хлусевіч, І. М. Варыянтнасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове / І. М. Хлусевіч; пад рэд. праф. І. Я. Лепешава. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 100 с.

9. Эмирова, А. М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: монография / А. М. Эмирова. – Симферополь: ООО «Издательство “Научный мир”», 2020. – 228 с.

Л. Ю. Маслоўская,

саіскальнік кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

СІНАНІМІЧНЫЯ НАЗВЫ ХВАРОБ У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Праблемай сінаніміі, вывучэнне якой, як сцвярджае У. М. Лейчык [3, с. 103], налічвае столькі стагоддзяў, колькі існуе філалогія, займаліся шматлікія вучоныя. У дачыненні да тэрмінаў гэтая праблема мае нават больш супярэчлівых меркаванняў, чым адносна агульнаўжывальнай лексікі. Звернемся да некаторых найбольш аўтарытэтных даследаванняў.

Фармулюючы сваё ўспрыманне сінаніміі ў тэрміналогіі, У. М. Лейчык акцэнтуюе ўвагу на трох момантах. Па-першае, сінанімія тэрмінаў, на яго меркаванне, не зводзіцца толькі да дублетнасці. Па-другое, у тэрміналогіі стылістычныя сінанімы даследчык лічыць немагчымымі, што тлумачыць успрыманнем сінаніміі як з’явы выключна лінгвістычнай, а не як з’явы лагічнай, паколькі зместам сінаніміі з’яўляецца не падабенства аб’ектаў намінацыі, а падабенства або ідэнтычнасць саміх намінацый, дакладней – іх семантыкі. Лексічныя адзінкі размоўнага стылю, хоць і выражаюць у шэрагу выпадкаў адно і тое ж паняцце, не могуць уваходзіць у склад тэрмінасістэмы. Напрыклад, руская размоўная назва захворвання *чахотка*, нягледзячы на поўную семантычную адпаведнасць тэрміну *туберкулёз*. Па-трэцяе, тэрміналагічная сінанімія – гэта «праяўленне варыянтнасці спосабаў выяўлення пры ідэнтычнасці або блізкасці плана зместу шэрагу лексічных адзінак» [3, с. 104].

Сваё разуменне сутнасці сінаніміі ў тэрміналогіі У. М. Лейчык паказаў у класіфікацыйнай схеме, якая ўключае наступныя кампаненты:

1) **варыянты** – прадстаўлены адзінкамі двух тыпаў: марфалагічныя, у тым ліку словаўтваральныя, формаўтваральныя (*языкознание – языковедение, шлифование – шлифовка*) і лексічныя (*государственный сектор – госсектор*). Пры гэтым зроблена агаворка, што з пункту погляду семантыкі лексічныя пары (рады) з’яўляюцца дублетамі;

2) **дублеты** (*стачка – забастовка*);

3) **эквіваленты** – выражэнне аднаго і таго ж паняцця рознымі спосабамі ў розных мовах і ў розных тэрмінасістэмах: ням. *Gummi* і рус. *резина*; *лавсан* (тэрмінасістэма хіміі) і *тереplast* (тэрмінасістэма тавараў народнага спажывання);

4) **адпаведныя па семантыцы тэрміны і нетэрміналагічныя адзінкі** (*бриллиантовая зелень* – *зеленка*). Такі від сінаніміі У. М. Лейчык дапускае толькі пры вывучэнні тэрмінаў як лексічных адзінак увагу або ў межах гістарычнага тэрміназнаўства [3, с. 105–106].

Аўтары акадэмічнага дапаможніка для вышэйшых навучальных устаноў «Культура русской речи» акцэнтуюць увагу на зусім іншай прыродзе сінаніміі тэрмінаў, чым агульнаўжывальных слоў і катэгарычна адмаўляюць магчымасць існавання сінаніміі ў тэрміналогіі [2, с. 199].

Калі ў агульналітаратурным маўленні ўжыванне сінонімаў апраўдана тым, што яны ўплываюць на змест, змяняюць стылістычную афарбоўку, надаюць індывідуальнасць маўленню, то дублеты такіх уласцівасцей не маюць, паміж імі няма эмацыянальна-экспрэсіўных, стылістычных ці адценневых апазіцый. Яны тоесныя паміж сабою. Кожны з іх мае прамыя адносіны да таго, што абазначае.

Выказваючы непрыманне дублетаў ні ў агульнай мове, ні ў мове навукі («дублеты ... представляют собой явление нежелательное и даже вредное»), аўтары «Культуры русской речи» дапускаюць паралельнае выкарыстанне ўласнамоўнага і іншамоўнага тэрмінаў у выпадку няздольнасці аднаго з іх мець вытворныя формы, напрыклад: *компрессия* – *компрессионный* (пры немагчымасці ўтвараць прыметнік ад тэрміна *давление*) [2, с. 200]. Не залічваюцца да тэрміналагічных дублетаў тоесныя словы ў мове навукі і ў размоўным стылі або ў прафесійным жаргоне (*эпилепсия* – *падучая*).

Адмоўнае стаўленне выказана ў выданні і да існавання фанетычных, графічных, марфалагічных, словаўтваральных, сінтаксічных і іншых варыянтаў (тыпу *лимфангоит* – *лимфангит* – *лимфангит* у медыцыне), паколькі яно ўскладняе зносіны спецыялістаў, пры гэтым фармальна розніца нярэдка вядзе да семантычнай дыферэнцыяцыі (*лесник* – *лесничий*).

Адзначаецца, што дублетнасць і варыянтнасць тэрмінаў асабліва характэрныя для пачатковых этапаў фарміравання тэрміналогій, калі яшчэ не адбыўся натуральны і свядомы адбор лепшага.

Аўтар дапаможніка для вышэйшых навучальных устаноў «Терминоведение» С. В. Грынёў-Грыневіч сінанімію ў тэрміналогіі адзначае як з'яву збыткунасці сродкаў называння аднаго і таго ж паняцця, якая можа выклікаць адмоўныя вынікі ўжывання спецыяльнай лексікі. З мэтай вырашэння праблемы сінаніміі і ўпарадкавання тэрміналогіі навуковец праводзіць своеасаблівую «інвентарызацыю» блізказначных тэрмінаў і прапануе іх разгорнутую класіфікацыю [1].

Даследчык падзяляе раўназначныя тэрміны на чатыры асноўныя тыпы:

1) **тэрміны-сінонімы** – тэрміны адной мовы з тоесным ці падобным значэннем;

2) **эквіваленты** – разнамоўныя тэрміны з тоесным ці падобным значэннем;

3) **абсалютныя сінонімы** – сінонімы з тоесным значэннем;

4) **умоўныя сінонімы** – сінонімы з падобным значэннем, якія выкарыстоўваюцца ў пэўных умовах у якасці абсалютных сінонімаў [1, с. 105].

Зыходзячы са спецыфікі выяўленага намі фактычнага матэрыялу сваю ўвагу мы сканцэнтравалі найперш на далейшай класіфікацыі абсалютных сінонімаў, якія С. В. Грынёў-Грыневіч падзяляе на **варыянты** – абсалютныя сінонімы, атрыманыя варыяцыйнай формай тэрміна, і **дублеты** – абсалютныя сінонімы з рознай формай. Аднасенне варыянтаў да абсалютных сінонімаў мовазнаўца тлумачыць тым, што «паколькі лексемы, якія адрозніваюцца нават адной літарай, лічацца рознымі самастойнымі тэрмінамі і выкарыстоўваюцца для таго, каб назваць адно паняцце, то яны цалкам адпавядаюць прыметам абсалютных сінонімаў» [1, с. 105].

На аснове прыметы моўнага ўзроўню вылучаюцца наступныя віды варыянтаў:

- **графічныя** – варыянты, якія адрозніваюцца толькі напісаннем: *графито – граффито – графитто, centre – center*;

- **фанетычныя** – варыянты, якія адрозніваюцца толькі вымаўленнем: *тэрмин – термин, комбайнер – комбайнёр*;

- **фанетыка-графічныя** – варыянты, якія адрозніваюцца толькі вымаўленнем і варыянтным напісаннем аднолькавых лексем: *граффито – граффити – сграффито – сграффити, centering – centring*;

- **марфалагічныя** – варыянты, якія адрозніваюцца толькі словазменным афіксам: *цехи – цеха, thesauri – thesauruses*;

- **словаўтваральныя** – варыянты, якія адрозніваюцца толькі словаўтваральнымі афіксамі: *бульдозерцiк* – *бульдозерист*, *дерматофития* – *дерматофитоз*, *cooking* – *cookery*, або мадэллю ўтварэння (парадкам паслядоўнасці элементаў): *дерматофитоз* – *фитодерматоз*, *fiberglass* – *glass-fiber*;

- **сінтаксічныя** – варыянты тэрмінаў-словазлучэнняў, якія адрозніваюцца сінтаксічнай мадэллю ўтварэння (парадкам слоў і адносінамі паміж імі): *корзина для мусора* – *мусорная корзина*, *reclamation of land* – *land reclamation*;

- **марфалага-сінтаксічныя** – варыянты, адзін з якіх уяўляе сабой тэрмін-словазлучэнне ці складаны тэрмін, а другі – яго кароткі варыянт, атрыманы шляхам сінтаксічных і марфалагічных пераўтварэнняў: *гидротехническое сооружение* – *гидросооружение* – *ГС*.

Дублеты падзяляюцца на **разначасавыя**, якія адрозніваюцца храналагічным статусам (*почтальон* – *письмоносец*, *convent* – *nunnery*), **арэальныя**, якія адрозніваюцца арэалам распаўсюджання (*lift* – *elevator*, *shade/Br/* – *blinds/Am/* і **разнамоўныя** – спрадвечныя і запазычаныя з розных моў: *распылитель* – *форсунка*, *восковая живопись* – *энкаустика*.

Узяўшы за ўзор класіфікацыю С. В. Грынёва-Грыневіча і зыходзячы з выяўленага фактычнага матэрыялу, пакажам разнастайнасць відаў абсалютных сінонімаў у назвах хваробаў старабеларускай мовы. Крыніцамі фактычнага матэрыялу для аналізу старабеларускай медыцынскай лексікі паслужылі «Гістарычны слоўнік беларускай мовы», «Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы» і «Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі», якія сабралі лексіку найважнейшых помнікаў старабеларускага пісьменства, у тым ліку і назвы захворванняў і іх праяўленняў, вядомыя нашым продкам-беларусам яшчэ за некалькі стагоддзяў да таго, як тэрапеўтычная навука была выдзелена ў асобную галіну.

Як сцвярджаецца ў дысертацыйным даследаванні Э. А. Ялоўскай, да канца XVII–XVIII стст. класіфікацыі хвароб яшчэ не існавала, нярэдка адной назвай абазначалі некалькі хвароб, у якіх супадалі адзін ці некалькі сімптомаў [4, с. 27]. Неўпарадкаванасць іерархіі хвароб нярэдка выклікала цяжкасці выяўлення лексічнага значэння іх старажытных назваў.

Варыянты назваў хвароб у старабеларускай мове прадстаўлены наступнымі відамі:

- **фанетычныя:** *жолтяница – жолтяныца* ‘жаўтуха’ (ГСБМ-10, с. 48);
- **фанетыка-графічныя:** *болечка – болячка* ‘балячка’ (ГСБМ-2, с. 132, 145), *бородавка – брадавка* ‘бародаўка’ (ГСБМ-2, с. 153), *вродь – врудь* ‘скула, язва, рана’ (ГСБМ-4, с. 259), *шаленьство – шаленство – шаленства* ‘хвароба арганізма’ (ГСБМ-37, с. 47), *канцерь – канцырь – концерь* ‘рак’ (ГСБМ-14, с. 261), *лишай – лишей* ‘лішай’ (ГСБМ-17, с. 90), *карвункуль – карванкуль, карбункулюсь – карвункулюсь* ‘гнойнае запаленне скуры’ (КГСБМ, с. 329), *згага – згаза* ‘пякотка’ (КГСБМ, с. 272), *трудь – трондь* ‘праказа’ (КГСБМ, с. 928);
- **марфалагічныя:** *болезнь* (ГСБМ-2, с. 129) – *болезия* (ГСБМ-2, с. 127) ‘хвароба’, *болезнь – боленье* ‘боль’ (ГСБМ-2, с. 128–129), *брадавица – брадавка* ‘бародаўка’ (ГСБМ-2, с. 153), *карвункуль, карванкуль – карбункулюсь, карвункулюсь* ‘гнойнае запаленне скуры’ (КГСБМ, с. 329);
- **словаўтваральныя:** *главоболение – главоболеие* ‘галаўны боль’ (КГСБМ, с. 254), *зараза – заражение – заразливость* ‘зараза’ (КГСБМ, с. 254), *згаза – изгага* ‘пякотка’ (КГСБМ, с. 272), *люнатика – лунение* ‘лунацізм’ (ГСБМ-17, с. 194), *карванкуль – карбункулюсь – карвамукуюсь* ‘гнойнае запаленне скуры’ (КГСБМ, с. 329), *гноище – згноение – нагной – погной* ‘гной’ (КГСБМ, с. 157).
- **марфолога-сінтаксічныя:** *трудь – немочь трудоватая* ‘праказа’ (ГСБМ-34, с. 49).

Як было адзначана вышэй, у класіфікацыі С. В. Грынёва-Грыневіча дублеты падзяляюцца на **разначасавыя**, **арэальныя** і **разнамоўныя**. З пералічаных назавём найперш **разнамоўныя**: *бегунка – дизентэрыя* (ГСМБ-1, с. 213; ПГССЛ-1, с. 30), *рак – канцерь* (ГСМБ-14, с. 261); *франца – сіфіліс* (ГСМБ-36, с. 18). Выявіць **арэальныя** дублеты ў старабеларускай мове не ўяўляецца ў цяперашні момант магчымым з-за недастатковай распрацаванасці гістарычнай дыялекталогіі. Прыкладамі **разначасавых** дублетаў з’яўляюцца: *выпадокъ – выкідыш* (ГСБМ-6, с. 4), *елефанцыя – слановая хвароба* (ПГССЛ-1, с. 198; ГСБМ-9, с. 201), *люнатика, лунение – лунацізм* (ГСБМ-17, с. 194), *дыхавіца – астма* (ПГССЛ-1, с. 188; ГСМБ-9, с. 126), *чревообъядение – абжорства* (ГСБМ-37, с. 11).

Наша даследаванне назваў хвароб у старабеларускай мове знаходзіцца яшчэ на пачатковай стадыі. Збор фактычнага матэрыялу працягваецца.

Прадстаўленая класіфікацыя сінанімічных назваў хвароб, з’яўляючыся этапным вынікам, прапанаваным на абмераванне ўдзельнікаў навуковых чытанняў, будзе папаўняцца і ўдасканалвацца. Толькі пасля яе завяршэння можна будзе зрабіць высновы аб асаблівасцях і заканамернасцях ужывання сінанімічных назваў хвароб у старабеларускай мове.

Спіс скарачэнняў

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–2017. – Вып. 1–37.

КГСБМ – Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. белар. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; склад. А. М. Булыка [і інш.]. – Мінск: Белар. нав., 2015. – 1038 с.

ПГССЛ – Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі. У 2 т. Т. 1. А–О / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. белар. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; склад.: І. У. Будзько [і інш.]; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск: Беларус. нав., 2013. – 531 с.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гринев-Гриневич, С. В. Терминоведение: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневич. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 302 с.

2. Культура русской речи: учебник / отв. ред. Л. К. Граудина, Е. Н. Ширяев. – М.: Норма : ИНФРА-М, 2020. – 560 с.

3. Лейчик, В. М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные вопросы лексикологии и словообразования. Вып II. – Новосибирск: НГУ, 1973. – С. 103–107.

4. Ялоўская, Э. А. Медыцынская і анатама-фізіялагічная лексіка ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV – пачатку XVIII стст.: дыс. ... канд. філал. навук / Э. А. Ялоўская; Ін-т мовазн. імя Якуба Коласа. – Мінск, 2001. – 124 с.

Марыля Пятрэнка,
студэнтка філалагічнага факультэта БДУ,

Г. К. Ціванова,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДУ

МОВА ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ XVIII СТАГОДДЗЯ

Апошнім часам людзі сталі больш цікавіцца мовай сваіх продкаў. І гэта датычыць не толькі навукоўцаў, філолагаў, а прадстаўнікоў розных прафесій. Выдатна, што людзі неабыхавыя да сваіх каранёў. І выдатна не толькі з пункту гледжання патрыятызму. Можа, гэта цікавасць дапаможа захаваць усё тое моўнае багацце, якое назапасілі нашы продкі.

Цікавасць да народных гаворак – з’ява не новая. Так, яшчэ ў XVIII ст. з’яўляліся драматычныя творы на літаратурных мовах (царкоўнаславянскай, польскай і інш.) з дыялектнымі ўключэннямі або нават цалкам творы на гаворцы. Мэта – стварыць моўную характарыстыку персанажа. Так, не надта адукаваны селянін становіцца пазнавальным праз сваю мясцовую гаворку, праставатыя выразы, грубаватыя слоўцы. Гледачам падобных спектакляў у XVIII ст. было зразумела, цікава і смешна. Што ж да сучасных даследчыкаў мовы гэтых твораў, то ў іх цікавасць выклікае стан жывой беларускай мовы тры стагоддзі таму, а таксама спосабы перадачы дыялектных асаблівасцей праз выкарыстанне кірыліцкай або лацінскай графікі пры адсутнасці арфаграфічных нормаў. Чаму так?

Беларускамоўная (па сутнасці макаранічная) драматургія XVIII ст. – гэта камедыйныя творы, напісаныя вучнямі і выкладчыкамі ў навучальных установах, дзе выкладаліся, апроча іншага, прадметы «на латыні, царкоўнаславянскай, польскай мовах» [2, с. 94]. Таму аўтарскія рэмаркі пішуцца на афіцыйнай мове, а рэплікі персанажаў адлюстроўваюць іх нацыянальную прыналежнасць, сацыяльны статус і г. д.

Для аналізу намі абраны тэксты з розных тэрыторый: інтэрмедыя «Вакханалія» з Гродзеншчыны, «Камедыя» Каятана Марашэўскага

з Полаччыны («месца стварэння – Забельская калегія – указана на тытульнай старонцы» [2, с. 94]), інтэрмедыі «Селянін на споведзі» і «Селянін у касцёле», узятых са зборніка Смаленскай семінарыі. «Вакханалія» і «Камедыя» напісаны лацінкай польскай мадыфікацыі, Смаленскія камедыі – кірыліцай.

Дыялектныя адрозненні прасочваюцца на розных моўных узроўнях, але мы абмежаваліся разглядаць фанетычных асаблівасцей і засяродзіліся менавіта на тых асноўных рысах, якія адрозніваюць як беларускую мову ў цэлым, так і яе асобныя гаворкі: дзеканне, цеканне, аканне, яканне, ужыванне [ў] на месцы [л], ужыванне [ў] на месцы [в], падаўжэнне зычных у інтэрвакальным становішчы, зацвярдзенне [р], [ж], [ш], [ч], [ц] і асіміляцыйная мяккасць.

Аканне ў «Камедыі» Марашэўскага і ў інтэрмедыі «Вакханалія» ў пачатку і ў сярэдзіне слова адлюстроўваецца досыць часта (85,07 % і 83,43 % выпадкаў адпаведна): *adzin, Aciec, padapruć* (К.); *u halawie, barady* (В.). Адметным з’яўляецца цалкам паслядоўнае адлюстраванне гукі [о] ў канцавым адкрытым складзе ў «Вакханаліі»: *lichu, hetaho, sieno, krepko*, радзей [э]: *Boże* – вымаўленне, характэрнае для Гродзеншчыны. У Смаленскіх камедыях дакладнай перадачы акання перашкаджае арфаграфічная кірыліцкая традыцыя, «пры гэтым аўтар адчувае асаблівае вымаўленне рэдукцыі ненаціскных галосных і перадае іх напісаннем літары *ы* пасля цвёрдых зычных на месцы дыялектнага рэдукаванага гукі (<[э], [о]): *кажытца, кыли* <...> і літары *и* пасля мяккіх: *ци ни нападзѣтца, знаиця*...» [3, с. 94].

Яканне ў «Камедыі» сустрэлася нам у 38,02 % патэнцыйных пазіцый (*ciapier, niaszczaście, na ziamli, nia budu*), 61,98 % выпадкаў пішацца з *e* (*niechay, smiejatca, bieda, cieper, nie meli*). У «Вакханаліі» дадзеная з’ява адлюстроўваецца ўжо больш паслядоўна (71,8 % выпадкаў): *zbiasilisia, niachay, mianie, ciaper*. Традыцыйна-марфалагічнае напісанне, апрача іншага, назіраецца ў часціцы *не* (*nie baczu, nie son, nie byu*).

Інтэрмедыя «Селянін у касцёле» ўтрымлівае 92,11 % пазіцый з яканнем (*ня бывши лих, дзяревня, мяня*), а «Селянін на споведзі» – 93,94 % (*ускрясенья, тяперь, побядзителью*).

Сярод кансанантных фанетычных з’яў найперш прыцягвае ўвагу перадача [ў] на месцы [в] ці [л]. Варта адзначыць, што графемы ўласна для [ў] мы, вядома, не знойдзем, аднак аўтары (перапісчыкі) тэкстаў лацінкай ужываюць тут літару *и*, кірыліцай – *в* (<у) і *у* (<в).

У «Камедыі» Каятана Марашэўскага на месцы [л] гук [ў] сустракаецца ў 96,28 % выпадкаў (*zagrasyu, pahubiu, nahadziuse, daugu, tauczać*). Як відаць з прыкладаў, большасць такіх замен адзначана ў дзеяслоўным суфіксе прошлага часу мужчынскага роду адзіночнага ліку. У «Вакханаліі» такая замена бачыцца нам цалкам паслядоўнай (*nie prabawau, zastau, pouno, nie daždau*). У інтэрмедыі «Селянін у касцёле» ў 8,33 % захоўваецца традыцыйнае напісанне (*был*). У астатніх 91,67 % літара л на пісьме замяняецца на в (*обчипався, быв, вякнув*). Прыкладна такая ж сітуацыя і ў інтэрмедыі «Селянін на споведзі». Назіраецца паслядоўная замена літары л на в (*паднявъ, зачавъ, привизався*).

Гук [ў] на месцы [в] у «Камедыі» мы сустрэлі ў 95,1 % выпадкаў (*krou, dauno, wieroukaiu, zdarou*). У інтэрмедыі «Вакханалія» мы назіраем 93,56 % адлюстравання [ў] (*w mazgouni, nie idzi u czubki*). У 27,27 % выпадкаў гук [ў] выражаецца ў інтэрмедыі «Селянін у касцёле» праз замену літары в на у (*нидалёка у Навинах, идзи у Любавичи, усе*). Сустракаецца і адваротнае: літара у замяняецца на в, відаць, з той жа мэтай (*вжо*). Пры гэтым у 72,73 % выпадкаў захоўваецца літара в (*правды, з маскалёв, з монистов, взявши*). У інтэрмедыі «Селянін на споведзі» назіраецца замена літары в на у ў 55,6 % выпадкаў (*весь у матку, ускресьня*). У 44,4 % патэнцыйных пазіцый замена не адбываецца (*блиновъ*) з прычыны арфаграфічнай традыцыі.

Перадачу дзекання і цекання ў «Камедыі» Марашэўскага можна назваць паслядоўнай: мы маем 99,6 % выпадкаў адлюстравання гэтых з’яў на пісьме (*pojdzieć, z dzierawa, zdzieretca, idzi, prapadzi, hledzieusie, widzisz, dacierplu, aszukać, treci, scieny*) і ўсяго 0,4 %, дзе дзеканне магло б быць (і ёсць у сучаснай беларускай мове), але ж адсутнічае (*dmuchać*), хаця, магчыма, такое напісанне адлюстроўвае мясцовае вымаўленне (гл. слоўнікавы артыкул «дмухануті» ў слоўніку [2, т. 2, с. 75]). У «Вакханаліі» адлюстраванне дзекання цалкам паслядоўнае (*siadzicio, radziusia, dzieiecsa, budzie*), цеканне таксама на 100 % паслядоўнае (*cicho, wiarcić, daycie, boyciasia, baćka*). У інтэрмедыі «Селянін у касцёле» мы назіраем дзеканне ў 91,66 % ад патэнцыйна магчымай колькасці (*пападзетца, падзись, дзяревня, гаспадзин*), цеканне — у 92,59 % (*бацька, зачуць, цяперь, знаиця, хрысціянин*). У інтэрмедыі «Селянін на споведзі» перадача дзекання складае 97,33 % ад патэнцыйна магчымых пазіцый (*Господзи, людзіом, дзяця, побядзителью*), а цеканне — у 90,31 % (*на ссвѣтъъ, аницѣ, цѣрихъ, припячець, дзяця, цяперь*,

шарсцинки). Такім чынам, нягледзячы на асобныя выпадкі традыцыйных напісанняў у кірылічных тэкстах (*ведае́тъ, бязделлимъ*), можна гаварыць пра ўспрыманне гэтай з’явы тагачаснымі аўтарамі / перапісчыкамі як самай адметнай асаблівасці гаворкі беларуса.

Што да адлюстравання зацвярдзення гукаў [р], [ж], [ш], [ч], [ц], то лацінка польскай мадыфікацыі перадае мяккасць зычнага на канцы слова ці перад наступным зычным з дапамогай дыякрытычнага значка, а перад галосным – напісаннем літары *i*; пры гэтым гук [l] мяккі, а цвёрдасць яго перадаецца літарай *ł* (*łtuścieć*). Дзякуючы гэтай графічнай асаблівасці лёгка вызначаецца мяккасць і цвёрдасць зычных.

У кірыліцы ж спецыяльных дыякрытыкаў для гэтай мэты не існуе. Мяккасць пазначаецца праз напісанне *i, e, ю, я, ь* і дыграфа *іо* пасля зычных. У нашых тэкстах літара *э* не ўжываецца, а таму яе функцыі можа выконваць літара *е*. Такое напісанне не ў поўнай меры паказальнае, у адрозненне ад напісанняў з *i, ю, я, іо*. Аднак і напісанне побач з шыпячымі *и, а* не *ы*, таксама традыцыйнае, таму і тут узнікаюць пытанні. Традыцыйнымі можна лічыць напісанні тыпу *обчипався, любавичи, гуляючи, мужика, ня бывши, уже, прилежин*, а таксама напісанні праз літару *и*: *не пропуцу, з мудрацими, священник*. Пры гэтым напісанне *о, а* на месцы этымалагічнага [e], *ы* на месцы тадыцыйнага *и, ь* на месцы *ь* выразна сведчыць пра наяўнасць зацвярдзелых шыпячых у гаворцы: *чаго, вжо, ничего, знашов, кажытца, хараши, нѣпознаишь, вѣдаешъ*.

Слоў, у якіх гукі [р], [ж], [ш], [ч], [ц] не з’яўляюцца зацвярдзелымі, мы ў «Камедыі» Марашэўскага не выявілі (*ad kurey, tręśni, biery, ciepier; lażeć, daużey; z szelmami, waszeć; nie czuwać, krycyć, szczeraja; ad cępa, cybuli*). Тое самае і ў «Вакханаліі» (*perespisia, dureiuc; biażycie, mużyk; muszu; czuiiu; cępa*).

У інтэрмедыі «Селянін у касцёле» паслядоўна перадаецца характэрны для паўночна-ўсходніх гаворак [р’] (*забрызгаюць, хрысціянин, пиряпечку, гарелый, дзяревня*). Тое самае мы назіраем у інтэрмедыі «Селянін на споведзі» (*присквариць, тяперь, берясценъ, трехъ*).

Падаўжэння зычных у інтэрвакальнай пазіцыі ў «Вакханаліі» мы не назіраем (*swinia, zboża*), бо яго няма і ў гаворцы, якая легла ў аснову мовы твора. А вось у «Камедыі» падаўжэнне на пісьме адлюстравана ў 30 % выпадкаў (*da zbawiennia, zussio, na pierasierahanńja*). У астатніх 70 % патэнцыйных пазіцый мы бачым у тэксце толькі адну літару (*swinia, zboża, pa*

sumleniu, picia). У інтэрмедыйі «Селянін у касцёле» цалкам адлюстроўваецца падаўжэнне (*бязделімъ*), а ў інтэрмедыйі «Селянін на споведзі» ў 80 % напісанне супадае з арфаграфічнай традыцыяй (*ускрысенья, богамолья*).

Асіміляцыйная мяккасць у «Камедыі» пазначана толькі ў 29,63 % магчымых пазіцый (*nieszczęśliwojo, świnia, śpiewau, treśni*), 70,37 % засталіся без пісьмовага адлюстравання (*zapazniusia, smiejatca, zmiłuysia, wozmieć*). Тэкст адлюстроўвае амаль выключна змякчэнне гука [с] і ні разу не паказвае змякчэнне [з]. У «Вакханаліі» на выпадкі адлюстравання асіміляцыйнай мяккасці прыпадае 16,67 % (*budźcie*), у 83,33 % гэта з'ява не сустрэлася (*swidrom, cwierdo, na pascieli, chresciane, smieiaciosia*). Пры аналізе такіх напісанняў трэба ўлічваць, што і сама польская графіка-арфаграфічная сістэма ў XVIII ст. знаходзілася ў працэсе ўнармавання. У інтэрмедыйі «Селянін у касцёле» мы не бачым адлюстравання асіміляцыйнай мяккасці на пісьме (*хрысціянин, в свисцелачки*). Відавочна, тут моцна ўплывае пісьмовая традыцыя. Тое самае і ў інтэрмедыйі «Селянін на споведзі» (*попясмянному, Свирид*). Аднак цалкам верагодна, што менавіта гэта асаблівасць вымаўлення абумовіла незвычайнае падвойнае напісанне ў слове *на ссвѣтъ*.

Такім чынам, мы бачым, што адны з'явы праявіліся ў большай колькасці пазіцый (напрыклад, дзеканне і цеканне), а іншыя ў значна меншай (напрыклад, асіміляцыйная мяккасць і падаўжэнне). Прычыну гэтага мы бачым перш за ўсё ў графічнай сістэме. Так, кірыліцкая сістэма ў пэўнай ступені працягвае кніжна-славянскую традыцыю, таму не паказвае беларускую асіміляцыйную мяккасць, непаслядоўна перадае аканне і г. д. Польская традыцыя напісання ўплывае і на беларускамоўныя запісы (таму не так многа якання ў пераднаціскай часціцы *nie*, непаслядоўна перадаецца падаўжэнне і інш.).

Драматургія XVIII ст., вядома ж, адрозніваецца ад драматургіі сённяшняй. Не ўсё мы змаглі б цяпер паставіць у тэатры і знайсці на тое ўдзячнага гледача. Але ж ад таго драма тых часоў не робіцца горшай або менш важнай. Без яе не было б сённяшняга тэатра, а асаблівасці жывой гаворкі XVIII ст. не былі б для нас зафіксаваныя. Кожны аўтар перадаваў не проста абстрактную «сялянскую гаворку», але сапраўдныя дыялектныя адметнасці сваіх рэгіёнаў. Так, дзеканне і цеканне выявіліся як агульнабеларуская з'ява: ні ў адным творы адсотак іх адлюстравання не ніжэйшы за 90 %. Іншыя ж з'явы сталі дыферэнцыяльнымі рысамі пэўнай

тэрыторыі. Падаўжэння зычных няма ў «Вакханаліі» (Гродзеншчына), але ў астатніх творах яно назіраецца ў той ці іншай ступені. У «Камедыі» і «Вакханаліі» [p] зацвярдзелы, а ў смаленскіх камедыях ёсць і [p], і [p’]. У «Камедыі» аканне недысімілятыўнае, у смаленскіх інтэрмедыях – дысімілятыўнае.

Такім чынам, вывучэнне гутарковых асаблівасцей твораў беларускай драматургіі XVIII ст. з’яўляецца не толькі цікавым ў плане даследавання пэўнага этапу фарміравання графіка-арфаграфічнай сістэмы, але і важным у плане фіксацыі жывых гутарковых рыс розных рэгіёнаў Беларусі, што ў сваю чаргу неабходна для гістарычнай дыялекталогіі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963. – 353 с.

2. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Т. 1–5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.

3. Ціванова, Г. К. Да праблемы высвятлення дыялектнай асновы твораў беларускага пісьменства XVIII стагоддзя / Г. К. Ціванова // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае: зб. арт. па матэр. навук. чыт., прысв. пам. Е. С. Мяцельскай (Мінск, 26–27 крас. 2011 г.) / пад аг. рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – С. 94–98.

А. В. Бірукова,

студэнтка філалагічнага факультэта БДУ
(навуковы кіраўнік – дацэнт С. М. Якуба)

**ЗААНІМІКОН КАЗАК С. ДАВІДОВІЧА:
СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТ**

Анамастычная прастора казак С. Давідовіча складаецца з 393 уласных назваў і падстаўлена рознымі тыпамі паэтонімаў: антрапонімамі, заонімамі, тапонімамі, найменнямі, што ўвасабляюць сілы прыроды, найменнямі міфалагічных персанажаў, фантастычных істот і інш. Калі ў творах іншых жанраў звычайна на другім узроўні анамастычнай іерархіі знаходзяцца тапонімы, то ў анамастычнай прасторы казак, у тым ліку і казак С. Давідовіча, другая па колькасці адзінак група паэтонімаў прадстаўлена заонімамі (112 паэтонімаў, што складае 28,5 % ад агульнай колькасці онімаў) – уласнымі імёнамі (клічкамі) жывёл [8, с. 59]. Адзначаючы гэту асаблівасць, В. У. Бардакова падкрэслівае, што «заонімы выкарыстоўваюцца нароўні з антрапонімамі для намінацыі галоўных і другарадных персанажаў твора дзіцячай прозы» [1, с. 40].

Паводле структуры онімы падзяляюцца на **простыя** (прадстаўлены аднаасноўнымі найменнямі), **складаныя** (словы-кампазіты, а таксама абрэвіятуры) і **састаўныя** (пададзены двума і больш самастойнымі кампанентамі). Разам з тым В. Г. Гарбачова адзначае, што згаданыя структурныя тыпы паэтонімаў маюць прыватныя мадэлі наймення, кожную з якіх мэтазгодна разглядаць асобна [4]. У адпаведнасці з класіфікацыяй, прапанаванай даследчыцай, назвы фаўны ў творах С. Давідовіча можна размеркаваць паводле шасці структурных тыпаў:

- 1) аднакампанентныя назвы, прадстаўленыя рэальнымі антрапонімамі;
- 2) аднакампанентныя назвы, матываваныя апелятывамі-заонімамі;
- 3) створаныя аўтарам аднакампанентныя назвы, не матываваныя апелятывамі-заонімамі;
- 4) двухкампанентныя найменні, утвораныя па формуле «прыметнік + назоўнік»;
- 5) двухкампанентныя найменні, утвораныя па формуле «онім + прыдатак»;
- 6) двухкампанентныя найменні, утвораныя па формуле «імя + імя па бацьку».

Аднакампанентныя заонімы, прадстаўленыя рэальнымі антрапонімамі, пададзены 5 адзінкамі: *Кеша, Міхайла, Міша, Піма, Пімачка*. Называнне жывёл з дапамогай рэальных антрапонімаў у сучаснай праваслаўнай традыцыі лічыцца непрымальным фактам, паколькі імёны ў хрысціянскую эпоху пачалі давацца па святцах. А гэта значыць, што калі для намінацыі жывёлы выкарыстоўваецца рэальны антрапонім, то яна атрымлівае імя святога. Аднак, як сцвярджае В. У. Бардакова, «у мастацкай літаратуры адлюстравалася бытавая традыцыя наймення жывёл заонімамі, утворанымі ад любога антрапоніма, г.зн. антрапазаонімамі, або адантрапанімічнымі заонімамі» [1, с. 158]. В. Г. Гарбачова адзначае, што «тлумачэннем устойлівага выбару таго ці іншага імені для канкрэтнай жывёлы можа служыць той факт, што ў старажытнасці імя яе было табуіравана. Каб паказаць непарыўную сувязь з татэмам і забяспечыць сябе аховай, чалавек “падманваў” няўдачы, называючы жывёлу чалавечым іменем» [4, с. 110]. Таму можна сцвярджаць, што выкарыстанне рэальных антрапонімаў у якасці заонімаў абумоўлена гістарычнай памяццю грамадства. Такія назвы ўтвораны спецыфічным для анамастыкі спосабам **трансанімізацыі** – пераходу оніма з аднаго разраду ў іншы [8, с. 138].

Імя **Піма** мае барсучок з казкі «Барсучок Піма», які ўмее выдатна іграць на цымбалах, таму становіцца спакусай для браканьераў, што захапіліся ідэяй злавіць жывёліну і прадаць яе ў цырк: «*Браканьеры падкраліся да Пімы ззаду, рыхтуючыся накрыць яго курткай*» [5, с. 406]. Найменне *Піма* ўтварылася ад асновы *Пім-* з далучэннем флексіі *-а* і з’яўляецца размоўнай формай грэчаскага імя *Пімен* [11, с. 163]. У гэтай жа казцы барсука называюць **Пімачка**: «– **Пімачка**, сыграй для дзядочка. Дзядок добры, ён

цябе выратаваў» [5, с. 413]. Гэты онім з'яўляецца вытворным ад імені *Пімка*: *Пімк-а* + *-к-* → *Пімачка*. Выкарыстанне неафіцыйных варыянтаў асабовага імя *Пімен* у якасці наймення жывёлы дапамагае рэалізаваць розныя функцыі: паказаць прыхільнае стаўленне аўтара і іншых герояў казкі да персанажа, а таксама падаць інфармацыю пра ўзрост маленькага барсучка.

У творах С. Давідовіча імя *Міхайла* маюць мядзведзі. Напрыклад, у казцы «Памаўза» *Міхайлам* завецца падмануты зайцам мядзведзь: «— Прабачце, дзядзечка *Міхайла*! Я ж не для сябе рваў маліну, а для сваёй хворай жонкі» [5, с. 337]. У казцы «Ратавальная мана» мядзведзя *Міхайлу* таксама падмануў заяц. *Міхайла* паверыў, што зайца павінен з'есці слон, да якога і спяшаецца касавокі, каб быць свежанькім і цёпленькім, таму і адпусціў яго: «— Вось чаму я так безаглядна пёр, шаноўны *Міхайла*, прабачце, не ведаю, як вас па бацьку» [5, с. 395]. У абедзвюх казках *Міхайлу* баяцца і стараюцца паказваць сваю павагу да яго, ужываючы звароты *дзядзечка Міхайла*, *шаноўны Міхайла*.

М. В. Бірыла адзначае, што «поўная размоўная форма імя *Міхаіл* узыходзіць да старой кананічнай формы *Михаил* (з націскам на другім ад канца складзе). У сярэдзіне XVII ст. пры праўцы богаслужэбных кніг кананічнай стала форма *Махаил* (з націскам на канцавым складзе), г. зн. быў прыняты націск мовы-крыніцы — старажытнаўрэйскай. *Міхайла* з *Махаил* утварылася ў выніку змены ненацісканога [и] у [й] і далучэння канцавога *о//а*, каб пазбегнуць закрытага склада» [3, с. 92–93].

Паэтонім *Міша* ў казцы «Калабковы футбол» называе мядзведзя, які выпадкова праглынуў гумавы мячык, палічыўшы яго калабком: «— Бабулечка, пачастуй *Мішу* нашымі піражкамі, яны сёння з малінавым варэннем» [5, с. 421]. Гэты онім паходзіць ад імені *Міхаіл*: усечаная аснова *Міх-* (чаргаванне *х//ш*) з флексіяй *-а*. В. Г. Гарбачова выказвае думку, што мядзведзь у старажытнасці быў адной з дамінуючых іпастасей язычніцкага бога Воласа. У хрысціянскі перыяд яго намеснікамі сталі святы Мікалай і святы Міхаіл. Калі ўлічыць узаемадзеянне хрысціянскіх і язычніцкіх поглядаў, то ў кульце святога Міхаіла можна ўбачыць сувязі з язычніцтвам. Адна з іх праяўляецца ў асацыяцыі па аналогіі: *Волас* ↔ святы *Міхаіл*, *Волас* ↔ мядзведзь, святы *Міхаіл* ↔ мядзведзь. Гэта значыць, што «ўжыванне імя Міхаіл для намінацыі мядзведзя генетычна звязана з вобразам мядзведзя ў

старажытных міфах і культам Воласа, можа быць вынікам шанавання Міхаіла Архангела як хрысціянскага аналага Воласа» [4, с. 110–111].

Згодна з меркаваннем В. М. Макіенкі і В. І. Фаняковай, «некаторыя найбольш старажытныя “чалавечыя” імёны жывёл пры глыбінным этымалагічным аналізе з’яўляюцца імёнамі агульнымі, не звязанымі з імёнамі людзей, а толькі сугучныя ім. Напрыклад, *Мішка, Міхаіл, Патапыч, Міха* і г. д. узыходзяць да старажытнага табуіраванага славянамі апелятыва са значэннем ‘мядзведзь’» [6, с. 321–322].

Аднакампанентныя назвы, матываваныя апелятывамі, што называюць жывёл, прадстаўлены 62 онімамі (*Асёл, Барсук, Бык, Бычэчак, Варона, Воўк, Ваўчына, Дзік, Дзяцел, Журавель, Заяц, Зайка, Карова* і інш.) і з’яўляюцца самым шматлікім структурным тыпам наймення фаўны твораў С. Давідовіча. Анімізаваныя апелятывы, непасрэдна называючы вядомых звяроў і птушак, дазваляюць у даступнай форме пазнаёміць маленькіх чытачоў з персанажамі казак, дапамагаюць дзецям адчуць сябе ўдзельнікамі падзей.

У даследаванні І. Я. Пенскай звяртаецца ўвага на анімізацыю, пры якой заонімы – «асобая намінацыйная катэгорыя лексічных адзінак, якая займае прамежкавае становішча паміж іменем агульным і іменем уласным» [7, с. 10]. Даследчыца адзначае, што «ад імён агульных адзінкі дадзенай катэгорыі адрозніваюцца ўстойлівасцю рэфэрэнцыі да аднаго адзінага аб’екта ў разнастайных сітуацыях на працягу ўсяго тэксту (кантэкст, што індывідуалізуе, пашыраецца да ўсяго тэксту, а часам і да многіх аўтарскіх тэкстаў) і адсутнасцю варыяцыйнасці. З уласнымі імёнамі іх збліжае магчымасць напісання з вялікай літары. Аднак ад уласных імён такія адзінкі адрозніваюцца адсутнасцю ў іх сігніфікацыі індывідуальнага кампанента» [7, с. 11]. Такім чынам, паколькі ў структуры сігніфіката анімізаваных заонімаў няма паўнаўласнага індывідуальнага кампанента, які маюць імёны ўласныя, то наяўнасць індывідуалізацыі забяспечваецца знешнімі ўмовамі (абмежаванасцю паняццыйнай прасторы) і спосабам выкарыстання (інварыянтнасцю).

Аднакампанентныя назвы, матываваныя апелятывамі, што называюць жывёл, прадстаўлены дзвюма словаўтваральнымі групамі. Да першай адносяцца імёны, якія ўтварыліся ад апелятываў лексіка-семантычным спосабам: *бусел* → *Бусел*, *воўк* → *Воўк*, *заяц* → *Заяц*, *зайчыха* → *Зайчыха*,

кракадзіл → Кракадзіл, ліса → Ліса, мартышка → Мартышка, матылёк → Матылёк, певень → Певень, цецярук → Цецярук і інш. Да другой належаць онімы, утвораныя аўтарам па мадэлях сучаснай беларускай мовы (ад апелятываў або анімізаваных апелятываў з дапамогай суфіксаў ацэнкі): *Барсук*-□ + -ок- → *Барсучок*, *Бычок*-□ + -ак- → *Бычэчак*, *Певень*-□ + -ік- → *Пеўнік*, *Воўк*-□ + -ын- → *Ваўчына*, *Ліс*-а + -аньк- → *Лісанька*, *Мух*-а + -к- → *Мушка*.

Уласнае імя **Бусел**, утворанае ад апелятыва *бусел* лексіка-семантычным спосабам, сустракаецца ў казцы «Старажытны экспанат»: «Экспурсію праводзіў сам дырэктар музея – **Бусел**, чыя дзюба была яму замест указкі» [5, с. 313]. Можна меркаваць, што дырэктарам музея старажытных экспанатаў аўтар зрабіў менавіта гэту птушку невыпадкава: бусел з’яўляецца сімвалам Беларусі. Менавіта яму С. Давідовіч даверыў агучваць своеасаблівыя перасцярогі для маладога пакалення беларусаў: «*Мы ператрэслі ўсе архівы і прыйшлі да высновы, што кан’юнктура-бездухоўная эра – гэта прадукт, створаны людзьмі. Музеяў рабілася ўсё менш, зброі і жорсткасці – усё больш. Прага да нажывы паглынула дабрыню і любоў да бліжняга. Людзьмі кіравала іх заповедзь: “Чалавек чалавеку – воўк”*» [5, с. 314].

Заонім **Заяц**, што ўтварыўся шляхам анімізацыі ад назоўніка *заяц*, адзначаецца высокай частотнасцю выкарыстання ў казках С. Давідовіча (розныя варыянты оніма сустракаюцца ў 10 творах). У казцы «З першым юбілеем» Заяц – разумны і вясёлы герой, які звярнуў увагу Ваўка на карыес у яго пашчы, якую той раскрыў, каб з’есці юбіляра: «– *О-ё-ёечкі! – жахнуўся Заяц. – У вас жа карыес! Калі вы апошні раз чысцілі зубы. Гэта ж жах!*» [5, с. 360]. У гэтай жа казцы аўтар называе Зайца з дапамогай оніма **Зайчык** («*Дык вось, ідзе сабе Зайчык па старадаўнім лесе і весела спявае*» [5, с. 359]), утворанага суфіксальным спосабам ад наймення *Зайка* (*Зайк*-а + -ык- → *Зайчык*). Пры дапамозе гэтага паэтоніма, дзе суфікс -ык- мае памяншальнае значэнне, аўтар надзяляе героя рысамі найўнасці і неасцярожнасці. У казцы «Зайка і Зайчык» апавядаецца, як лясны звярок **Зайка** знаходзіць сабе новага сябра – сонечнага Зайчыка: «*Лясны Зайка з перапуду даў стрыкача за густую ялінку і з жахам назіраў, як дзяўчынка падняла люстэрка, у якім жыве яго новы сябар*» [5, с. 327]. Онім утварыўся з дапамогай суфікса -к- ад імя *Заяц* (*Заяц*-□ + -к- → *Зайка*) і выконвае ў творы размежавальную функцыю (трэба адрозніваць зайчыка ляснога і зайчыка сонечнага). Разам з тым гэты паэтонім

праз наяўнасць у ім эмацыйна-ацэначнага суфікса -к- выкарыстоўваецца як своеасаблівая характарыстыка Зайкі, які вызначаецца непасрэднасцю і бесклапотнасцю.

Ліса традыцыйна з'яўляецца адным з галоўных герояў казак пра жывёл. Заонім **Ліса**, які ўтварыўся лексіка-семантычным спосабам ад назоўніка *ліса*, сустракаецца ў розных словаўтваральных варыянтах у 10 казках С. Давідовіча. У творы «Сямёра казлянят і Воўк» Ліса – другарадны герой, які знаходзіцца ў сяброўскіх стасунках з Ваўком: «*У гэты самы час у логаве Ваўка знаходзілася Ліса, якая прыйшла праведаць свайго кума*» [5, с. 106]. У казцы «Занадта хітрая Ліса» гэты персанаж паўстае ў традыцыйным вобразе спрытнага і вынаходлівага звера: «*Вылезла і Ліса са сваёй нары, пазяхнула і пачала пералічваць: – Варону я ашукала – сыр быў вельмі смачны, Ваўка я аб'ягорыла, ён, біты, вазіў мяне, нябітую, на сабе*» [5, с. 166]. З дапамогай наймення **Лісачка**, што ўтварылася ад імя *Ліска* пры дапамозе суфікса -к- (*Ліск-а* + -к- → *Лісачка*), да персанажа звяртаюцца іншыя звяры: «*– Не, Лісачка! Воўк тут ні пры чым! – пераконвалі рыжую. – Нам Рысь пра гэта сказала, а ўжо ёй можна верыць*» [5, с. 170]. Гэта памяншальна-ласкальная форма адлюстроўвае сяброўка-фамільярнае стаўленне звяроў да Лісы. У казцы «Суп з чарапахі» Лісу з дапамогай наймення *Лісачка* называе заяц, які ўсімі сіламі імкнецца выратаваць сваю сяброўку чарапаху Цюхцю: «*– Разумееш, Лісачка, – хітруе заяц, – скразнякі прастудзілі мае шыйныя пазванкі, вось я і нашу Цюхцю замест грэлкі*» [5, с. 345]. У дадзеным выпадку можна меркаваць пра ўжыванне памяншальна-ласкальнай формы для адлюстравання штучнай пяшчоты да Лісы з мэтай выратавання жыцця чарапахі. У казцы «Ратавальная мана» Заяц, звяртаючыся да Лісы, якая намерылася яго з'есці, ужывае онім **Лісанька** (*Ліс-а* + -аньк- → *Лісанька*): «*– Бягу да Ваўка, Лісанька. Я ўчора паабяцаў яму, што сёння раніцай буду на яго сталае свежанькі і цёпленькі*» [5, с. 393]. Эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка гэтага імя прасякнута імкненнем Зайца дагадзіць Лісе. Разам з тым у казцы «Усё паўтараецца» Ліса называецца з дапамогай ласкальнай формы *Лісанька*, якая ўтрымлівае ў сабе адценні знявагі да персанажа: «*– Але, Лісанька, калі ты прыкінулася мёртвай, то табе не пашанцавала, бо тую казку, у якой ты абдурыла дзеда, я чытаў*» [5, с. 364].

Аднакампанентныя назвы, пададзеныя выдуманымі онімамі, не матываваныя апелятывамі, што называюць жывёл, прадстаўлены

39 найменнямі (*Баязлівец, Белабокая, Волат, Вушасцік, Гаўрык, Дасціпнік, Званочак, Каштан, Кемлівы, Кукарэчка, Лаг, Рыжая, Скок, Служык, Цап, Цюхця, Цява* і інш.) і дазваляюць меркаваць пра разнастайную словаўтваральную структуру даследаваных анамастычных адзінак.

У першы тып уваходзяць онімы, утвораныя лексіка-семантычным спосабам, часам шляхам метафарычнага асэнсавання апелятываў: *волат* → *Волат*, *гаўрык* → *Гаўрык*, *гром* → *Гром*, *каштан* → *Каштан*, *званок* → *Званок*, *памаўза* → *Памаўза*, *баязлівец* → *Баязлівец* і інш.

Імя **Волат** мае зубр з казкі «Волаты Белавежскай пушчы»: «– Як я вам зайздросчу, дзядзечка зубр. Вы такі магутны, **Волат!**» [5, с. 113]. Гэта найменне ўтворана лексіка-семантычным спосабам ад назоўніка *волат*, які ў сваёй семантыцы ўтрымлівае такія кампаненты як ‘сіла’, ‘мужнасць’. Згаданыя значэнні ўдала характарызуюць зубра, падкрэсліваючы яго магутнасць і статус уладара пушчы.

У творы «Лустачка хлеба» онім **Званок** ужываецца для наймення сабакі, які, дзякуючы свайму звонкаму брэху (на гэты гук і пайшлі дзеці), выратаваў хлопчыкаў, якія заблукалі ў лесе: «*Раптам ззаду да хлопчыкаў з лесу выскачыў Міцькаў сабака, Званок. Ён з радасным брэхам і віскам кінуўся на грудзі да свайго маленькага гаспадара*» [5, с. 306]. Заонім *Званок* утвораны лексіка-семантычным спосабам ад назоўніка *званок*, які ўтварыўся ад назоўніка *звон* (*звон*-□ + *-ок-* → *званок*), і называе сабаку паводле яго фізічных якасцей, моцнага голасу, якім ён, як сапраўдны звон, падаваў гукавыя сігналы людзям.

Да першага тыпу таксама адносяцца адпрыметнікавыя онімы, утвораныя лексіка-семантычным спосабам: *белабокая* → *Белабокая*, *касавокі* → *Касавокі*, *кемлівы* → *Кемлівы*, *памяркоўны* → *Памяркоўны*, *рыжая* → *Рыжая*, *шэры* → *Шэры*.

Заонім **Касавокі** ўтвораны ад прыметніка *касавокі* (*кас-ы* + *а* + *вок-а* + Ø → *касавокі*), што мае значэнне ‘з касымі вачамі’, ‘які мае касавокасць’ [9, с. 655], і называе зайцаў з некалькіх казак: «– А-а, вось кім я паснедаю! – смачна аблізнула Ліса. – Развітвайся з жыццём, **Касавокі!**» [5, с. 392]. Заяц у казках традыцыйна выяўляецца касавокім, таму што калі ён глядзіць наперад, то яго зрэнкі праз асаблівасці будовы чэрапа сыходзяцца каля пераносся, нагадваючы тым самым касавокасць.

Да другога тыпу аднакампанентных назваў, у якія ўваходзяць выдуманая онімы, утвораныя не ад назваў жывёл, адносяцца заонімы, што адпавядаюць існуючым у беларускай мове словаўтваральным мадэлям: *баязлів-ы* + *-чык-* → *Баязліўчык*, *віславух-і* + *-ык-* → *Віславушык*, *вол-я* (*вол-□*) + *-ік-* → *Волік*, *дзік-і* + *∅* → *Дзік*, *дым-□* + *-ок-* → *Дымок*, *Званок-□* + *-ак-* → *Званочак*, *Памяркоўн-ы* + *-ец-* → *Памярковец*, *плынь-□* + *-к-* → *Плынька*, *цапаць* + *∅* → *Цап*, *скакаць* + *∅* → *Скок*, *Кукарэк-а* + *-к-* → *Кукарэчка* і інш. Дзякуючы найменням такога тыпу чытач атрымлівае дадатковую інфармацыю пра герояў казак, што пэўным чынам характарызуе персанажаў.

Віславушыкам завецца міласэрны заяц, які за свае паводзіны быў узнагароджаны здольнасцю чытаць чужыя думкі: «*Задаволены Віславушык паймчаў, але не ў бок вёскі, а па лесе, шукаць сустрэчы са сваімі сябрамі і знаёмымі*» [5, с. 489]. Заонім *Віславушык*, які ўтвораны ад прыметніка *віславухі* пры дапамозе суфікса *-ык-* (*віславух-і* + *-ык-* → *Віславушык*), называе персанажа паводле яго знешніх якасцей. Суфікс *-ык-*, які мае памяншальнае значэнне з экспрэсіяй ласкальнасці [2, с. 265], дапамагае паказаць прыхільнае стаўленне аўтара да персанажа.

Імя **Волік** мае бык з аднайменнай казкі: «*Заплакаў Бычэчак, якому пеўнік даў імя Волік, як сямнела – развітаўся з пеўнікамі і ўпотаі ад мамы падаўся прэч са двара куды вочы глядзелі*» [5, с. 228]. Наконт словаўтварэння гэтага наймення можна выказаць два меркаванні. Паводле першага, заонім утвораны ад назоўніка *воля* (на волю адправіўся герой, каб не быць з’едзеным людзьмі) з дапамогай суфікса *-ік-*, што надае оніму памяншальна-ласкальнае значэнне (*вол-я* + *-ік-* → *Волік*). Паводле другога, найменне ўтворана ад назоўніка *вол* пры дапамозе суфікса *-ік-*, што можа мець мадыфікацыйнае значэнне ‘дзіцяня жывёліны’ (*вол-□* + *-ік-* → *Волік*) [2, с. 265].

Да прааналізаванага тыпу паэтонімаў адносяцца і 2 заонімы з казкі «Дабро за дабро». Онімам **Цап** аўтар называе шчупака, які, знаходзячыся ў засадзе пад падводным карчом, знянацку выскакваў і хапаў сваіх ахвяр: «*Шчупак Цап як заўсёды застаўся ў засадзе, схаваўшыся за падводным карчом, і чакаў чарговую ахвяру*» [5, с. 466]. Заонім матываваны размоўным дзеясловам *цапаць* (‘хутка хапаць зубамі’ [10, с. 227]), што адпавядае манеры паводзін персанажа (*цапаць* + *∅* → *Цап*).

Да аднакампанентных назваў, у склад якіх уваходзяць выдуманая онімы, утвораныя не ад назваў жывёл, адносяцца заонімы, створаныя паводле

аказіянальных аўтарскіх мадэлей. Гэты тып прадстаўлены 3 адзінкамі: *Лаг*, *Стома* і *Стома-то-Лаг*, якія ўжываюцца ў казцы «З першым юбілеем»: «*Імя гэтага Дзятла было даволі дзіўнае. Дакладней, іх у яго было два. Для кагосьці ён быў Стома, хтосьці зваў яго Лаг*» [5, с. 359]. Заонімы *Стома* і *Лаг* відавочна з’яўляюцца аказіянальнымі найменнямі, якія створаны для эфекту незвычайнасці. Шляхам складання гэтых паэтонімаў і далучэннем злучніка «то» ўтвараецца новы аказіянальны онім *Стома-то-Лаг* (*Стом-а* + *то* + *Лаг* → *Стома-то-Лаг*): «*Зайцу ж падабаліся абодва [імені], таму ён называў свайго сябра Стома-то-Лаг*» [5, с. 359]. Гэтае найменне характарызуе птушку паводле яе прафесійнай дзейнасці: Дзяцел з казкі «З першым юбілеем» займаўся лячэннем зубоў лясных жыхароў.

Да **двухкампанентных найменняў, утвораных па формуле «прыметнік + назоўнік»**, належаць 3 адзінкі: *Залатая Рыбка*, *Кемлівы Заяц*, *Памяркоўны Заяц*. Найменне *Залатая Рыбка* з’яўляецца агульнавядомым, таму што ўзята з твора А. С. Пушкіна «Казка пра рыбака і рыбку». Індывідуальна-аўтарскімі можна лічыць паэтонімы *Кемлівы Заяц* («– *Стоп, стоп, стоп!* – страпянуўся пад Воўчай лапай *Кемлівы Заяц*» [5, с. 140]) і *Памяркоўны Заяц* («*Тут ён раптоўна, нос у нос, сутыкнуўся са сваім лепшым сябрам, **Памяркоўным Заяцам**, які заўсёды з усім згаджаўся*» [5, с. 138]). Субстантыўныя часткі гэтых найменняў з’яўляюцца анімізаванымі апелятывамі, якія непасрэдна называюць персанажаў, а ад’ектыўныя прадстаўлены анімізаванымі прыметнікамі і абазначаюць герояў паводле іх характару.

Двухкампанентныя найменні, утвораныя па формуле «онім + прыдатак», прадстаўлены 2 адзінкамі: *Волат-зубр*, *Муха-весьялуха*. У казцы «Волаты Белавежскай пушчы» адно з імён зубра – *Волат-зубр*: «– *Хто?! Хто гэта зрабіў? – закрычаў у адчаі **Волат-зубр**. – Дзе той асілак, які наваліў такога Волата?*» [5, с. 117]. У дадзеным выпадку прыдаткам з’яўляецца слова *зубр*, бо ў казцы ёсць два героі па імені *Волат* – *зубр* і *дуб*. З мэтай іх дыферэнцыяцыі С. Давідовіч ужывае складаную назву *Волат-зубр*.

Складаную назву *Муха-весьялуха* аўтар абраў і для персанажа казкі «Пра сяброўства»: «*Пралятала міма **Муха-весьялуха**. Яна своечасова заўважыла небяспеку і абмінула павуцінку*» [5, с. 309]. Гэта найменне прадстаўлена анімізаваным апелятывам і прыдаткам, які ўтвораны ад

прыметніка *вясёлы* з дапамогай суфікса *-ух-* (*вясёл-ы* + *-ух-* → *вясёлуха*) і выконвае функцыю канкрэтызатара паводзін Мухі.

Тып двухкампанентных найменняў, утвораных па формуле «**імя + імя па бацьку**», прадстаўлены 1 адзінкай – *Міхайла Міхайлавіч*, што выкарыстоўваецца для намінацыі мядзведзя з казкі «Конкурс»: «– *Вось Заяц, ён у нас разумны, спытайцеся, Міхайла Міхайлавіч, у яго*» [5, с. 399]. У гэтым паэтоніме назіраецца рэдуплікацыя аднаго і таго ж імя, якое пададзена ў дзвюх формах – уласнае імя і імя па бацьку. Выкарыстоўваючы антрапанімічную мадэль у якасці наймення жывёлы, С. Давідовіч падкрэслівае асаблівы статус персанажа, паважлівае стаўленне да яго іншых жывёл. В. Г. Гарбачова адзначае, што такі прыём можа ўзмацняць парадыйнасць, «якая выклікаецца разыходжаннем паміж вобразам жывёлы і чалавечым іменем» [4, с. 110].

Такім чынам, паэтычны заанімікон, прадстаўлены разнастайнымі мадэлямі наймення, адыгрывае важную ролю ў архітэктоніцы казачнага тэксту: утрымлівае экспрэсіўна-ацэначную семантыку, выступае ў якасці сродку характарызацыі персанажаў твораў, дапамагае рэалізаваць мастацкую задуму аўтара, адлюстроўвае яго светабачанне.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бардакова, В. В. Специфика литературной ономастики детской художественной прозы : дис. ... канд. филол. наук / В. В. Бардакова. – Волгоград, 2000. – 211 с.
2. Беларуская граматыка: у 2-х ч. / рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: 3. Структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.
4. Горбачева, О. Г. Ономастическое пространство русских народных и авторских сказок: дис. ... канд. филол. наук / О. Г. Горбачева. – Брянск, 2008. – 272 с.
5. Давідовіч, С. Ф. Збор твораў у 5 т. / С. Ф. Давідовіч. – Т. 5: Казкі. Прыгоды. – Мінск: Беларускі рэспубліканскі літаратурны фонд, 2017. – 493 с.

6. Мокиенко, В. М. Способы названия в зоонимии // В. М. Мокиенко, О. И. Фонякова. Ономастика Поволжья. Вып. 4. – Саранск, 1976. – С. 317–322.
7. Пенская, И. Е. Имена собственные в русских народных сказках и способы их передачи на английский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук / И. Е. Пенская. – М., 2008. – 187 с.
8. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Т. 2: Г–К / рэд. тома А. Я. Баханькоў. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 765 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Т. 5. Кн. 2: У–Я / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1984. – 608 с.
11. Усціновіч, А. К. Слоўнік асабовых уласных імён / А. К. Усціновіч. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 240 с.

Я. Д. Капуста,

студэнтка філалагічнага факультэта БДУ
(навуковы кіраўнік – дацэнт С. М. Якуба)

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ КАТАЛІЦКІХ СПЕВАЎ

Канфесійны стыль адыгрывае значную ролю ў рэлігійным жыцці: сродкамі гэтага стылю карыстаюцца пры перакладзе кніг Бібліі, напісанні рэлігійнай літаратуры, пры набажэнствах, прамовах святароў, у малітве – прыватнай і агульнай. Таму можна з упэўненасцю сцвярджаць, што канфесійны стыль мовы з’яўляецца адным з найважнейшых складнікаў рэлігіі ў любой мове, у прыватнасці і беларускай.

А. В. Кузьміч, аналізуючы падстылі і жанры канфесійнага стылю ў артыкуле «Канфесійны стыль: паняцце і жанры», звяртае ўвагу на

экспрэсіўна-эстэтычны падстыль, які «шырока прадстаўлены багатай рэлігійнай літаратурай (псалмы, песні, гімны, рэлігійная паэзія і проза)» [5, с. 79]. Асаблівую ролю ў жыцці верніка-каталіка адыгрываюць рэлігійныя спевы і песні, якія суправаджаюць каталіцкія малітвы, набажэнствы, розныя святы. Сярод каталіцкіх мерапрыемстваў вылучаюцца т. зв. пілігрымкі – вандроўкі вернікаў да святых месцаў, абразоў і іншых святых рэчаў. На Беларусі самай значнай з’яўляецца пілігрымка да Цудадзейнага Абраза Маці Божай Будслаўскай, што знаходзіцца ў вёсцы Будслаў Мядзельскага раёна Мінскай вобласці. У гэту пілігрымку штогод накіроўваюцца вернікі з розных куткоў Беларусі.

Даследаванне лексіка-семантычных асаблівасцей каталіцкіх спеваў ажыццяўлялася на матэрыяле зборніка песень, што выконваюцца вернікамі падчас пілігрымкі Мінск – Будслаў [1]. Згодна з класіфікацыяй В. А. Крыловой, у каталіцкіх спевах пададзены лексічныя адзінкі трох узроўняў: 1) агульнаўжывальнай лексікі (*дапамагаць, кожны*), 2) агульнакніжных слоў (*споўніцца, прысутнасць*) і 3) канфесійнай лексікі (*крыжовы шлях, Гостыя*) [4, с. 617].

Вялікай колькасцю адзінак у каталіцкіх спевах прадстаўлена хрысціянская, у прыватнасці, каталіцкая лексіка, што з’яўляецца адной са спецыфічных рыс тэкстаў канфесійнага стылю. У склад гэтай групы ўваходзяць і спецыфічныя, адметныя толькі для каталіцкага веравызнання словы, напрыклад, тыя, што маюць суаднесенасць з каталіцкімі набажэнствамі, Святой Імшой (*Святая Камунія, Гостыя*), і ўстойлівыя спалучэнні, крыніцай якіх з’яўляюцца Біблія і іншыя рэлігійныя тэксты (*Гасанна; Баранак Божы*), і выразы, якія адлюстроўваюць асаблівасці хрысціянскага светапогляду (*жыццё вечнае, аказаць міласэрнасць, Божы народ, ад граху ратаваць, збаўленне*).

Адным з прыкладаў ужывання каталіцкай і ўвогуле хрысціянскай лексікі ў тэкстах каталіцкіх спеваў з’яўляецца слова *Евангелле: Паўсюль абвяшчайце святло Евангелля, / Бо ўжо Валадарства Нябеснае блізка, / Лячыце хваробы з Майго бласлаўлення, / Вяртайце жыццё тым, хто ў цемры згубіўся* [1, с. 75]. Паводле «Біблійнага слоўніка», Евангелле – гэта радасная навіна аб збаўленні для свету [6, с. 638]. «Гэты тэрмін стаў азначэннем усёй дзейнасці Езуса: Яго вучэння, гісторыі, а пераказ гэтага вучэння праз Апосталаў стаў называцца абвяшчэннем Евангелля» [6, с. 638].

У прыведзеным прыкладзе сказа з тэксту песні назіраецца цытаванне Евангелля паводле Мацвея: гэтыя словы – заклік да вернікаў, каб яны неслі святло Добрай Весткі ўсім людзям і сведчылі сваім жыццём пра любоў Бога да сваіх тварэнняў.

Значную ролю ў тэкстах каталіцкіх песень адыгрывае *малітоўная лексіка*: *Амэн; вітай; Радуйся, Марыя; Гасанна; Аллелюя; У імя Айца і Сына, і Духа Святога* і інш. Малітоўная лексіка прадстаўлена нязначнай колькасцю лексем (11 лексічных адзінак), якія, аднак, вызначаюцца значнай частотнасцю ўжывання: *Радуйся, Марыя, хваляць ўсе народы Цябе, / Бо Тваю пакору ўбачыў Бог* [1, с. 24]; *У Імя Айца і Сына, і Духа Святога – / Так можна вельмі проста маліцца да Бога...* [1, с. 88].

Пэўнага тлумачэння патрабуюць некаторыя лексемы, сярод якіх такія, як *Аллелюя* (*Спявайма для Бога – цудоўна Яго перамога, / Пан – Яго імя. Аллелюя!* [1, с. 59]) і *Гасанна* (*Ўсхваляйце, ўсклікайце Імя Пана Бога, / Спявайце «Гасанна» Яму!* [1, с. 64]). Паводле «Біблійнага слоўніка», выраз *Аллелюя* (ад яўр. *hallelu jah* – праслаўляйце Бога) з’яўляецца неад’емным элементам хрысціянскай літургіі і выкарыстоўваецца «як акламацыя, што выражае праслаўленне Бога» [6, с. 631]. Што да *Гасанна* як выразу хвалы Бога, то, на думку аўтараў «Біблійнага слоўніка», у хрысціянскую літургію ён увайшоў са Старога Завету [6, с. 637].

Пашыранасцю ўжывання ў каталіцкіх спевах вызначаецца слова *Амэн*: *Езу, дай сілы, вядзі да Айца мяне, (х2) / Каб акнуўся я ў Яго крыніцы. / Амэн. Амэн* [1, с. 43]. Паводле «Кароткага тлумачальнага даведніка», *Амэн* – «заклучнае слова малітваў, пропаведзей; азначае ‘так’, ‘правільна»» [7, с. 313]. Слова *Амэн* дапамагае вернікам выразіць жаданне ажыццяўлення таго, пра што яны просяць у Бога.

Адно з самых прадстаўнічых па колькасці слоў груп складаюць **тэонімы** – уласныя імёны багоў і божстваў [8, с. 141]. Згодна з догмамі каталіцкага веравызнання, «Бог – адзін у трох Асобах: Бог Айцец, Сын Божы і Дух Святы» [3, с. 23]. Таму да тэонімаў адносяцца і імёны Бога Айца, і Сына Божага, і Духа Святога. Але Сын Божы стаўся Чалавекам, таму Яго найменні, паводле меркавання даследчыкаў, мэтазгодна разглядаць у складзе асобнай групы – хрыстонімаў.

У прааналізаваных каталіцкіх спевах тэонімы пададзены 93 найменнямі (*Бог, Бог Айцец, Дух Божы, Дух Святы, Усемагутны, Творца сусвету, Божя,*

Тата і інш.): *Будзь хвала Богу, Творцу сусвету, / І Яго Сыну, нашаму Пану! / Духу, каторы нас асвятчае, / Хай будзе хвала вечная. Амэн* [1, с. 28]; *Дзякую, Тата, за ўсё, што Ты робіш, / Ты суцяшаеш і на руках носіш* [1, с. 89]. У залежнасці ад таго, якая роля Бога-Айца падкрэсліваецца ў пэўным выпадку, яго найменні, ужытыя ў каталіцкіх спевах, можна падзяліць на некалькі падгруп:

- Бог-Айцец як Бог: *Бог; Бог вечны; Бог Святы; Пан ёсць Бог* блізкі для Ізраэля; *Святы; Божа; Божа Святы; Найсвяцейшы Бог* і інш.;
- Бог-Айцец як Айцец: *Бог Айцец; Айцец; Пане Божа, наш Ойча; Тата; Айцец Нябесны наш; Ойча Ёсэмагутны; мой Ойча; Ойча;*
- Бог-Айцец як Творца: *Творца Сусвету; Стварыцель; Творца;*
- Бог-Айцец як Уладар, Пан: *Пан Бог; Пан Бог Твой; Твой Пан; Пане; Бог і Пан спрадвечу; Валадар; Пан магуццяў; праўдзівы Пан* і інш.

У спевах сутнасць Бога-Айца раскрываецца і праз перыфразы, параўнанні і іншыя сродкі: *Скала збаўлення для свету; Бог – лепшы сябар; Бог – маё збаўленне; Бог – успамога; Мілы Сябра* і інш.

Пры звароце да Бога-Айца падкрэсліваецца пашана і любоў да Яго як да Стварыцеля і Добрага Айца, які «прагне збаўлення ўсіх людзей» [3, с. 25] (ужываюцца прыметнікі *Міласэрны, Добры*). У звароце да Бога адзначаецца Ягонае бясконцае, спрадвечнае існаванне (ужываецца прыметнік *Спрадвечны*) і падкрэсліваецца справядлівасць Бога-Айца, бо «за добрае ўзнагароджае, а за злое карае» [3, с. 25].

Найменні Духа Святога таксама можна падзяліць на некалькі падгруп:

- зварот праз ужыванне назоўніка *Дух: Дух Божы; Святы Дух; Дух Святы; Дух любові; Дух; Твой Дух; Дух святла і любові; Дух Агонь; Дух Айца; Дух жыватворчы; Дух Божае любові* і інш.;
- зварот праз ужыванне іншых лексічных сродкаў: *радасць Касцёла; Сведка праўдзівы; Суцяшыцель* і інш.

Адметны сваім семантычным зместам тэонім *Бог у Тройцы: Богу слава! Айцу заўсёды слава! / І Хрысту пашана, моц! / Ё Святым Духу – веліч і падзяка. / Богу ў Тройцы магутнасць* [1, с. 30]. У дадзеным прыкладзе назіраецца вызнанне галоўнай таямніцы хрысціянскай веры: «Бог – адзін у трох Асобах: Бог Айцец, Сын Божы і Дух Святы» [3, с. 23].

Статыстычны аналіз тэонімаў дазваляе сцвярджаць, што найбольш часта ў тэкстах ужываюцца такія найменні, як *Бог, Айцец і Дух*, што можна

абгрунтаваць асаблівасцю хрысціянскага веравызнання, а менавіта адной з догмаў – Бога ў Тройцы Адзінага.

У тэкстах каталіцкіх песень шырока прадстаўлены *хрыстонімы* (імёны Хрыста), якія пададзены 83 лексічнымі адзінкамі. Найбольшай частотнасцю ўжывання вызначаюцца такія звароты да Другой Асобы Святой Тройцы, як *Пан, Пане, Езус, Езу, Хрыстос, Хрыстус, Сын* і інш.: *Езу Хрыстэ, Збаўца свету, / Дай мне сілы несці крыж* [1, с. 44]; *Хрыстус уваскрослы / Прыклад даў узнёслы, / Што і мы павінны з Ім / Уваскрэснуць з нашых він* [1, с. 80]. Усе гэтыя найменні сустракаюцца ў Апостальскім («Веру ў Бога, Айца ўсемагутнага, Стварыцеля неба і зямлі, і ў Езуса Хрыста, Сына Яго адзінага, Пана нашага...» [9, с. 30]) і Нікейска-Канстанцінопальскім Сімвалах веры. Варта адзначыць, што пад Сімвалам веры разумеюць «складзеныя формулы..., якімі Касцёл з самага пачатку сцісла выражаў і перадаваў сваю веру нарматыўнай мовай, агульнай для ўсіх вернікаў» [2].

Найменні *Пан, Пане* ўжываюцца ў якасці звароту да Езуса як да Бога, Другой Асобы Святой Тройцы. Лексема *Сын* выкарыстоўваецца ў якасці звароту да Езуса як Сына Божага. *Езус, Езу* – гэта зварот да Божага Сына як Збавіцеля свету, таму што «слова *Езус* азначае “Збавіцель”» [9, с. 30]. Такое ж тлумачэнне значэння лексемы падаецца і ў «Катэхізісе», паводле якога, «імя «Езус» (у перакладзе з яўрэйскай мовы) азначае ‘Бог збаўляе’» [3, с. 28]. *Хрыстос (Хрыстус)* – гэта зварот да Езуса як Памазанніка Божага. Пры тлумачэнні значэння слова «Хрыстус» у выданні «Ці верыш ты ў Сына Божага?» сцвярджаецца, што яно мае значэнне «Памазаннік», па-яўрэйску «Месія»: «Ніхто з людзей, нават усе яны разам, не маглі б збавіць людскога роду, таму Бог паслаў на зямлю свайго Адзінароднага Сына» [9, с. 30]).

Іншыя найменні Езуса Хрыста, якія характарызуюцца невысокай частотнасцю ўжывання, можна падзяліць на некалькі груп, у якіх вызначаюцца розныя ролі Бога-Сына:

- Езус як Бог, Стварыцель і Валадар свету: *Валадару мой; Стварыцель; Пане добры і цяплівы; Пане мой; Пан мой; Езус – мой Пан і Бог* і інш.;
- Езус як Божы Сын: *Божы Сын; Сын Адзінародны; Бог-Сын; Сын Божы; Ён Сынам Бога ёсць;*

- Езус як Збаўца свету: *Божы Месія; Езус Хрыстус; Збаўца Езус; Езус – зла пераможца! Ён – Бог і Пан; маё Збаўленне; Збаўца; Збаўца мой; Езу Уваскрослы;*

- Езус як Баранак: *Святое Ягня; Ягня; Ягнятка забіты; Ягнятка ўваскрослы; Баранак Божы;*

- Езус як Добры Пастыр і Настаўнік: *мой Правадыр; дружа мой; Добры Пастыр; настаўнік; Той, Хто мяне ўзмацняе; Каханы;*

- вызначэнне Асобы Езуса праз адцягненыя паняцці, перыфразы: *уся Праўда; у цемры светач мой; Ты – жыццё маё; Уваскрасенне і жыццё; Пачатак і Канец; Брама ў неба і інш.*

Даследаванне лексічных адзінак дазваляе сцвярджаць, што ў каталіцкіх спевах больш за ўсё сустракаецца зваротаў да Бога-Сына, якія падкрэсліваюць Ягоную Боскую сутнасць. Частотнасцю ўжывання вызначаецца лексема *Езус*: *Езус нам дае збаўленне, Езус нам дае спакой* [1, с. 45]. Частае ўжыванне лексемы *Езус* тлумачыцца тым, што зварот да Сына Божага як Збавіцеля дае магчымасць адчуць адсутнасць межаў паміж Богам і чалавекам, спазнаць Божую блізкасць, Яго гатоўнасць слухаць вернікаў і дапамагаць ім, што садзейнічае ўспрымання Бога як блізкага і роднага кожнаму чалавеку.

Значную групу ў каталіцкіх спевах складаюць *антрапонімы* – уласныя найменні людзей [8, с. 138], якія прадстаўлены 56 лексічнымі адзінкамі: *Марыя, Маці, Панна, Пётр, Габрыэль, Ева і іншымі: Марыя, Беларусі Апякунка, / Марыя, маліся за наш край. / О, Марыя, мы шукаем паратунку: / Свайму народу шчасце й згоду дай* [1, с. 19].

У складзе антрапонімаў мэтазгодна вылучыць дзве падгрупы: 1) імёны Дзевы Марыі; 2) імёны іншых біблійных асоб. У сваю чаргу ўсе звароты да Марыі ў тэкстах каталіцкіх спеваў можна падзяліць на некалькі груп:

1) зварот да Марыі праз уласна антрапонім: *Марыя, святая Марыя.*

2) зварот да Марыі як да Маці: *Маці; Маці Божая; Маці Будслаўская; Маці святая; Будслаўская Маці; Маці Хрыста; Божая Маці Будслаўская; Маці Збаўцы Бога; Маці Пана; Маці наша; Касцёла Маці; Маці нябёсаў; Маці зямлі; Маці для Бога і інш.*

3) зварот да Марыі як да Панны, Дзевы: *Дзева Марыя; Панна; Пані наша; Панна ўслаўлёна; Святая Панна; Панна неба і інш.*

4) зварот да Марыі пры дапамозе перыфразы: *Абранніца Духа Святога; Уладарка ўсёй зямлі; Анякунка Беларусі* і інш.

Асабліва варта падкрэсліць, што ў каталіцкіх спевах пры зваротах да Марыі выкарыстоўваюцца так званыя камбінаваныя сродкі, якія спалучаюць розныя віды зваротаў: *Маці, Ты – брама да неба* [1, с. 21]; *Маці міласціва, Панна літасціва, годная падзіву, Марыя* [1, с. 25].

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што звароты да Марыі развіты разнастайнымі эпітэтамі, прадстаўлены спецыфічнымі перыфразамі і іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі, якія раскрываюць і характарызуюць Яе як Асобу. Найбольш пашыранымі ў тэкстах каталіцкіх спеваў з’яўляюцца звароты да Панны Марыі як да Маці, што можна патлумачыць, звярнуўшыся да Евангелля. У Евангеллі (Ян 19, 25–27) сцвярджаецца, што Езус зрабіў Марыю Маці ўсіх людзей. Таму вернікі імкнуцца да Яе з малітвамі, шукаюць Яе заступніцтва, просяць у Яе дапамогі, складаюць Ёй словы хвалы.

Група антрапонімаў, якія называюць іншых біблейных асоб, у каталіцкіх спевах прадстаўлена нязначнай колькасцю імён (*Юзаф, Габрыэль, Ева, Давід, Пётр* і іншыя): *І словы Пётр пачуў: «Ідзі за Мною»* [1, с. 69]; *Ты [Марыя], што прывітана / словам Габрыэля, / умацуў ў спакоі, / змый правіны Евы* [1, с. 20]. Імёны біблейных асоб выкарыстоўваюцца пры звароце вернікаў да святых з просьбай, з малітвай (*Юзаф святы*), звароце да біблейскіх сюжэтаў (*Пётр*), пры характарыстыцы адной асобы праз пасрэдніцтва іншых (*Ева, Габрыэль*).

Такім чынам, выкарыстанне ў каталіцкіх спевах даследаваных груп лексікі тлумачыцца адметнасцю канфесійнага стылю, жанравымі прыметамі і мэтанакіраванасцю прааналізаваных тэкстаў, у якіх адлюстраваны асаблівасці хрысціянскага светапогляду і каталіцкага веравызнання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Брама да неба: Мінск – Будслаў 2015. 25 пешая пілігрымка. – Мінск: Інформпресс, 2015. – 100 с.
2. Вyzнанне веры [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://catholic.by/3/lib/documents/kasciol/5925-chastka-pershaya-vyznanne-very#11>. – Дата доступу: 03.05.2022.

3. Катэхізіс: Падрыхт. да сакрамэнту бежмавання / Склад. М. Пашук. 2-е выд., дап. і дапрац. – Мінск: Про Хрысто, 2001. – 80 с.
4. Крылова, О. А. Церковно-религиозный стиль / О. А. Крылова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 617 с.
5. Кузьміч, А. В. Канфесійны стыль: паняцце і жанры / А. В. Кузьміч // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 6 / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: Выдав. цэнтр БДУ, 2007. – С. 73–80.
6. Новы Запавет / Секцыя па перакладзе літургічных тэкстаў і афіцыйных дакументаў Касцёла Камісіі Божага Культы і Дысцыпліны Сакрамэнтаў пры Канферэнцыі Каталіцкіх Біскупаў у Беларусі: пер. з арыгінальнай мовы. – Мінск: Про Хрысто, 2017. – 688 с.
7. Псалтыр / склад.: У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч; пад аг. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка. – Мінск: Рымска-Каталіцкі прыход Святога Сымона і Святой Алены; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 2018. – 396 с.
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: вуч. дапам. / Д. В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д. В. Дзятко. 2-е выд., папр. і дап. – Мінск: Выш. школа, 2020. – 588 с.
9. Ці верыш ты ў Сына Божага? / Пад рэд. Т. Крыштопіка. 2-е выд., дапр. – Гродна: Гродзенская Рым.-Катал. дыяцэзія; Лідская друкарня, 2004. – 248 с.

Г. І. Кулеш,

доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

АКТУАЛЬНЫЯ ЗАДАЧЫ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ЗАБЕСПЯЧЭННЯ ПАРЫТЭТУ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ У ЮРЫДЫЧНАЙ СФЕРЫ

У нашай краіне выкарыстанне беларускай і рускай моў у юрыдычнай сферы мае альтэрнатыўны парадак. Гэты парадак замацаваны на заканадаўчым узроўні Законам Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь», які ўвайшоў у дзеянне 13 ліпеня 1998 г., і Законам Рэспублікі Беларусь «Аб нарматыўных прававых актах Рэспублікі Беларусь» ад 17 ліпеня 2018 г. Такі парадак не гарантуе рэалізацыю гарманічнага двухмоўя, дэклараванага Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, у афіцыйнай сферы. Наадварот, ён адкрывае шырокія магчымасці выкарыстанню толькі адной з моў, без абавязковага ўжывання другой.

Спецыялісты ў галіне права неаднаразова звярталі ўвагу ўладаў і грамадскасці на тое, што гэта стварае прававую супярэчнасць. У прыватнасці, у навукова-практычным каментарыі да закона «Аб нарматыўных прававых актах» доктар юрыдычных навук, член-карэспандэнт НАН, загадчык кафедры канстытуцыйнага права БДУ Р. А. Васілевіч адзначыў, што гэтая «норма супярэчыць Канстытуцыі, у якой прама замацаваны ў якасці дзяржаўных абедзве ўказаныя мовы. У гэтай сувязі павінна стаць абавязковым правіла аб прыняцці (выданні) нарматыўных прававых актаў на дзвюх дзяржаўных мовах» [1]. У якасці пазітыўнага прыкладу ў гэтым плане аўтар каментарыя прыводзіць рашэнні Канстытуцыйнага Суда, якія заўсёды выдаюцца на беларускай і рускай мовах.

Падобная супярэчлівая сітуацыя склалася і з мовай іншых сфер юрыдычнай практыкі – судаводства, пракурорскага нагляду. У выніку ў рэспубліцы «практычна адсутнічаюць апублікаваныя на беларускай мове, выдадзеныя і прынятыя ў апошнія гады ўказы і дэкрэты Прэзідэнта

Рэспублікі Беларусь, законы Рэспублікі Беларусь, пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь» [5, с. 72], і «ў правапрымяняльнай дзейнасці пракурора крайне рэдка акты пракурорскага нагляду складаюцца на беларускай мове» [4, с. 204].

Для паспяховага вырашэння праблемы парытэтнага выкарыстання беларускай і рускай моў перадусім патрабуецца заканадаўчае замацаванне патрабавання аб абвязковым афіцыйным апублікаванні прававых актаў на беларускай і рускай мовах [1; 4, с. 206]. Гэта з аднаго боку.

А з другога боку, спецыялісты ў галіне права гавораць аб складанасці на цяперашні момант паўнаўтаснага выкарыстання беларускай мовы ў юрыдычнай сферы з-за адсутнасці «дастатковай беларускамоўнай платформы для пераходу да суцэльнага афіцыйнага апублікавання прававых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах» [5, с. 75].

Пад стварэннем беларускамоўнай платформы правазнаўцы маюць на ўвазе перш за ўсё падрыхтоўку і выданне беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў юрыдычных тэрмінаў нарматыўнага статусу. На меркаванне А. С. Сянько, «тут стаіць задача вырашэння існуючай праблемы перакладу юрыдычных тэрмінаў з рускай мовы на беларускую і наадварот, а таксама падрыхтоўкі тэкстаў прававых актаў на беларускай мове. <...> Цяжкасці перакладу звязаныя з неабходнасцю захавання адзінства тэрміналогіі» [5, с. 72]. Разам з тым, як падкрэслівае правазнавец, прадстаўленыя ў рэспубліцы руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі не дазваляюць выканаць гэтае патрабаванне, паколькі слоўнікі прапануюць на выбар некалькі варыянтаў перакладаў альбо ў слоўніках зусім адсутнічае варыянт іх перакладу.

Практычная адсутнасць лексікаграфічнай базы, якая магла б забяспечыць паўнаўтаснае выкарыстанне беларускай мовы ў юрыдычнай сферы, адзначана і ў дакладзе А. У. Вдовічава на III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Інфармацыйныя тэхналогіі і права»: «Вывучаючы лексікаграфічны аспект перакладу на рускую або беларускую мову, можна прыйсці да высновы, што на сённяшні дзень практычна адсутнічаюць якія-небудзь крыніцы, што даюць поўную інфармацыю і перакладчыцкія адпаведнікі (у пары моў – руская – беларуская) аб беларускай заканадаўчай сістэме» [2].

Зразумела, што праблемы лінгвістычнага забеспячэння заканадаўчай і заканатворчай дзейнасці павінны вырашацца на дзяржаўным узроўні. Пэўныя крокі ў гэтым напрамку робіць Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь (НЦПІ). У прыватнасці, НЦПІ падрыхтаваў і ў 2012 г. размясціў на партале pravo.by трохмоўны (руска-беларуска-англійскі) слоўнік юрыдычных тэрмінаў [6], які ўключаў крыху больш за 7 тысяч тэрмінаў і тэрміналагічных словазлучэнняў. Слоўнік пастаянна папаўняецца. На цяперашні момант ён утрымлівае, як адзначаецца перад спісам тэрмінаў, звыш 37 тысяч адзінак.

У інфармацыі аб «Юридическом словаре», якую можна разглядаць як прадмову, адзначаецца, што «рэсурс накіраваны на вырашэнне задач цэласнага ўяўлення тэрміналагічнага масіву заканадаўства, расшырэнне магчымасцей аналітычнай работы з тэрміналогіяй, а таксама прызначаны аказваць дапамогу дзяржаўным органам і іншым арганізацыям у ажыццяўленні нарматворчай і правапрымяняльнай дзейнасці» [6]. Карыстальнікам слоўніка паведамляецца таксама, што картка кожнага тэрміна ўтрымлівае: назву тэрміна на беларускай, рускай і англійскай мовах; нарматыўныя азначэнні тэрміна (пры іх наяўнасці ў актах заканадаўства); асацыятыўныя сувязі тэрміна, якія ўтвараюць яго тэрміналагічную сістэму, у выглядзе гіперспасылак з магчымасцю пераходаў у карткі гэтых тэрмінаў. Для пачатку работы з лексічным масівам слоўніка даецца парада вызначыць мову, на якой будзе ажыццяўляцца пошук неабходнага тэрміна.

Паспрабуем пераканацца, ці дапаможа слоўнік «у ажыццяўленні нарматворчай і правапрымяняльнай дзейнасці» па-беларуску карыстальніку з няўпэўненым валоданнем мовай. Дапусцім, такім карыстальнікам будзе пракурор, які вырашыў прафесійную дакументацыю складаць па-беларуску, беларускую мову вывучаў у сярэдняй школе, досведу карыстання ёю ў прафесійнай сферы не мае, лексікай валодае са слоўнікам. Адчуўшы няўпэўненасць у правільным выбары беларускага адпаведніка да тэрміна, напрыклад, *наблюдатель*, ён вырашыў звярнуцца да «Юридического словаря».

І вось у пошукавы радок уведзены тэрмін – *наблюдатель*. Выбрана мова для ажыццяўлення пошуку – беларуская. Як і заяўлена ў дапаможнай інфармацыі аб гэтым інфармацыйна-аналітычным рэсурсе, тэрмін прыводзіцца на трох заяўленых мовах:

Бел. Назіральнік
Рус. Наблюдатель
Eng. Observer

Затым даюцца наяўныя ў беларускіх заканадаўчых актах азначэнні тэрміна са спасылкай на крыніцу. У гэтым выпадку іх тры: з Выбарчага кодэкса Рэспублікі Беларусь ад 4 студзеня 2010 г., з Мадэльнага выбарчага кодэкса краін-удзельніц СНД ад 27 лістапада 2020 г., а таксама з Дадатка па ажыццяўленні і правярцы да Канвенцыі аб забароне распрацоўкі, вытворчасці, назапашвання і прымянення хімічнай зброі і аб яе знішчэнні ад 13 студзеня 1993 г. Для больш выразнага ўяўлення – адно з азначэнняў:

«Наблюдатель – депутат Палаты представителей, член Совета Республики, депутат местного Совета депутатов, доверенное лицо кандидата в Президенты Республики Беларусь, в депутаты, а также представитель политической партии, другого общественного объединения, трудового коллектива, граждан, осуществляющие наблюдение за подготовкой и проведением выборов, референдума, отзыва депутата, члена Совета Республики в соответствии с установленным настоящим Кодексом порядком.

Ст. 155 Избирательного кодекса Республики Беларусь, с изменениями и дополнениями, внесенными Законом Республики Беларусь от 4 января 2010 г. № 99-З» [6].

Усе азначэнні толькі на рускай мове. І гэта не выпадкова: у наш час за невялікім выключэннем афіцыйныя заканадаўчыя тэксты існуюць толькі на адной з дзвюх дзяржаўных моў.

Далейшая інфармацыя – асацыятыўныя гіперспасылкі на тэрмін, размешчаныя ў алфавітным парадку. Яны пададзены на трох мовах. Да тэрміна *наблюдатель* іх 24:

Акрэдытацыя замежных назіральнікаў
Асобы, якія маюць права прысутнічаць у памяшканні для галасавання
Ваенныя назіральнікі
Дэлегат-назіральнік і інш.

Націснуўшы на любую з прыведзеных гіперспасылак, можна перайсці на новую картку, ужо з выбраным загаловачным тэрмінам або тэрміналагічным словазлучэннем. Кожная картка мае аднатыпную структуру.

Складваецца ўражанне, што перад намі своеасаблівы канкарданс з элементамі перакладнога слоўніка. Канкарданс – бо слоўнік мае на мэце зафіксаваць усе словы, адлюстраваныя ў нарматыўных актах. З элементамі перакладнога слоўніка – бо перакладзены толькі самі тэрміны, уся астатняя інфармацыя (азначэнні, спасылкі на дакументы) на рускай мове. Канцэпцыя гэтага слоўніка не адпавядае патрабаванням і прынцыпам укладання лінгвістычнага слоўніка перакладнога тыпу, а таму і сам слоўнік мала прыдатны для яго выкарыстання як у лінгвістычнай практыцы, так і ў беларускамоўнай юрыдычнай дзейнасці. Недахопам слоўніка з’яўляецца адсутнасць лінгвістычнай інфармацыі: націску, граматычных характарыстык, тлумачэння значэння.

Стварэнне юрыдычнага перакладнога слоўніка – вельмі няпростая работа, у якой неабходна ўлічваць як агульналітаратурныя нормы, так і лінгвістычныя патрабаванні юрыдычнай тэхнікі, прадугледжаныя законам «О нормативных правовых актах Республики Беларусь», г. зн. «зыходзячы з іерархіі канстытуцыйных нормаў тэрміналогія, выкарыстаная ў праекце нарматыўнага прававога акта, не павінна адрознівацца ад тэрміналогіі, выкарыстанай у Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і іншых заканадаўчых актах Рэспублікі Беларусь» [1]. Патрабаванне адзінства тэрміналогіі ў заканадаўчых актах пашыраецца і на слоўнікі: прапанаваная ў слоўніку тэрміналогія не павінна адрознівацца ад той, што выкарыстоўваецца ў заканадаўчых актах.

Найбольш прымальнай формай слоўніка, улічваючы вялікі аб’ём падрыхтоўчай працы, уяўляецца анлайн-слоўнік. Такая форма дае магчымасць паступова яго папаўняць пэўнай порцыяй тэрмінаў, увядзенню якіх у рэестр абавязкова павінна папярэднічаць дэталёвае абмеркаванне кожнага тэрміна калектывам кампетэнтных спецыялістаў. Напэўна, можна арганізаваць і абмеркаванне ўсімі зацікаўленымі на партале pravo.by.

Каб выдаць якасны руска-беларускі слоўнік юрыдычных тэрмінаў, які мог бы прэтэндаваць на ролю нарматыўнага, неабходна спачатку стварыць шляхам суцэльнай іх выбаркі картатэку ўжываных ужо ў беларускамоўным заканадаўстве тэрмінаў. Такія тэксты існуюць, яны былі выдадзены афіцыйна, у дзяржаўных выдавецтвах, прайшлі рэдагаванне вопытных рэдактараў. Гэта, напрыклад, Кодэкс Беларускай ССР аб адміністрацыйных правапарушэннях, прыняты на адзінаццатай сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР дзясятага

склікання 6 снежня 1984 г. (Мінск: Беларусь, 1985. 238 с.); Кодэкс Беларускай ССР аб зямлі, прыняты на трэцяй сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР дванаццатага склікання 11 снежня 1990 г. (Мінск: Беларусь, 1991. 126 с.); Выбарчы кодэкс Рэспублікі Беларусь, прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 студзеня 2000 г. (Мінск: Беларусь, 2000. 158 с.) і інш.

Варта ўлічыць і больш раннія рэдакцыі, напрыклад: Крымінальна-працэсуальны кодэкс Беларускай ССР у рэдакцыі 1961 г. (Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1961. 364 с.); Грамадзянскі працэсуальны кодэкс Беларускай ССР, зацверджаны і ўведзены ў дзеянне 1 студзеня 1965 г. (Мінск: Беларусь, 1965. 355 с.); Папраўча-працоўны кодэкс Беларускай ССР, уведзены ў дзеянне 1 студзеня 1972 г. (Мінск: Беларусь, 1971. 151 с.) і шэраг іншых.

Удзел спецыялістаў з галіны права ва ўдасканаленні беларускай юрыдычнай тэрміналогіі ўяўляецца надзвычай важным. Тым не менш, прызнаючы, што ва ўмовах білінгвізму не павінна быць прыярытэту адной з моў, і падкрэсліваючы ў сваіх публікацыях неабходнасць замацавання на заканадаўчым узроўні патрабаванняў аб абавязковым афіцыйным апублікаванні прававых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах, пераважная большасць правазнаўцаў усё ж не праяўляе актыўнасці ў беларусізацыі прававой сферы.

Важным крокам на шляху стварэння належных умоў для абавязковага апублікавання заканадаўчых актаў на абедзвюх дзяржаўных мовах, на наша меркаванне, з'явіцца і падрыхтоўка ва ўстановах вышэйшай адукацыі адпаведных спецыялістаў – юрыстаў, якія дасканала валодаюць беларускай мовай, і лінгвістаў, якія маюць навыкі работы з заканадаўчымі тэкстамі.

На юрыдычным факультэце (як і на іншых факультэтах і ва ўсіх УВА) выкладаецца курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» для студэнтаў усіх спецыяльнасцей. Аднак гэта невялікі курс: 6 лекцыйных і 24 практычныя гадзіны. Для паляпшэння сітуацыі варта было б увесці хоць бы факультатыў па культуры прафесійнага маўлення юрыстаў, а на філалагічным факультэце – па юрыдычным перакладзе.

Пры выданні заканадаўчых актаў на дзвюх дзяржаўных мовах асабліваю важнасць набывае правядзенне лінгвістычнай экспертызы. Акрамя выяўлення стылістычных недахопаў, парушэнняў літаратурных нормаў на розных моўных узроўнях, устанаўлення дакладнасці тэрмінаўжывання, лінгвістычная экспертыза засведчыць тоеснасць перакладнага і арыгінальнага

тэкстаў. У іншых краінах, у прыватнасці, у Расійскай Федэрацыі, лінгвістычная экспертыза з'яўляецца абавязковай, неабходнасць яе ажыццяўлення замацавана заканадаўча. Асабліва актуальным бачыцца ўстанаўленне інстытута лінгвістычнай экспертызы беларускіх прававых актаў ва ўмовах інтэграцыі Беларусі ў сусветную інфармацыйную прастору [3].

Вырашэнне комплексу акрэсленых вышэй задач, несумненна, паспрыяла б забеспячэнню парытэту беларускай і рускай моў у юрыдычнай сферы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Василевич, Г. А. Научно-практический комментарий к закону «О нормативных правовых актах Республики Беларусь» / Г. А. Василевич. – Минск: Право и экономика, 2002. – 206 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.bsu.by/content/?5368>. – Дата доступа: 20.03.2022.

2. Вдовичев, А. В. К вопросу о состоянии юридической лингвистики и юридического перевода в Республике Беларусь // Информационные технологии и право: материалы III Междунар. науч.-практ. конф. – Минск: НЦПИ, 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/Conf2010/reports.htm>. – Дата доступа: 20.03.2022.

3. Сатолина, М. Н. К вопросу о необходимости становления и развития юридической лингвистики / М. Н. Сатолина, М. Г. Гриневич // Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. – 2006 – № 2. – С. 174–184.

4. Сенько, А. С. К проблеме лингвистического обеспечения актов прокурорского надзора / А. С. Сенько // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции: сб. науч. тр. / редкол. : В. М. Хомич [и др.]; Науч.-практ. центр проблем укрепления законности и правопорядка Генер. прокуратуры Респ. Беларусь. – Минск, 2011. – Вып. 4. – С. 203–210.

5. Сенько, А. С. Лингвистическое обеспечение норм законодательства о языке судопроизводства / А. С. Сенько // Юстыцыя Беларусі. – 2012. – № 3. – С. 72–75.

6. Юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://multilang.pravo.by>. – Дата доступа: 20.03.2022.

В. М. Лешчанок,

студэнтка філалагічнага факультэта БДУ
(навуковы кіраўнік – дацэнт Т. Л. Чахоўская)

НЕАЛАГІЗМЫ НА СТАРОНКАХ ЧАСОПІСА «БЕЛАРУСЬ. BELARUS»: ЛЕКСІЧНЫЯ ГРУПЫ, КРЫТЭРЫІ РАЗМЕЖАВАННЯ

XXI стагоддзе вызначаецца з'яўленнем вялікай колькасці неалагізмаў. Неалагічны бум апошніх гадоў найбольш характэрны для сродкаў масмедыя, у якіх аператыўна адлюстроўваюцца змены, што адбываюцца ў свеце. Новыя словы ўзнікаюць з-за патрэбы людзей называць новыя паняцці, прадметы і дзеянні, што ствараюцца дзякуючы развіццю навукі, медыцыны, спорту, тэхнікі, культуры, музыкі, мастацтва, грамадска-палітычных адносінаў і г. д. Для нашага даследавання мы выбралі мову сучаснага беларускага штомесячнага часопіса «Беларусь. Belarus», у якім асвятляецца палітыка, эканоміка і культура Беларусі. Адлік нумароў часопіса вядзецца з 1930 г. Тады ён называўся «Чырвоная Беларусь». Потым выданне спынілася да 1944-га года. З 2005 г. мае назву «Беларусь. Belarus». Заснавальнікі часопіса – Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, рэдакцыя газеты «СБ. Беларусь сегодня» і «Белзнешэканомбанк». Зараз галоўным рэдактарам з'яўляецца Віктар Харкоў (з 2005 г.).

У дадзеным артыкуле мы аналізуем неалагізмы, што сустракаюцца на старонках гэтага часопіса, а таксама праводзім апытанне розных узроставых груп на веданне пэўных слоў, каб вызначыць, якія неалагізмы ўжо ўвайшлі ў актыўны ўжытак, а якія застаюцца малазразумелымі носьбітам мовы.

Былі прааналізаваны 24 нумары часопіса «Беларусь. Belarus», якія выходзілі на працягу 2020–2021 гг. На іх старонках намі выяўлены 117 неалагізмаў.

Па тэматыцы новыя словы ахопліваюць практычна ўсе сферы сучаснага жыцця. Знойдзеныя словы былі аднесены намі да наступных груп:

- 1) грамадска-палітычныя тэрміны;
- 2) эканамічная тэрміны;
- 3) тэхнічныя тэрміны;

- 4) назвы са сферы культуры і мастацтва;
- 5) назвы са сферы медыцыны і касметалогіі;
- 6) назвы прафесій;
- 7) спартыўныя тэрміны;
- 8) назвы са сферы харчавання.

Грамадска-палітычныя тэрміны (24 словы)

У гэтую групу ўваходзяць словы, што адлюстроўваюць сацыяльныя групы грамадства, погляды на навакольны свет і асноўныя спосабы арганізацыі грамадскага жыцця краіны.

Многія словы з гэтай тэматычнай групы маюць беларускамоўныя сінонімы, але прасочваецца наступная заканамернасць: беларускія эквіваленты ў большасці выпадкаў замяняюцца іншамоўнымі, пераважна англійскімі найменнямі (*булінг* – *здзек*, *хейт* – *нянавісць*). Некаторыя неалагізмы да гэтага часу не зафіксаваны ў слоўніках, таму маюць арфаграфічныя варыянты: *ворк-шоп* і *воркшоп*.

Эканамічныя тэрміны (7 слоў)

У перыяд сусветнага збліжэння і актыўных міждзяржаўных зносін эканамічная лексіка перажывае істотныя пераўтварэнні і папаўняецца найменнямі новых паняццяў. Яна актыўна выкарыстоўваецца ў сучасных сродках масавай інфармацыі. Газеты і часопісы не толькі адлюстроўваюць развіццё эканомікі, але і з'яўляюцца крыніцай неалагізмаў у эканамічнай галіне: *антыдэмпінгавы*, *афішор*, *імпартазамышчэнне*, *маркетынг*, *рэкрутынг*, *эканамічны калапс*.

Некаторыя неалагізмы праблематычна аднесці да адной пэўнай групы, паколькі, напрыклад, эканамічны тэрмін *холдынг* з цягам часу пашырыў сферу ўжывання і сёння можа выкарыстоўвацца і ў грамадска-палітычнай сферы.

Тэхнічныя тэрміны (58 слоў)

Сярод тэхнічных неалагізмаў пераважаюць словы камп'ютарнай лексікі, што звязана з навукова-тэхнічным прагрэсам і распаўсюджаннем камп'ютарных тэхналогій. Шмат неалагізмаў не маюць адпаведнікаў у нашай мове (*майнінг*, *бот*).

У групе тэхнічных тэрмінаў мы таксама вылучылі неалагізмы сацыяльных сетак. Людзі, якія карыстаюцца сацыяльнымі сеткамі, фарміруюць асобную вялікую групу, дзе выкарыстоўваецца адметная мова,

найменні новых прадметаў, з’яў і рэчаў: *мэсэнджар* (паводле нарматыўных крыніц *месенджар*), *лайк*.

Знойдзеныя тэхнічныя неалагізмы абазначаюць паняцці, якія раней не існавалі: *дрон*, *кібератака*, *кіберхакер* і г. д., і паняцці, якія паўтараюць словы з тым жа значэннем, яны з’яўляюцца так званымі словамі-дублетами: *акаўнт* – *старонка*.

Сустрэкаюцца і семантычныя неалагізмы. Напрыклад, ужо вядомая лексема *стужка* ‘тонкая палоска з тканіны або іншага матэрыялу’ набыла новае значэнне – ‘фармат даных, які выкарыстоўваецца для дастаўкі карыстальнікам інфармацыі’.

Група тэхнічных тэрмінаў самая шматлікая – 58 слоў. Іх колькасць рэгулярна павялічваецца – навукоўцамі пастаянна ствараюцца тэхнічныя прадметы, для якіх патрэбна даць новыя найменні.

Назвы са сферы культуры і мастацтва (4 словы)

Гэта тэматычная група складаецца з 4 слоў. У ёй прадстаўлены словы, запазычаныя з англійскай мовы, якія транскрыбуюцца на беларускай мове: *селебрыці*, *плэй-ліст*.

Назвы са сферы медыцыны і касметалогіі (14 слоў)

Асноўную частку неалагізмаў ў сферы медыцыны і касметалогіі складаюць словы каранавіруснай эпохі: *кавід*, *дапандэміяны*. У 2020 г. людзі сутыкнуліся з пандэміяй каранавіруса. І адразу востра паўстала пытанне аб тым, як называць прадметы, што з’явіліся па прычыне COVID-19. Лексіка пандэміі – гэта яркі прыклад стварэння неалагізмаў калектыўнай свядомасцю. Гэтыя словы, на наш погляд, ужо сталі актыўнаўжывальнымі, перайшлі з пасіўнага складу лексікі ў актыўны і перасталі лічыцца неалагізмамі: *антыкаранавірусны сродак*, *лакдаўн*, *посткавідны*.

Назвы прафесій (7 слоў)

За апошнія дзесяцігоддзі на рынку працы з’явіліся маладыя прафесіі, назвы якіх зразумелыя не ўсім носьбітам мовы, і таму ім неабходна даваць тлумачэнне сродкамі беларускай і рускай мовы. У часопісе сустракаюцца такія новыя словы, як *PR-мэнэджар* (паводле нарматыўных крыніц *менеджар*), *нюсмейкер*.

Спартыўныя тэрміны (2 словы)

Спартыўная тэрміналогія папаўняецца ў першую чаргу за кошт англійскіх запазычанняў: *біг-эйр*, *слоўпстайл*.

Назвы са сферы харчавання (1 слова – *біг-мак*)

Апошнія дзве групы – самыя нешматлікія. Гэта можна растлумачыць тым, што, па-першае, у часопісе рэдка сустракаюцца артыкулы, прысвечаныя харчаванню ці спорту, па-другое, гэтыя сферы развіваюцца павольна і не перажываюць такіх маштабных пераўтварэнняў, якія прывялі б да стварэння вялікай колькасці новых слоў.

У межах нашага даследавання мы апыталі 30 чалавек ва ўзросце ад 17 да 45 гадоў, каб высветліць, ці ведаюць яны, што абазначае тэрмін «неалагізм», і ці разумеюць апытаныя значэнні прапанаваных слоў. Для апытання з кожнай тэматычнай групы быў выбраны адзін неалагізм. Інфармацыю мы збіралі ў асноўным з дапамогай сацыяльных сетак (23 чалавекі), а ў невялікай колькасці людзей – праз непасрэдную размову (7 чалавек). Рэспандэнты адносіліся да розных узроставых груп і прафесій: школьнікі, студэнты, настаўнікі, праграмісты і інш. Мы падзялілі апытаных на дзве ўзроставыя групы: група ад 17 да 28 гадоў – 15 чалавек і група ад 29 да 45 гадоў – 15 чалавек. Вынікі апытання пададзены ў табліцы.

Табліца

Вынікі апытання на разуменне неалагізмаў

Разуменне слова:	Узроставая група 17–28 гадоў		Узроставая група 29–45 гадоў	
	так	не	так	не
1) булінг	15	0	11	4
2) холдынг	6	9	12	3
3) майнінг	7	8	5	10
4) селебрыці	13	2	9	6
5) біг-эйр	2	13	4	11
6) афура	1	14	3	12
7) ньюсмейкер	14	1	11	4
8) біг-мак	15	0	13	2

23 рэспандэнты ведаюць значэнне тэрміна «неалагізм», пры гэтым 21 чалавек змог прывесці прыклады новых слоў.

Апошняе пытанне было пра тое, ці трэба, на думку апытаных, ужываць у сваім маўленні неалагізмы або іх лепш пазбягаць. 28 рэспандэнтаў палічылі,

што новыя словы можна ўжываць толькі тады, калі вы дакладна ведаеце значэнне гэтых слоў. На думку яшчэ двух рэспандэнтаў, неалагізмы мэтазгодна замяняць беларускамоўнымі адпаведнікамі.

Вынікі даследавання засведчылі, што прадстаўнікі больш маладога пакалення часта выкарыстоўваюць неалагізмы ў паўсядзёным жыцці, таму ў іх разуменне новых слоў больш шырока прадстаўлена, чым у людзей сталага ўзросту. Узроставая група ад 29 да 45 гадоў радзей выкарыстоўвае неалагізмы, таму і веданне значэнняў новых слоў у яе горшае. Розная ступень ужывання неалагізмаў можа быць патлумачана, па-першае, розным узростам, па-другое, прыналежнасцю рэспандэнтаў да розных прафесій, а таксама розным узроўнем іх адукацыі, спецыфічнымі відамі правядзення вольнага часу і іншымі сацыялінгвістычнымі і культурнымі фактарамі.

Функцыянаванне мовы на сучасным этапе немагчыма ўявіць без выкарыстання неалагізмаў. Гэта лексічная група, безумоўна, патрабуе далейшага ўважлівага лінгвістычнага вывучэння.

Г. В. Новік,

студэнтка філалагічнага факультэта БДУ
(навуковы кіраўнік – дацэнт А. Л. Садоўская)

АБ'ЕКТЫВАЦЫЯ КАНЦЭПТУ «РАДЗІМА» Ў БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ АДЗІНКАХ

Парэміялагічныя адзінкі з'яўляюцца важным матэрыялам, які трэба абавязкова ўлічваць пры канцэптуалізацыі пэўных паняццяў, паколькі яны адлюстроўваюць і замацоўваюць характарыстыку і ацэнку меркаванняў чалавека, паказваюць каларыт і стэрэатыпныя ўяўленні жыхароў пэўнай тэрыторыі або этнасу. Варта адзначыць, што прааналізаваныя прыказкі могуць утрымліваць і неактуальныя ўжо на сённяшні дзень сацыякультурныя ўяўленні і стэрэатыпы.

Крыніцамі фактычнага матэрыялу дадзенага даследавання сталі наступныя даведнікі: 1) «Прыказкі і прымаўкі» ў 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка (Мінск, 1976); 2) «Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы» (склад. Ф. М. Янкоўскі, Мінск, 2004); 3) «Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі» (склад. Я. Н. Рапановіч, 1958); 4) «Слова міма не ляціць: Беларус. нар. прыказкі і прымаўкі» (склад. В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў, Мінск, 1985).

Аналіз вылучанага комплексу ўстойлівых выразаў паказаў, што сінанімічны рад, у якім аб'ектывуецца канцэпт «Радзіма / радзіма» ў беларускіх парэміях, прадстаўлены такімі лексемамі і словазлучэннямі, у тым ліку і метафарызаванымі, як *радзіма, Радзіма, Айчына, Беларусь, бацькаўшчына, дом, хата (хатка), родная (свая) старана (старонка, староначка), свой род, родны бок, свая (наша, родная) зямля, свая радзінка, маці (матка), родны край, Нёман, свой кут (куток), свае людзі, савецкая зямля, нашыя парогі, сваё гняздо, свая лаўка, родная крыніца, сваё хазяйства, нашы граніцы, наша жыта, наша вуліца, наша аконца, роднае балота, свая нара, свой сметнік і інш.*

Паняцце «радзіма» шматаспектнае, аднак у першую чаргу і найчасцей у парэміях яно ўспрымаецца як месца нараджэння, якое дарагое кожнаму, напрыклад: *Дзе маці нарадзіла, там і радзіма; Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка; Дзе радзіўся, там усё добрае; Кожнаму свой куток мілы; У родным лесе і куст родны; Дзе воўк урадзіўся, яму кут той мілы; Кожная сасна свайму бору песню паяе.* Месца нараджэння таксама звязвае чалавека з маці праз пупавіну, якая нашымі продкамі лічылася тым, што фізічна і ментальна звязвае маці з дзіцем, яна давала сілы і моцную сувязь з радзімай, а таксама традыцыйна закопвалася: *Мілы той куток, дзе рэзан пупок; Няма лепш за той куток, дзе вязалі пупок; Калі б не быў пуп закапаны тут, то жыў бы ў другім месцы.*

Акрамя месца нараджэння, радзіма неаднаразова прэзентуецца ў парэміялагічным матэрыяле як месца, дзе лягчэй і «смялей» завяршыць свой зямны шлях. Для чалавека важна не толькі пражыць жыццё, але і памерці на сваёй зямлі: *На радзіме і паміраць лягчэй; На сваёй лаўцы і памерці добра; Не дай, доля (божа), у прымах жыць і на чужой зямлі загінуць; Прыйшоў паміраць на сваю лаўку, бо дома смялей.* Быць пахаваным на зямлі бацькоў,

радзіме, побач са сваімі продкамі лічыцца важным у многіх культурах да сённяшняга дня.

Радзіма прадстаўлена ў парэміях у розных значэннях. Гэта і зямля / тэрыторыя / родная старонка (край) (*Жонка як жонка, але мілей родная старонка; Родная зямелька – як зморанаму пасцелька; Родная зямля мякчэй чужой пярыны; У роднай староначцы птушачкі пяюць, а ў чужой староначцы часта слёзы льюць*), і дзяржава, краіна (*Беражом нашы граніцы, як вачэй зяніцы; Кожнадзённа ідзём працаваць, каб Радзіму шчэ больш мацаваць; Бацькоў не цурайся, а ад Радзімы не адракайся; Няма нічога мілейшага за сваю краіну, няма нічога раднейшага за сваю Радзіму*), і родная хата, дом (*Дадому (дахаты) і конь спрытней бяжыць; Нідзе не шукай лепшае спраткі ад свае хаткі; Нідзе так, як дома; Усюды добра, а дома найлепей; Добра на Доне, ды лепей у сваім доме*), і маці, бацькі (*Радзіма – матка, чужына – мачыха; Радзіма любая, што маці родная; Хто любіць сваіх бацькоў і маці, той любіць і Радзіму (сваю бацькаўшчыну)*) і г. д. Нашым продкам радзіма ўяўлялася ўвасабленнем сакральнай чысціні: *У роднай крынічцы вадзіца чыстая, нібы слёзы матулі.*

Прадстаўляючы радзіму як родны край, прыказкі звяртаюць увагу на самабытнасць і самакаштоўнасць кожнага такога кутка, што мае свае звычаі і толькі яму ўласцівы лад жыцця, якія варта зберагаць, паважаць і шанаваць: *Што край – то абычай, што старана – то навіна.*

Антанімія паняццяў «радзіма – чужына» рэпрэзентуецца ў наступнай групе прыказак: *У роднай староначцы птушачкі пяюць, а ў чужой староначцы часта слёзы льюць; Лепей у сваіх людзях з голаду паміраць, чым у чужых людзях золата збіраць; Сваё хазяйства мілей за чужое царства; Чужына – не родная матка, хлеба не дасць. Чужыне, у адрозненне ад радзімы, надаецца выключна негатыўная канатацыя: На чужбіне жыць – па-сабачы выць; Лепей гніць у магіле, чым жыць у чужыне; На чужой старане і вясна не красна; У чужой старонцы не так свеціць і сонца; Далёкая старонка без ветру сушыць; З’ехаў на чужыну – як зваліўся ў дамавіну; Чужая хата горш за ката. У шэрагу адзінак гіпербалізуецца «лепшае жыццё» ў іншай краіне ці ў іншым месцы, перадаецца іранічнае стаўленне да яго: Там вароты пірагом падпёрты!; Там добра, дзе нас няма; Чужая старана прыбавіць ума.*

На нашу думку, прычына ў тым, што праз складаную сітуацыю з адсутнасцю на працягу доўгага часу ўласнай дзяржаўнасці ў нашага народа выпрацаваліся трапяткія адносіны да роднай зямлі. Таксама справа можа быць у аселым ладзе жыцця, таму што людзі ў большасці мелі гаспадарку, агарод, таму былі прывязаны да месца свайго жыхарства. Рэдка пераязджалі не тое што ў іншыя краіны або гарады, а нават у суседнія вёскі. Амаль не вандравалі, як сучасныя людзі. А калі чалавек не вельмі дасведчаны ў чым-небудзь, то ён падсвядома можа гэтага баяцца. У савецкі ж час важную ролю адыгрывала ідэалогія. З дзяцінства людзей вучылі, што яны жывуць у самай магутнай, самай свабоднай і самай справядлівай у свеце краіне: *Ад Масквы, ад Крамля ва ўсе бакі расходзіцца савецкая зямля; Найвялікшае багацце Радзімы – савецкія людзі*. Пры гэтым сцвярджалі, што за мяжой (напрыклад, Заходняя Беларусь да ўключэння ў склад СССР ці Літва) дрэнна жыць. У некаторых часопісах, напрыклад, «Маладняк», было шмат артыкулаў пра тое, якое там бязрадаснае жыццё-катарга, бойкі, п'янства, адсутнасць асветы, кантрастам да чаго паказвалася шчаслівае жыццё ў СССР. Своеасаблівая прапаганда для савецкай моладзі.

Радзіма – вялікая каштоўнасць, якую трэба ўспрымаць і бараніць, нібы свой дом, быць адданым і верным ёй: *За родны край і галаву (жыццё) аддай; Той перамагае, хто ў бядзе са сваёй зямелькі не ўцякае*. Цікава, што падобныя меркаванні метафарычна перадаюцца шэрагам парэміялагічных адзінак з кампанентам-арнітонімам: *Благая тая птушка, што свайго гнязда не пільнуецца; Для ўсякай птушачкі сваё гняздо мілае; Дурная птушка свайго гнязда не шануе; Кожнаму дразду жаль па сваім гнязду; Усякая птушка сваё гняздо бароніць; Добрая птушка ў сваё гняздо не паскудзіць*.

Як адзначае А. Л. Садоўская, «вобраз птушкі лёгка і ўдала выкарыстоўваецца для перадачы, рэпрэзентацыі духоўнага, “нефізіялагічнага”, ідэальнага, для характарыстыкі з’яў, якія патрабуюць светапоглядных ацэнак. Такую тэндэнцыю варта лічыць цалкам заканамернай, паколькі ў ёй праяўляецца спецыфіка чалавечага мыслення спасцігаць нябачны свет абстрактный, неадчувальныя ўласцівасці і якасці праз прызму адчувальных, канкрэтных прадметаў і з’яў» [5, с. 82].

Варта адзначыць, што праз вобразы птушак удала перадаюцца і іншыя ўяўленні беларусаў пра бацькаўшчыну. Радзіма – месца, дзе ўсё ў асалоду: *З роднага боку і варона мілая; На сваім сметніку і певень – гаспадар (і певень*

смелы); *У роднай староначцы птушачкі няюць, а ў чужой староначцы часта слёзы льюць; Жыве кулік, дзе прывык, і кожны роднае балота хваліць; Кулік, дзе ты прывык? – А ў балоце. – Там жа мокра. – А мне там добра.* Гэта можна патлумачыць прывязанасцю птушак (у тым ліку пералётных) «да свайго гнязда»: яны штогод вяртаюцца з выраю. Птушка, адлятаючы ўвосень штогод, усё роўна кожную вясну вяртаецца на сваю радзіму, робіць гняздо і выседжвае птушанят: *Птушкі маюць сваю дарогу, па каторай лятуць з года ў год.* Нездарма пра чалавека, які жыве свабодна і незалежна, кажуць *вольны як птушка (птах) і вольны(ая) птах (птушка).* Кожны вольны выбіраць месца жыхарства, але да радзімы часцей за усё застаюцца самыя цёплыя пачуцці, таму туды хочацца вяртацца і без яе сумуеш. Ёсць адна цікавая прыказка з супрацьлеглым сэнсам: *Дзяржыся з варонаю і вераб'ём, што ў вырай не ляцяць.* У гэтым прыкладзе птушкі, якія лятуць у вырай, успрымаюцца ў нейкім сэнсе як здраднікі. Таксама і пра чалавека – трэба трымацца таго, хто не мае намеру ехаць за мяжу. Такі прыклад з'яўляецца адзінкавым.

Радзіма – гэта месца, якое дае чалавеку сілу, жыццядайную энергію: *Родная зямелька – як зморанаму пасцелька.* Гэта апора, якая жывіць, дзе ў асалоду любая ежа: *Дома і салом ядома, на чужыне і гарачы тук стыне; Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы; Чужая старана пірагамі не накорміць; Чужына – не родная матка, хлеба не дасць; Хоць еш крапіву ды салому, але пры дому.* Радзіма асэнсоўваецца праз ацэнку матэрыяльнага дабрабыту, які на чужой зямлі адыходзіць на задні план: *Лепей у сваіх людзях з голаду паміраць, чым у чужых людзях золата збіраць; Чым за морам віно піць, лепей з Нёмана вадзіцу.* Жыццё на сваёй зямлі параўноўваецца ў сваю чаргу з раем: *У сваім краі як у раі; Ідзі ў родны край, там і пад елкаю рай.*

Варта канстатаваць факт, што Радзіма – канцэпт з ідэалагічным складнікам, аб'ектывацыя якога ў свядомасці чалавека і, як вынік, у мове цесна звязана з сацыяльна-палітычнай сітуацыяй у краіне. Спачатку, у час да Кастрычніцкай рэвалюцыі, бацькаўшчына ўспрымалася народам як зямля пад прыгнётам, якую трэба абараніць і вызваліць. Людзі верылі ў лепшую будучыню, таму гэты своеасаблівы вызваленчы пафас даволі пазітыўны: *Загляне сонца і ў наша аконца; Будзе і на нашай вуліцы свята.* Воля – адна з галоўных для народа мэт, з дасягненнем якой жыццё зменіцца толькі ў лепшы бок, таму кожны, хто можа змагацца, павінен заставацца на сваёй зямлі: *Там*

жыццё рай, дзе свабоды край; З роднай зямлі – памры – не зыходзь; Мець бы волю – здабудзем долю.

У паслякастрычніцкі час чалавек пачынае прытрымлівацца партыйнай ідэалогіі, адчуваць сябе савецкім чалавекам, жывучы ва ўмовах грамадзянскай вайны. Народ адчувае моцную падтрымку кіраўніцтва, яго зацікаўленасць у агульнай справе, чаго людзі не ведалі на працягу доўгага часу. Такім чынам, нараджаецца ўпэўненасць у вернасці сваіх перакананняў, у тым, што Радзіма – месца, на карысць якога трэба працаваць як мага больш (*Кожнадзённа ідзём працаваць, каб Радзіму шчэ больш мацаваць; Для сваёй Айчыны не шкадуюць сілы; Любоў да Радзімы лепш даводзіць на справе, а не толькі на словах; Жыць – народу служыць; Той Бацькаўшчыну любіць, хто ёй сумленна служыць; Не той патрыёт, хто кулаком у грудзі б'е, а той, хто працу і жыццё Радзіме аддае; І ў рабоце, як на перадавой, будзь верны Радзіме сваёй*), бараніць яе: *Даў Будзённым нам шапку – бараніць радзіму нашу; За наша жыта шмат ворагаў набіта. А калі давядзецца – і паміраць за родны край: За родны край галаву аддай; Смела ідзі ў бой: Радзіма стаіць за табой; Той герой, хто за Радзіму ідзе ў бой; Хто за Радзіму гарой, той сапраўдны герой.*

Праведзенае даследаванне паказала, што канцэпт «Радзіма / радзіма» ў беларускіх парэміялагічных адзінках прадстаўлены наступным чынам: месца нараджэння, якое дарагое кожнаму чалавеку, і месца, дзе лягчэй і «смялей» завяршыць свой зямны шлях; зямля / тэрыторыя / самабытны родны кут; дзяржава / краіна; родная хата, дом, бацькі, маці; тое, што супрацьпастаўляецца чужыне як добрае дрэннаму; вялікая каштоўнасць, якую трэба ўспрымаць і бараніць, нібы свой дом; месца, якое дае чалавеку сілу, жыццядайную энергію, дзе ўсё ў асалоду; апора, якая жывіць. Канцэпт мае ідэалагічны складнік, таму ў дыяхраніі прасочваецца эвалюцыя яго зместу. Радзіма ў дарэвалюцыйны час – зямля пад прыгнётам, якую трэба было абараніць і вызваліць; пасля рэвалюцыі – месца, на карысць якога трэба працаваць як мага больш, якое трэба бараніць, а калі давядзецца – і паміраць за родную бацькаўшчыну. Такім чынам, парэміялагічныя адзінкі беларускай мовы, у якіх аб'ектывуецца канцэпт «Радзіма / радзіма», адлюстравалі ў сваёй семантыцы як агульначалавечыя каштоўнасці і сентэнцыі пра Б(б)ацькаўшчыну, так і каштоўнасці і меркаванні, «навеяныя» часам узнікнення прыказак.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / склад. Я. Рапановіч. – Мінск: Дзярж. выдав.-ва БССР, Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1958. – 377 с.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / уклад. Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Беларус. нав., 2004. – 494 с.
3. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць : Беларус. нар. прыказкі і прымаўкі / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск: Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
4. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 1976. – 560 с.; Кн. 2. – 1976. – 616 с.
5. Садоўская, А. Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект: Манаграфія. – Мінск: БДУ, 2011. – 271 с.

М. Л. Савасцюк,

аспірант кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ВАНДРОЎКІ АНГЛІЙСКАГА ДЭНДЗІ

*Слэнг падарожнічае ўлегцы ад краю да краю.
Экспрэсіўнае слова можа за некалькі гадоў
заваяваць палову Еўропы.*

А. Ліberman

Лёс слоў у пэўным сэнсе можна параўнаць з лёсам людзей. Адны словы ўзнікаюць і, праіснаваўшы кароткі прамежак часу і выканаўшы сваю ролю, незаўважна сыходзяць, іншыя застаюцца ў мове надоўга, працягваючы аднастайнае жыццё і выконваючы адны і тыя ж задачы. А ёсць такія, якім

дастаецца цікавы шлях, поўны вандраванняў і разнастайных прыгод. Такі лёс выпаў англійскаму слову *dandy*.

Слэнгізмы ўвогуле нараджаюцца эмацыянальна: камунікантам у гэтых працэсах кіруе жаданне быць дасціпным, уражваць суразмоўцаў арыгінальнасцю, гумарам, гучаць нязмушана, або імкненне прадэманстраваць сваё грэбаванне ці абьякавасць, перадаць моцныя эмоцыі, выкліканыя пэўнай сітуацыяй або з'явай. Такія перадумовы паўплывалі ў XVIII ст. на з'яўленне ў англійскай мове слова *dandy*.

Паводле даследавання этымалогіі слова *dandy*, прадстаўленаму Анатолям Ліберманам, яно стала ўжывацца ў брытанскім слэнгу ў 1780-х гадах. Паходжанне гэтага слова дакладна невядома. Па адной з папулярных версій яно звязана з імем *Andrew* (Эндрю), для якога *Dandy* (Дэндзі) стала памяншальна-ласкальнай формай. Аднак у прыхільнікаў версіі няма тлумачэння, чаму менавіта гэтае імя стала намінальным для расфуфыранага лонданца.

Згодна другой версіі паходжання, *dandy* звязваюць са словам *jack-and-dandy* (вяселун, вясёлы франт), ужыванне якога фіксуецца на стагоддзе раней – у 1671 г. Параўн.:

*My love is blithe and bucksome
And sweet and fine as can be;
Fresh and gay as the flowers in May,
And looks like Jack-a-dandy* [12].

(Пераклад:

*Мой каханы вясёлы і дзёрзкі,
Салодкі і цудоўны, як толькі можа быць;
Свежы і вясёлы, як кветкі ў траўні,
І выглядае, як Джэк-дэндзі.)*

Дарэчы, слэнгізмаў, што абазначаюць мужчыну, які любіць прыбірацца ў прыгожае адзенне, у англійскай мове розных часоў набярэцца даволі многа. Гэта тлумачыцца тым, што слэнг – вельмі дынамічная моўная падсістэма, а таму яна пастаянна абнаўляецца. Параўн.: *blood* (1550–1660), *macaroni* (1760), *buck* (1720–1840), *dandy* (1820–1870), *swell* (1811), *toff* (1851) [1, с. 285; 15].

(У дужках прыведзены перыяды фіксацыі і актыўнага ўжывання адзначаных слоў у англійскай мове).

Эпоха дэндзі працягвалася з канца XVIII і да пачатку XX ст. Гэта часы лорда Д. Байрана і О. Уайльда, калі джэнтэльмены трацілі вялікія грошы на вытанчанае адзенне і эксклюзіўныя аксесуары, вялі багемны лад жыцця. «Што да знешняга выгляду самога дэндзі, можна пабачыць яго гарнітур (пачатку XX стагоддзя), набор манжэтаў з запінкамі, механічны цыліндр (надзвычай зручная рэч: складваецца так, што можна пакласці яго ў скрынку ці проста насіць пад пахай), калекцыю гадзіннікаў – як кішэнных, з класічнымі ланцужкамі, так і падарожных альбо кабінетных. Яшчэ адзін абавязковы аксесуар дэндзі (ды і ўвогуле джэнтльмена) – візітоўніца» [4, с. 1]. Так распавядае аўтар матэрыялу газеты «Літаратура і мастацтва», прысвечанага выставе «На старасвецкі лад», дзе былі прадстаўлены шматлікія экспанаты эпохі дэндзі [4].

Мінула больш за два стагоддзі, змянілася мода, але паняцце і сёння існуе ў розных мовах. У сучасным англійскім грамадстве *dandy* ўспрымаецца як «мужчына, які залішне клапаціцца аб тым, каб выглядаць стыльна і модна» [13, с. 273]. Падобных да *дэндзі* англічане таксама называюць *for* (вызначаецца як семантычна найбольш блізкае найменне). Цікава, што першапачатковае значэнне слова мае выражаную негатыўную канатацыю: ‘*дурань*’. Іншыя сінонімы: *man about town* (свецкі чалавек), *bright young thing* (*літар.* яркі юнак), *glamour boy* (гламурны хлопец) [14, с. 192].

У рускую мову *dandy* трапіў у 1831 г. з лёгкага пярэ А. С. Пушкіна. У вершаваным рамане «Яўген Анегін» пры апісанні галоўнага героя ў першай главе аўтар называе яго *лонданскім дэндзі*:

*Вот мой Онегин на свободе;
Острижен по последней моде,
Как dandy лондонский одет –
И наконец увидел свет.*

Усведамляючы, што слова новае для рускага чытача, аўтар тлумачыць яго ў нататках да першай главы праз слова *франт*. Безумоўна, у тагачаснай рускамоўнай аўдыторыі лонданскі *дэндзі* выклікае значна больш павагі і цікаўнасці, чым *франт*. У сучаснай жа рускай мове *дэндзі* разумеецца як

«вытанчана і модна апрануты свецкі чалавек; франт (у сучасн. ужыв. – звычайна іранічна)» [2, с. 671].

Згодна з данымі «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы», *дэндзі* трапіў у беларускую мову, меркавана, праз рускую [11, с. 180]. У лексікаграфічных выданнях слова ўпершыню фіксуецца ў 1953 г. [7, с. 112]. «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» дае слова з паметай '*устарэлае*' і раскрывае значэнне *дэндзі* як «вытанчана, эlegantна адзеты свецкі чалавек; франт» [10, с. 237]. Іранічнае стаўленне да *дэндзі* ў беларускамоўным дыскурсе складальнікамі не адзначаецца. У «Слоўніку іншамовных слоў» А. М. Булыкі даецца аналагічнае тлумачэнне, але без паметы '*устарэлае*' [3, с. 476]. У манаграфіі «Лексікалогія сучаснай беларускай мовы» (1994) слова *дэндзі* разглядаецца як экзатызм у адным шэрагу з такімі як *лорд*, *лэдзі*, *мілорд*, *мілэдзі*, *сэр*, *шылінг*, што і да гэтага часу асацыіруюцца ў носьбітаў беларускай мовы з жыццём Англіі [5, с. 154]. У якасці экзатызму слова выкарыстоўваецца ў вершы Т. Барысюк, прысвечаным 75-годдзю прафесара Арнольда МакМіліна, «Што такое Лондан?» (ЛіМ, 29.09.2017):

*Што такое Лондан? Гэта Таўэр,
Біг Бэн на Вэстмінстэрскім абацтве.
Тэмза і сабор Святога Паўла.
Веліч Бэкінгемскага палаца.
Гэта каралева-дзеці-ўнукі.
Універсітэт, музей брытанскі.
Дэндзі, «Бітлз», хіпі, бугі-вугі.
Смог над Сіці, плошчай Трафальгарскай.
Блумсбэры, цуд-паркі, квет-сады.
Тут архітэктуры стройнасць ліній
і парад культурнай пекнаты.
І сярод брытанцаў – one in (a) million –
тут жыве спадар Арнольд МакМілін.*

Аднак, як заўважае А. Я. Баханькоў, «з прычыны сітуацыйнасці ўжывання экзатызмы ... застаюцца незамкнутай групай слоў, не звязаных з новай лексічнай сістэмай. Будучы неаднароднай у тэматычных, этымалагічных і семантычных адносінах, экзатычная лексіка застаецца

неаднастайнай і па сваёй “экзатычнасці”, па ступені асіміляванасці мовай-рэцэптарам. У залежнасці ад характару мовы-крыніцы (малавядомая яна ці блізкароднасная), ад частаты ўжывання і некаторых іншых прычын характар экзатызмаў можа відазмяняцца і па ступені адаптаванасці яны могуць набліжацца да слоў запазычаных» [5, с. 154]. Дынамічнасць слэнгу дазваляе лексічным адзінкам, што да яго адносяцца, пераходзіць у лік агульнаўжывальнай і нават літаратурнай лексікі [1, с. 285]. Відавочна, двухсотгадовы *дэндзі* з ‘устарэлага’ яшчэ ў 70-х гадах мінулага стагоддзя, дзякуючы цыклічнасці светабудовы вярнуў сабе актуальнасць, змяніў на беларускамоўнай глебе стылістычную прыналежнасць (не вызначаецца як слэнгізм), часткова згубіў экзатычнасць. Англіцызм фіксуецца ў «Слоўніку беларускай мовы» (2012) [9, с. 235], «Вялікім слоўніку беларускай мовы» Ф. А. Піскунова (2012) [6, с. 297]. У сучаснасці вызначаюцца наступныя значэнні слова *дэндзі*: 1) падкрэслена эlegantна апрануты свецкі чалавек; 2) эlegantны стыль у адзенні, якое шыецца з дарагіх тканін прыглушаных колераў (звычайна карычневага, бежавага, шэрага, аліўкавага), як правіла, з белаі кашуляй і гальштукам [8, с. 118]. Параўн.: *Сабіну Алышову мы напрасілі класці «лук» для хлопцаў. – Сёння шмат напamкаў. Можна выбраць такія, як дэндзі, брутal, – пpамануе дызайнерка* (газета «Чырвоная змена», 05.11.2015); *«Апрануты як лонданскі дэндзі»* – назва артыкула, прысвечанага выбару школьнай формы (газета «Звязда», 08.08.2020).

Як бачым, і сучасная мода ўзнаўляе цікавасць да *дэндзі*, а таму ён працягвае свае жыццё і вадроўкі па свеце.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2012. – 376 с.
2. Большой академический словарь. Т. 4. Г–День / [Под ред. Л. И. Балахановой, Л. Е. Кругликовой и др.] – М., С.-Пб.: Наука, 2006. – 679 с.
3. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў. Т. 1. А–Л / А. М. Булыка. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1999. – 736 с.
4. Грышчук, Н. Dandy not dead / Н. Грышчук // Літаратура і мастацтва, 13.03.2015. – С. 1–2.

5. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
6. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка : каля 223 000 слоў / Ф. А. Піскуноў. – Мінск: Тэхналогія, 2012. – 1207 с.
7. Русско-белорусский словарь / под ред. Я. Колоса, К. Крапивы, И. Глебки. – М.: ГИИНС, 1953. – 788 с.
8. Савасцюк, М. Л. Англіцызмы беларускай мовы : дапаможнік / М. Л. Савасцюк. – Мінск: БДУ, 2019. – 391 с.
9. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск: Беларус. нав., 2012. – 916 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Г–К / [А. Я. Баханькоў, П. М. Гапановіч, М. П. Лобан, М. Р. Суднік]. – Мінск: Гал. рэд. Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
11. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Г–І / [Рэд. В. У. Мартынаў]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.
12. Liberman, A. Fine and Dandy (In All Except Etymology) / Anatoly Liberman [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://blog.oup.com/2009/11/fine-and-dandy/>. – Дата доступу: 14.02.2022.
13. Oxford Compact English Dictionary / Ed. by Catherine Soanes. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – XII, 1378 p.
14. Oxford Compact Thesaurus / Ed. by Maurice Waite. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 968 p.
15. Partridge, E. Slang Today and Yesterday / Eric Partridge. – 4th reprinted ed. – London: Routledge & Kegan Paul, 1979. – IX, 465 p.

М. К. Чаеўская

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ СПАСАБ УТВАРЭННЯ ТЭРМІНАЎ МІЖНАРОДНЫХ АДНОСІН

Вывучэнне працэсаў наймення спецыяльных паняццяў, структурных асаблівасцей спецыяльных адзінак, спосабаў іх удасканалення адносіцца да актуальных накірункаў анамасіялагічнага тэрміназнаўства. Шматлікія лінгвістычныя працы, прысвечаныя пытанням тэрмінатворчасці, пацвярджаюць сучасную запатрабаванасць падобных даследаванняў. У большасці выпадкаў разгляд пачынаецца з характарыстыкі лексіка-семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння. Па-першае, гэта старажытны прыём, пры якім адбываецца «семантычнае пераўтварэнне агульнаўжывальных слоў, прыстасаванне іх для выкарыстання ў новай якасці як адзінак намінацыі спецыяльнай сферы мовы» [3, с. 3]. Па-другое, у агульналітаратурнай мове семантычныя пераўтварэнні характарызуюцца храналагічнай працягласцю і звычайна трактуюцца як «вынік працяглай эвалюцыі слова» [2, с. 102], а ў тэрміналагічным словаўтварэнні «адбываецца прыпадабненне існуючых слоў без працяглай эвалюцыі» [2, с. 102]. Па-трэцяе, на пачатковым этапе развіцця тэрміналогіі лексіка-семантычны спосаб з'яўляецца самым прадуктыўным, паколькі выкарыстанне агульнаўжывальнага слова для наймення спецыяльнага паняцця вельмі «даступнае, простае і зручнае» [6, с. 14]. У першых «носьбітаў тэрміналогіі не было вялікага выбару моўных сродкаў» [6, с. 13–14].

Большасць тэрмінаў, утвораных лексіка-семантычным спосабам, тэматычна дэтэрмінавана. Заўважаецца тэматычная сувязь біфункцыянальных адзінак, што адначасова адносяцца і да агульнаўжывальнай і да спецыяльнай лексікі, з грамадствам, прыродай, чалавекам. Таму невыпадкова, як адзначае В. М. Прохарава, «тэрміны лексіка-семантычнага ўтварэння займаюць

значнае месца ў тэрміналогіі агульнатэхнічнай, <...> дыпламатычнай, эканамічнай, ваеннай, <...> медыцынскай...» [6, с. 11].

Здольнасць жа спецыяльных адзінак выкарыстоўвацца і ў якасці агульнаўжывальных слоў і ў якасці тэрмінаў можа садзейнічаць не зусім дакладнай выснове аб поўным супадзенні зместу. Аднак варта ўлічыць, што фарміраванне спецыяльнага паняцця прадвызначае пэўныя змены значэння. З гэтай прычыны не могуць быць аднолькавымі тлумачэнне агульнаўжывальнага слова і дэфініцыя тэрміна. На больш позніх этапах развіцця літаратурнай мовы разыходжанні паміж «старымі значэннямі» і «новымі паняццямі» становяцца ўсё больш істотнымі, бо «тэрміны наступнай па часе ўзнікнення групы паяўляюцца ў выніку семантычных зрухаў» [1, с. 125].

У складзе лексіка-семантычных зрухаў многія даследчыкі (С. В. Грынёў-Грыневіч, В. П. Даніленка, В. М. Прохарава, В. А. Татарынаў) дадаткова вылучаюць некаторыя спосабы. Паводле С. В. Грынёва-Грыневіча, зводная класіфікацыйная схема павінна ўключаць наступныя паняцці: «тэрміналагізацыя агульнаўжывальнага значэння слова, расшырэнне значэння агульнаўжывальнага слова, метафарызацыя значэння агульнаўжывальнага слова, метанімічны перанос значэння агульнаўжывальнага слова, спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага слова, міжсістэмнае запазычанне лексем, запазычанне іншамоўных лексем і тэрмінаэлементаў» [1, с. 123]. З магчымасцю выкарыстання паняццяў: расшырэнне, спецыялізацыя, метафарызацыя, метанімічны перанос значэння, — пагаджаюцца В. П. Даніленка, М. У. Косава, В. М. Прохарава, Я. А. Федарчэнка і інш. Менавіта да гэтых паняццяў звяртаюцца часцей за ўсё мовазнаўцы, аналізуючы ўтварэнне тэрмінаў, розных па сваёй галіновай прыналежнасці. В. А. Татарынаў, напрыклад, прапаноўвае «наступныя віды семантычнага развіцця:

1) тэрміналагізацыя — поўны пераход сукупнай семантыкі слова ў зноў утвараемы тэрмін ці яе спецыялізацыя (расшырэнне ці звужэнне значэння);

2) трапеічнае тэрмінаўтварэнне — частковае выкарыстанне семантыкі слова (метафара, метанімія);

3) марфалага-трапеічнае тэрмінаўтварэнне — канвенцыянальнае нарошчванне семантыкі слова адначасова са структурнымі пераўтварэннямі слоў» [цыт. па: 4, с. 234]. На віды, уключаныя ў класіфікацыю

В. А. Татарынавым, арыентуюцца асобныя даследчыкі прыродазнаўчай тэрміналогіі (Л. А. Матвеева, Л. С. Рудзінская).

Пры наяўнасці розных класіфікацыйных падыходаў у выдзяленні лексіка-семантычных спосабаў прыярытэтнай нам уяўляецца канцэпцыя С. В. Грынева-Грыневіча. На яе асноўныя палажэнні абапіралася вывучэнне выбаркі тэрмінаў міжнародных адносін, утвораных лексіка-семантычным спосабам.

З прычыны старажытнасці грамадска-палітычных, а таксама аналізуемых дыпламатычных тэрмінаў, утвораных лексіка-семантычным спосабам, актуальнай з'яўляецца заўвага аб мэтазгоднасці вывучэння гэтых адзінак у дыяхранічным аспекце. Сінхроннае даследаванне не заўсёды можа забяспечыць дакладнасць у вызначэнні спосабаў утварэння тэрмінаў, паколькі мае меншы патэнцыял інфарматыўнасці.

Дыяхранічны аналіз некаторых слоў, змешчаных у гістарычным слоўніку, дазваляе выявіць пэўныя семантычныя змены. Так, напрыклад, лексемы: *згода* (1495), *законъ* (1509), *право* (1529), *урадъ* (1529), *держава* (1547), *особа* (1552), *привилей* (1552), *статутъ* (1566), *межа* (1582), *краина* (пач. XVII ст.) (у дужках указаны год першага паяўлення слова ў пісьмовых тэкстах – М. Ч.), – адносяцца да прыкладаў, што ілюструюць паступовыя семантычныя пераўтварэнні, абумоўленыя «ўзбагачэннем чалавека вопытам і фарміраваннем у яго спецыяльных уяўленняў, а затым навуковых паняццяў» [1, с. 125]. У пераважнай большасці пералічаныя адзінкі полісемічныя. Сярод значэнняў, зафіксаваных у слоўніковым артыкуле, прысутнічае варыянт, здольны абслугоўваць тэрміналагічную сістэму.

Запазычаным з агульнаўжывальных з'яўляецца старажытнае агульнаславянскае слова *асоба*, адно са значэнняў якога выступае як самастойнае тэрміналагічнае. У этымалагічных слоўніках рускай мовы прыводзяцца значэнні: 'асоба, як такая, вылучаная з калектыву', 'важная асоба, персана'. Гістарычны слоўнік беларускай мовы ўтрымлівае 4 значэнні: 'асоба', 'індывідуум', 'аблічча', 'від'. Прыклады, узятых аўтарамі слоўніка са Статута Вялікага Княства Літоўскага 1566 г. (*особы врядовые сами судили*), з Кнігі Віленскага замкавага суда 1552 г. (*нетъ ведома якие особы его де^и самого збили*) (КГСБМ, с. 563), пацвярджаюць правамернасць высновы аб тэрміналагізацыі слова *асоба*, сведчаць пра фарміраванне галіновай тэрміналогіі шляхам выкарыстання магчымасцей семантычнага спосабу.

Невялікай колькасцю адзінак прадстаўлены расшырэнне і спецыялізацыя (звужэнне) значэння. Слова *краіна*, *мяжа*, *статут* расшырылі значэнне. На ранніх этапах развіцця яны адносіліся да монасемічных. Першапачаткова слова *краіна* ўжывалася толькі ў значэнні ‘дзяржава’ (*забежалъ ему миколай ца^р той^ж краины*) (КГСБМ, с. 367), слова *мяжа* мела значэнне ‘палоска зямлі паміж палеткамі’ (*межи старовечные попованы*) (КГСБМ, с. 413), слова *статут* рэпрэзентавала толькі ‘дакумент ВКЛ’ (*выда^н есть сесь ста^тутъ на со^име ва^нномъ*) (КГСБМ, с. 884). З цягам часу да зарэгістраваных значэнняў слоў дадаецца яшчэ новае. У расшыраным значэнні *краіна* пачынае ўжывацца для наймення ‘мясцовасці, тэрыторыі, краю’, *мяжой* пачынаюць называць ‘прыродную або ўмоўную лінію падзелу паміж асобнымі ўчасткамі, уладаннямі, паміж сумежнымі дзяржавамі’, а *статут* – гэта ‘звод правіл, якія вызначаюць і рэгулююць парадак дзейнасці, выканання ці прымянення чаго-небудзь’.

Асобныя дыпламатычныя тэрміны ўтварыліся пры дапамозе звужэння ці спецыялізацыі значэння. Паводле меркавання Я. А. Федарчэнка, «спецыялізацыя значэння слова дасягаецца шляхам замацавання пры дапамозе дэфініцыі за існуючым, вядомым словам дадатковых прымет» [7, с. 24]. У якасці прыкладаў можна прывесці тэрміны: *дзяржава* – ‘палітычная арганізацыя пануючага класа краіны для захавання існуючага парадку і падаўлення супраціўлення іншых класаў, а таксама краіна з такой палітычнай арганізацыяй’ замест старажытных варыянтаў: ‘улада’, ‘уладанне’, ‘дзяржава’, ‘скіпетр’; *урад* – ‘вышэйшы выканаўчы і распарадчы орган дзяржаўнай улады, які ажыццяўляе непасрэднае кіраванне краінай’ замест ранейшых значэнняў: ‘урад’, ‘штат прадстаўнікоў ураду’, ‘кіраўнічая пасада’, ‘тэрытарыяльная адзінка, падпарадкаваная ўраду’.

Спецыялізацыя значэння выяўляецца не толькі пры разглядзе старажытных тэрмінаў-назоўнікаў, але і пры аналізе словаўтваральнага патэнцыялу дзеясловаў, прыметнікаў. *Годный* (*гожий, гожый*), *заборонити* (*забранити, забронити*), *нарадити* (*знарядити, нараити, наредити, нарядити*), *обовязати* (*обовезати*) і *обязати* (*обвежати, обвезати, обезати, обязати*), *поверити* (*поверыти*), напрыклад, сталі вытворнай асновай для назоўнікаў *годность, заборона, нарада, обовязокъ, повереный*. Такія дэрываты, якія з цягам часу звужаюць значэнне, нават з улікам іх невялікай колькасці, як лічыць С. В. Грынёў-Грыневіч, «складаюць ядро тэрміналогіі».

Магчымасць выкарыстання тэрмінаў, што ўтварыліся ў выніку метафарычнага пераносу, абумоўлена ўздзеяннем асацыятыўнага мыслення на навуковае пазнанне. «Метафара як сродак выражэння спецыяльнага паняцця аблягчае перадачу ведаў, суадносячы спецыяльнае паняцце з агульнавядомым, а таксама дае пэўную разумовую ўстаноўку, пэўны падыход да паняцця» [5, с. 91].

Традыцыйна вылучаюць асацыяцыі паводле падабенства знешніх прымет, уласцівасцей і паводле падабенства функцый. Навуковыя метафары, якія спачатку былі заснаваны на знешнім падабенстве, праз некаторы час пачынаюць успрымацца як лексічныя сродкі, матываваныя яшчэ і аналагічнасцю ўнутраных асаблівасцей «рэалій і аб'ектаў навуковага пазнання». Менавіта зыходзячы з такіх разважанняў, правамерна характарызаваць метафарычны перанос у складзе лексіка-семантычнага спосабу як адзін з прадуктыўных. З такой высновай нельга не пагадзіцца. Вывучаючы навуковыя тэксты дыпламатычнай накіраванасці, знаходзім шматлікія прыклады мэтазгоднага і эфектыўнага выкарыстання метафары пры апісанні навуковых рэалій. Пры гэтым у складзе навуковых метафар прадстаўлена як канкрэтная, так і абстрактная лексіка. Напрыклад, агульнаўжывальныя канкрэтныя назоўнікі *інструмент*, *калідор*, *кола*, *пояс*, *прастора*, *стрыжань*, *твар*, *хваля* ў спалучэннях *інструмент улады*, *кола грамадства*, *калідор улады*, *пояс добрасуседства*, *прастора бяспекі*, *стрыжань палітыкі*, *знешнепалітычны твар*, *хваля імперскіх амбіцый* дазваляюць падаць новыя паняцці ў знаёмай форме.

Канкрэтная лексіка метафарызуецца паводле падабенства формы, месцазнаходжання, функцыі. У большасці выпадкаў вызначыць від пераносу ўзгаданай лексікі нескладана. Метафарызацыя ж абстрактнай лексікі мае свае адрозненні, што абумоўлена цяжкасцю класіфікацыі дыферэнцыяльных прымет паняццяў, «падабенства якіх з'яўляецца асновай метафарычнага пераносу і ўтварэння тэрміна» [6, с. 55]. Найчасцей тэрміны-метафары ўтвараюцца ад назваў з'яў і працэсаў, звязаных з фізічным станам чалавека і жывых істот (*ахаладжэнне палітычных адносін*, *замарожванне камерцыйнай дзейнасці*, *прыхільнасць краіны*), псіхічным жыццём чалавека (*уразлівасць эканомікі*), сацыяльным жыццём чалавека (*крах эканамічнага жыцця*, *персаніфікацыя палітычнага працэсу*).

У тэрмінасістэме міжнародных адносін пашыраны і тэрміны метанімічнага ўтварэння. У аснове пераносу замена назвы якога-небудзь прадмета ці з’явы назвай другога прадмета на аснове сумежнасці. Даследаваныя тэксты дазволілі вылучыць наступныя тыпы метанімічнага пераносу:

1) прадмет – дзеянне (*пагадненне* – ‘дакумент’ і ‘дзеянне’; *акцыя* – ‘каштоўная папера’ і ‘палітычнае дзеянне’);

2) аб’яднанне – сукупнасць асоб (*згуртаванне* – ‘грамадскае аб’яднанне’ і ‘людзі, што ўваходзяць у згуртаванне’; *асацыяцыя* – ‘форма аб’яднання’ і ‘члены арганізацыі’);

3) установа – сукупнасць асоб (*адміністрацыя* – ‘сукупнасць дзяржаўных органаў’ і ‘службовыя асобы кіравання’; *прэзідыум* – ‘кіруючы орган’ і ‘група асоб, выбраная для калегіяльнага вядзення, сходу, пасяджэння’).

Такім чынам, у тэрміналогіі міжнародных адносін прадстаўлены адзінкі ўсіх відаў лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння. На ранніх этапах развіцця актуальнымі былі працэсы расшырэння і спецыялізацыі (звужэння) значэння. Храналагічна наступнымі былі метафарычныя і метанімічныя пераносы. Тэрміны, утвораныя лексіка-семантычным спосабам, прадстаўлены невялікай колькасцю адзінак. Аднак яны актыўна выкарыстоўваюцца для ўтварэння новых тэрмінаў марфалагічным, сінтаксічным спосабам, што садзейнічае развіццю і ўдасканаленню мовы для спецыяльных мэт на нацыянальнай аснове.

Скарачэнне

КГСБМ – Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; склад. А. М. Булыка [і інш.]. – Мінск: Беларус. нав., 2015. – 1038 с.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Грынёв-Гриневи́ч, С. В. Терминоведение: учеб. пособие / С. В. Грынёв-Гриневи́ч. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.

2. Даниленко, В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Косова, М. В. Терминологизация как процесс переосмысления русской общеупотребительной лексики: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / М. В. Косова; Нижегород. гос. ун-т. – Нижний Новгород, 2004. – 51 с.
4. Матвеева, Л. А. Лексико-семантический способ образования терминов в английской криогенной терминологии / Л. А. Матвеева // Омский научный вестник. – 2006. – № 7. – С. 234–236.
5. Подколзина, Т. А. Метафора и типология терминосистем / Т. А. Подколзина // Филологические науки. – 1992. – № 3. – С. 90–100.
6. Прохорова, В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М.: Филологический факультет, 1996. – 125 с.
7. Федорченко, Е. А. Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Е. А. Федорченко; Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2004. – 38 с.

Г. К. Чахоўскі,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ВІРТУАЛЬНЫ ДЫСКУРС ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ

На сённяшні дзень віртуальны дыскурс даследаваны недастаткова глыбока, што звязана ў першую чаргу з вывучэннем апасродкаванай камунікацыі праз інтэрнэт, якое пачалося зусім нядаўна. Пераважна з пазіцый псіха- і/або сацыялінгвістычнага падыходу даследуюцца асобныя жанры віртуальнага дыскурсу: чаты, форумы, сеткавыя канферэнцыі – тэарэтычныя ж аспекты спарадычна прадстаўлены ў асобных артыкулах, якія часта

публікуюцца толькі ў электронным выглядзе. Магчымай прычынай рэдкіх тэарэтычных распрацовак у гэтай навукавай галіне таксама можна лічыць праблему вылучэння феномену віртуальнага дыскурсу.

З’яўляючыся штучна створанай, віртуальная прастора прэзентуе, па сутнасці, і штучнае камунікацыйнае асяроддзе, у якім існуюць штучныя камуніканы. З гэтай пазіцыі не выпадае казаць пра віртуальныя зносіны як пра жывыя зносіны з рэальнай прысутнасцю суразмоўцаў. Аднак, прымаючы пад ўвагу факт, што ў якасці віртуальных камунікантаў выступаюць рэальныя асобы, якія пры дапамозе ўяўлення і жыццёвага вопыту канструююць адрасата з усімі яго псіхалагічнымі праблемамі і стэрэатыпамі, камп’ютар можа разглядацца як тэхнічны сродак сувязі паміж удзельнікамі, а віртуальны дыскурс – як асобная з’ява, што патрабуе глыбокага тэарэтычнага даследавання.

Вывучэнне праблем віртуальнай камунікацыі выклікае цікавасць не толькі для сацыяльнай філасофіі і псіхалогіі, але і для лінгвістыкі (у прыватнасці, для сацыялінгвістыкі, прагмалінгвістыкі і лінгвістыкі тэксту), таму тры гэтыя кірункі карыстаюцца агульнымі навуковымі дасягненнямі для больш аб’ектыўнай ацэнкі працэсаў, якія адбываюцца ў віртуальнай прасторы. У сацыяльным плане інтэрнэт – гэта складаная структураваная камунікацыйная сістэма, сфера грамадскай свядомасці і дзейнасці чалавека, якая забяспечваецца тэхналагічным прарывам другой паловы XX ст. Інтэрнэт – гэта люстэрка сучаснай цывілізацыі, яе інфармацыйнае адлюстраванне, але не толькі. Адначасова – гэта і правобраз разнастайных грамадскіх адносін новага тыпу, іх узбагачэнне, дадаткова да традыцыйных «чалавек – прырода», «чалавек – грамадства», «чалавек – чалавек», «чалавек – тэхніка». Інтэрнэт ператварыўся ў своеасаблівую лабараторыю выпрабаванняў над натуральнай мовай.

З пазіцыі сацыялінгвістычнага падыходу мы можам меркаваць пра віртуальны дыскурс як пра лінгвістычную катэгорыю, якая спалучае ў сабе прыметы асобна-арыентаванага і статусна-арыентаванага дыскурсу, незалежна ад таго, ідзе гаворка пра зносіны ў ICQ, вэб-чатах, вядзенне інтэрнэт-дзённікаў або пра тэматычныя форумы і сеткавыя канферэнцыі. Тэрмін «віртуальны» ў гэтым выпадку мае на ўвазе наяўнасць спецыфічнай прасторы, штучна створанай пры дапамозе тэхнічных сродкаў, у якой існуе магчымасць інтэрактыўных зносін паміж суразмоўцамі. У некаторых

публікацыях гэты тэрмін таксама мае сінонім «камп'ютарны», аднак, на наш погляд, «віртуальны» – азначэнне, больш прыдатнае для выяўлення спецыфікі дадзенага дыскурсу, паколькі даследуюцца асаблівасці камунікацыйнага асяроддзя, якое ўключае, у тым ліку, спосаб зносін і характарыстыкі камунікантаў. Такім чынам, прымаючы пад увагу агульнае вызначэнне дыскурсу, якое мы далі вышэй, мэтазгодна разумець віртуальны дыкурс як сукупнасць тэкстаў, аб'яднаных агульнай інтэрнэт-тэмай і рэалізаваных у штучна створанай камунікацыйнай прасторы, якая прадугледжвае дыстантныя інтэрактыўныя зносіны віртуальных камунікантаў.

Віртуальны дыкурс – гэта шматжанравая функцыянальная разнавіднасць публічнага маналагічнага і дыялагічнага маўлення, якая характарызуецца спецыфічнымі камунікацыйнымі сродкамі. Своеасаблівасць маўленчых зносін удзельнікаў камп'ютарнай камунікацыі заключаецца не толькі ў выкарыстанні прафесіяналізмаў, але і ў камбінацыі лексічных адзінак, якія адносяцца да розных стыляў і рэгістраў, утвораных у адпаведнасці з прагматычнымі ўстаноўкамі і мэтамі зносін у камп'ютарнай сетцы.

Удзельнікі віртуальнага дыскурсу – карыстальнікі забаўляльных, інфармацыйных і іншых рэсурсаў, прадстаўленых сеткай інтэрнэт. Традыцыйная схема «агент – кліент», якая выкарыстоўваецца для характарыстыкі істытуцыйнага дыскурсу, тут не дзейнічае, паколькі суразмоўцы з'яўляюцца сітуацыйна раўнапраўнымі. Адсутнасць непасрэднага кантакту з суразмоўцамі дазваляе выкарыстаць ананімнасць і пазбегнуць магчымага псіхалагічнага дыскамфорту, які ўзнікае ў працэсе рэальных маўленчых зносін.

Для віртуальнага дыскурсу таксама характэрна адсутнасць рэальнай статуснай і ўзроставай градацыі, якая замяняецца вызначанай ролевай мадэллю паводзін. Так, на ўзроўні форума або чата існуюць мадэратары і наведвальнікі. Мадэратары – група карыстальнікаў, якія маюць некаторыя прывілеі ў параўнанні са звычайнымі наведвальнікамі. Дзякуючы гэтаму яны рэгулююць правілы маўленчых паводзін у той ці іншай сеткавай супольнасці, у тым ліку ўзровень доступу наведвальнікаў. Акрамя гэтых двух паняццяў для характарыстыкі ўдзельнікаў віртуальнага дыскурсу выкарыстоўваюцца таксама азначэнні «жжысты», «фарумчане», «чатлане» (карыстальнікі

Livejournal – «живых часопісаў», форумаў, чатаў), «віртуалы» (віртуальныя персанажы), «фрэнды» (віртуальныя сябры) і г. д.

Хранатоп віртуальнага дыскурсу абмежаваны тэхнічнымі магчымасцямі (наяўнасцю ці адсутнасцю камп'ютара і выхаду ў інтэрнэт) і чалавечым фактарам (наяўнасцю ці адсутнасцю суразмоўцы ў «анлайне»). Аднак, з'яўляючыся штучна створаным камунікацыйным асяроддзем, віртуальны дыскурс, па сутнасці, умоўны і не мае часавых і прасторавых межаў. Дзякуючы гэтым уласцівасцям узнікае магчымасць для камунікацыі паміж двума і больш суразмоўцамі ў рэжыме рэальнага часу з любых рэгіёнаў свету, што выклікае «размыванне» дзяржаўных, нацыянальных, эканамічных, палітычных і культурных межаў. Віртуальная прастора, такім чынам, рэарганізуецца і паўстае ў выглядзе мноства сеткавых супольнасцей, дзе «збіраюцца» ўдзельнікі віртуальнага дыскурсу, – чатаў, форумаў, сацыяльных сетак і г. д.

Стратэгіі віртуальнага дыскурсу, як і любога іншага, вызначаюцца яго мэтамі і рэалізуюцца ў жанрах. Асноўнымі мэтамі віртуальнага дыскурсу з'яўляюцца: 1) рэалізацыя аператыўнага рашэння актуальных пытанняў; 2) пошук неабходнай інфармацыі; 3) магчымасці правядзення вольнага часу. Зыходзячы з гэтага ў межах віртуальнага дыскурсу можна вылучыць камунікацыйную стратэгію, стратэгію сацыялізацыі і стратэгію карнавалізацыі.

Камунікацыйная стратэгія заключаецца ў сумесных дзеяннях удзельнікаў віртуальнага дыскурсу, накіраваных на падтрыманне стабільнасці сістэмы. Тут можна казаць пра выкананне сеткавага этыкету і пра сістэму штрафаў, якія накладваюцца на парушальнікаў правіл, што ўсталёўваюцца ў пэўнай супольнасці, на форуме і г. д. Традыцыйна парушэннем этыкету лічыцца спам (масавае рассыланне рэкламы і так званых «лістоў шчасця» ці аб'яў загадзя ілжывага характару). Парушэнне вызначаных правілаў паводзін вядзе або да налічэння штрафных балаў карыстальніку, або да часовага ці поўнага выключэння яго з дадзенай супольнасці і ўнясення ў так званы «чорны спіс» непажаданых карыстальнікаў.

Стратэгія карнавалізацыі (тэрмін М. М. Бахціна) – гэта самапрэзентацыя асобы ў віртуальным дыскурсе з выкарыстаннем розных камунікацыйных сродкаў. Так, адным з асноўных сродкаў самапрэзентацыі з'яўляюцца «нікі» (nicknames) – мянушкі, выбраныя ўдзельнікамі

віртуальнага дыскурсу. З аднаго боку, захоўваецца ўмоўная ананімнасць суразмоўцаў, з другога – пашыраюцца магчымасці сеткавых ролевых паводзін, якія нярэдка прымаюць форму гульні.

Сярод ролевых мадэляў паводзін можна вылучыць «батаніка», «адміна», «бландзінку», «ламера» і інш. Так, «айцішнік» – віртуал, які ў працэсе камунікацыі засведчыў сябе добрым спецыялістам у сферы ІТ, актыўна і дарэчна карыстаецца камп’ютарным жаргонам, наведвае спецыялізаваныя тэматычныя форумы. «Бландзінка» – малаадукаваная непаўналетняя дзяўчына. Прысутнасць падобных тыпаў паводзін характэрна практычна для ўсіх жанраў віртуальнага дыскурсу, асабліва тых, дзе назіраецца частая змена камунікантаў (форумы, чаты і г. д.).

Умоўная, знакавая форма віртуальнага дыскурсу абумоўлівае ўключэнне ў яго структуру элементаў моўнай гульні. Актыўна выкарыстоўваючы разнастайныя моўныя сродкі, камуніканты імкнуцца да акцэнтавання ўвагі іншых удзельнікаў маўленчых зносін на пэўным выказванні шляхам узмацнення яго выразнасці або стварэння камічнага эфекту. Нярэдка адзін ці некалькі прыёмаў моўнай гульні робяцца адметнай рысай камуніканта або дыскурсу ў цэлым.

Стратэгія сацыялізацыі віртуальнага дыскурсу заключаецца ў імкненні суразмоўцаў прымаць актыўны ўдзел у абмеркаванні актуальных тэм і абменьвацца ўласным практычным вопытам. Гэта стымулюе стварэнне розных тэматычных форумаў, сеткавых супольнасцей, якія аб’ядноўваюць удзельнікаў віртуальнага дыскурсу па падобных інтарэсах. Адной з рэалізацый гэтай стратэгіі з’яўляюцца сацыяльныя сеткі «Вконтакте» (vkontakte.ru), «Одноклассники» (odnoklassniki.ru), «Мой круг» (moikrug.ru) і інш., створаныя для пошуку сяброў, аднакласнікаў, калег, знаёмых і г. д. Гэты дыкурс, як асобасна-арыентаваны, накіраваны на пашырэнне і паглыбленне камунікацыйных сувязей паміж удзельнікамі віртуальных сетак.

Класіфікуючы жанры віртуальнага дыскурсу, неабходна размяжоўваць жанры ўласна віртуальнага дыскурсу і жанры іншых дыскурсаў, якія выкарыстоўваюць камп’ютарную камунікацыю як адну з форм выражэння. Гэтыя жанры можна вылучыць па аналогіі з жанрамі іншых сфер зносін і аб’яднаць у адпаведныя групы:

1) агульнаінфармацыйныя жанры, або жанры навін (электронныя СМІ, якія змяшчаюць агляды і дайджэсты навін, тэматычныя падборкі з розных

выданняў з каментарыямі і без, апытанні грамадскай думкі і каментарыі да рэйтынгаў папулярнасці палітыкаў, зводкі спартыўных навін і каментарыі да іх, прагнозы надвор'я і інш.);

2) навукова-адукацыйныя і навукова-інфармацыйныя жанры (электронныя навуковыя і метадычныя выданні – манаграфіі, зборнікі, асобныя навуковыя артыкулы, вучэбныя дапаможнікі, даведнікі, інтэрактыўныя вучэбныя курсы, электронныя навуковыя базы, рэфераты, інтэрнэт-семінары, анлайн-канферэнцыі, псіхалагічныя тэсты, электронныя слоўнікі і г. д.);

3) мастацка-літаратурныя жанры (электронныя бібліятэкі, «сэтэратура», агляды, анатацыі, рэцэнзіі і інш.);

4) эканоміка-камерцыйныя жанры (дошкі аб'яў, аналітычныя агляды рынкаў, аб'явы ў службах працаўладкавання, электронная рэкламная сістэма і інш.).

Вылучаючы ў гэтай класіфікацыі яшчэ адну групу жанраў, якія афармляюць неспецыяльныя, непрафесійныя зносіны, звернем увагу на чаты, IRC, форумы, лісты электроннай пошты, паштовыя рассыланні і інш. З аднаго боку, перапіска па электроннай пошце з'яўляецца электроннай формай выражэння традыцыйнай афіцыйна-справовай перапіскі і не можа разглядацца як асобны жанр віртуальнага дыскурсу. З другога ж, нягледзячы на тое што інтэрнэт-дзённікі і ICQ у сутнасці з'яўляюцца аналагамі вядзення асабістых дзённікаў і рэальных побытавых зносін, іх мэтазгодна разглядаць як жанры ўласна віртуальнага дыскурсу. Так, інтэрнэт-дзённікі з'яўляюцца пераважна асобаснаарыентаванымі, аднак яны разлічаны на масавага адрасата, што ўжо сведчыць пра іх спецыфіку. Акрамя таго пісьмовы канал зносін і ўмоўная ананімнасць (віртуальны персанаж + «нікнэйм») ствараюць умовы для большай свабоды самавыяўлення, чым пры асабістых, кантактных зносінах, здымаючы псіхалагічныя бар'еры, што, у сваю чаргу, таксама адбіваецца на спецыфіцы дыскурсу.

Такім чынам, да жанраў уласна віртуальнага дыскурсу мы адносім чаты і іх разнавіднасці (IRC, вэб-чаты, Skypecast і інш.), ICQ, тэматычныя форумы, інтэрнэт-дзённікі, сеткавыя супольнасці, сацыяльныя сеткі і г. д. Характарызуючы іх у межах катэгорый дыскурсу, мы можам вылучыць наступныя асаблівасці.

Чат (ад англ. *to chat* – ‘размаўляць’, ‘балбатаць’) – палілог з сярэдняй ступенню змены камунікантаў і камунікацыйных роляў, які адбываецца ў рэальным часе (online). Чаты могуць мець тэматычную ці забаўляльную спецыфіку, што, у сваю чаргу, уплывае на сацыялінгвістычныя характарыстыкі камунікантаў і саму структуру дыскурсу.

ICQ – жанр віртуальнага дыскурсу, які прадугледжвае дыялагічныя, часцей за ўсё неформальныя зносіны адначасова з некалькімі суразмоўцамі ў рэальным часе (online). Гэты жанр найбольш блізкі да мадэлявання распаўсюджанай сітуацыі «жывых зносін», у якой удзельнічаюць два суразмоўцы – адрасант і адрасат.

Інтэрнэт-дзённік (блог) – маналагічны дыкурс віртуальнага камуніканта, які складаецца з храналагічна размешчаных тэкстаў, часцей за ўсё арыентаваных на выказванне ўласнага меркавання пра якія-небудзь падзеі як асабістага, так і грамадскага характару. Інтэрнэт-дзённікі могуць быць адкрытымі як для публічнага прагляду, так і для вызначанага вузкага кола сяброў («фрэндаў»), якія маюць магчымасць каментавачь запісы адзін аднаго. Тут мы таксама можам назіраць падабенствы інтэрнэт-дзённікаў да тэматычных форумў, але ўжо ў плане асаблівасцей іх структуры.

Асобную групу блогаў складаюць *кам’юніці*, ці сеткавыя супольнасці, аб’яднаныя па інтарэсах. Карыстальнік, які стварыў супольнасць, з’яўляецца яго мадэратарам. Кам’юніці часта маюць больш вузкую тэматыку, чым форумы, што аб’ядноўваюць карыстальнікаў з падобнымі інтарэсамі, звычайна з адной краіны і / ці аднаго горада. Супольнасці, як і інтэрнэт-дзённікі, могуць быць адкрытымі для публічнага прагляду або толькі для абмежаванай групы карыстальнікаў.

Сацыяльныя сеткі – яшчэ адзін жанр віртуальнага дыскурсу, які з’яўляецца ў сваёй аснове шырокай базай даных. Гэта комплексная сеткавае ўтварэнне, якое спалучае ў сабе элементы форумў, сеткавых супольнасцей і ICQ. Першаснай мэтай стварэння такіх сетак служыць пошук сяброў, аднакласнікаў, знаёмых, калег па працы і г. д. Папулярныя рэсурсы арыентаваны, у першую чаргу, на аднаўленне і падтрыманне камунікацыйных сацыяльных сувязей паміж людзьмі, уключаючы пошукі працы, падачу аб’яў, знаёмствы і г. д. Неад’емнай часткай сацыяльных сетак, як і кам’юніці, з’яўляецца арыентацыя на павышэнне асабістага сеткавага рэйтыngu. З гэтага пункту гледжання выклікае цікавасць рэсурс habrahabr.ru, дзе існуе

магчымасць зарэкамендаваць сябе з добрага боку ў якасці аўтара артыкулаў, каментарыяў і, такім чынам, павялічыць шанцы на працаўладкаванне. У цэлым, вялікая колькасць камунікантаў робяць сацыяльныя сеткі папулярным і актыўным жанрам віртуальнага дыскурсу.

IRC, у адрозненне ад *ICQ*, з'яўляецца тэматычна арганізаваным палілогам з сярэдняй частатой змены камунікантаў. У гэтым сэнсе можна меркаваць пра агульныя рысы *IRC* і тэматычных форумнаў, пабудаваных па тым жа прынцыпе. Аднак склад форумных камунікантаў больш стабільны, а тэксты арганізуюцца як невялікія па аб'ёме завершаныя выказванні.

Такім чынам, у віртуальным дыскурсе назіраецца спецыфічная трансфармацыя дыскурсійных катэгорый ва ўмовах пісьмовых маўленчых зносін.

ЛИНГВАДЫДАКТЫКА

И. И. Петрашевич,

кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин и менеджмента
Института современных знаний имени А. М. Широкова

В. Ю. Рабцевич,

старший преподаватель кафедры немецкого языка
факультета социокультурных коммуникаций БГУ

РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Актуальная мировая ситуация требует наличие развитой иноязычной коммуникативной компетенции у специалистов любой сферы. Обозначенная задача активизирует деятельность по ее формированию и развитию как на уровне школьного, так и вузовского образования.

Приоритетом в иноязычном образовании выступает формирование и развитие коммуникативной компетенции обучающихся. Развитые коммуникативные навыки подтверждают эффективность методической и дидактической организации занятий по иностранному языку.

Перспективным направлением в формировании коммуникативной компетенции на уроках иностранного языка является использование интерактивных методов обучения, которые помогают не только оптимизировать процесс овладения навыками иноязычного общения, но и сделать его более эффективным.

Особенностью процесса обучения иностранному языку с помощью интерактивных методов является то, что обучающиеся получают знания в процессе собственной активности, а в процессе взаимодействия овладевают системой апробированных способов деятельности по отношению к себе, социуму, миру, усваивают различные механизмы поиска знаний. Полученные таким способом знания являются одновременно инструментом для самостоятельного их поиска.

Цель нашего научного поиска – обосновать эффективность формирования иноязычной коммуникативной компетенции студентов на занятиях по немецкому языку при помощи интерактивных методов и определить специфику использования интерактивных методов в работе со студентами непрофильных специальностей.

Цель обучения иностранным языкам в учреждении высшего образования – развитие способности обучающегося к общению на иностранном языке. Реализация цели связана с формированием у обучающихся ряда коммуникативных навыков:

- понимать и порождать иноязычные высказывания в соответствии с ситуацией общения, речевой задачей, коммуникативным намерением;
- коммуницировать в соответствии с правилами общения и национально-культурными особенностями страны изучаемого языка.

Понятие компетенции, введенное в научный оборот американским лингвистом Н. Хомским еще в 1972 г., используется в методике преподавания иностранных языков при определении общих и частных целей и содержания обучения. Свою состоятельность доказали различные подходы к определению понятия «коммуникативная компетенция» (Е. А. Быстрова, Е. И. Литневская, М. Б. Успенский, М. Р. Львов и др.).

При изучении иностранного языка в центре внимания находится последовательное, систематическое развитие коммуникативной компетенции в процессе овладения различными стратегиями говорения, чтения, аудирования и письма. Обучение иностранному языку направлено на изучение его как средства международного общения посредством:

- формирования и развития базовых коммуникативных навыков и умений в основных видах речевой деятельности;

- социокультурного развития обучающихся в контексте европейской и мировой культуры с помощью страноведческого, культуроведческого и лингво-культуроведческого материала;

Иноязычная коммуникативная компетенция формируется на основе:

- языковых знаний и навыков;
- лингвострановедческих и страноведческих знаний.

В иноязычную коммуникативную компетенцию включаются умения:

- читать и понимать несложные, аутентичные тексты (с пониманием основного содержания и с полным пониманием);
- устно общаться в стандартных ситуациях учебно-трудовой, культурной, бытовой сфер;
- в устной форме кратко рассказать о себе, окружении, пересказать, выразить мнение, оценку;
- умение письменно оформить и передать элементарную информацию (письмо).

Выделим взаимодополняющие друг друга определения коммуникативной компетенции – умение строить эффективную речевую деятельность и эффективное речевое поведение, которые соответствуют нормам социального взаимодействия, присущим конкретному этносу [4, с. 23]; способность человека к общению в одном или всех видах речевой деятельности, представляющая собой приобретенное в процессе естественной коммуникации или специально организованного обучения особое качество реальной личности [1, с. 59].

Приведенные выше определения выделяют основные компоненты коммуникативной компетенции [2, с. 7–9]:

- **лингвистическая** компетенция предполагает овладение знаниями и навыками в различных аспектах (лексическом, фонетическом, грамматическом), их когнитивную организацию;
- **социолингвистическая** компетенция есть выбор языковых форм, их использование и преобразование в соответствии с контекстом;
- **прагматическая** компетенция включает знания, умения, навыки, позволяющие понимать и порождать высказывания в соответствии с ситуацией, речевой задачей, коммуникативным намерением.

Применение интерактивных методов направлено на развитие иноязычной коммуникативной компетенции и способствует реализации личностно-ориентированного подхода в обучении:

- стимулируют интересы обучающихся, развивают желание использовать иностранный язык на практике, потребность учиться;
- активизируют обучающегося, делая его главным действующим лицом в учебном процессе, взаимодействующим с другими участниками;
- создают атмосферу комфорта и свободы;
- затрагивают личность обучающегося, вовлекают в учебный процесс его чувства, эмоции, ощущения, соотносятся с реальными потребностями, стимулируют речевые, когнитивные, творческие способности;
- предусматривают различные формы работы (индивидуальную, групповую, коллективную), стимулирующие активность обучаемых, их самостоятельность и творчество.

Интерактивные методы обучения реализуют возможности, связанные с налаживанием межличностного взаимодействия путем внешнего диалога в процессе усвоения учебного материала. Между обучающимися в группе возникают межличностные взаимоотношения, от того, какими они будут, зависит успешность учебной деятельности.

При организации образовательного процесса с применением интерактивных методов обучения необходимо придерживаться ряда правил.

Правило первое – вовлечение всех обучающихся.

Правило второе – настроенность на интерактивное взаимодействие.

Правило третье – численность обучающихся не более 30 человек.

Правило четвертое – готовность аудитории, раздаточного материала.

Правило пятое – ознакомление с организационными вопросами.

Правило шестое – добровольное деление участников на группы.

Соблюдение правил и требований к организации образовательного процесса с применением интерактивных методов работы на занятиях по немецкому языку позволит достичь поставленных целей, взаимодействия между обучающимися, роста их познавательной активности.

Наиболее распространенными и эффективными в практике иноязычного образования являются метод проектов, метод кейса, кластерный метод, метод мозгового штурма.

Метод проектов заключается в перенесении акцента с различных упражнений на активную мыслительную деятельность обучающихся, требующую владения определенными языковыми средствами. Особенность работы преподавателя, практикующего **кейс-метод**, заключается в максимальной реализации своих способностей и их развитии. Система занятий в рамках **метода кластера** включает три стадии усвоения и закрепления материала: вызов, осмысление, рефлексия. **Метод мозгового штурма** обеспечивает творческое усвоение материала, формирует способности концентрировать внимание и мыслительные усилия на решении актуальной задачи.

Анализ результативности применения каждого из методов станет нашей ближайшей задачей. Сегодня мы сконцентрируем внимание на анализе личностного эффективного опыта применения интерактивных методов в процессе преподавания учебной дисциплины «Немецкий язык»:

- повышается мотивация к изучению немецкого языка, в том числе у «слабых» студентов;
- обеспечивается более высокий уровень усвоения материала, снижается утомляемость;
- каждый обучающийся, без исключения, работает, тем самым развивая интерес к изучаемому материалу;
- развиваются коммуникативные навыки обучающихся, совершенствуется умение работать с источниками информации;
- развивается умение работать в группе, коллективе.

Таким образом, применение интерактивных методов на занятиях по немецкому языку способствует не только формированию и развитию коммуникативной компетенции обучающихся, но и разностороннему развитию личности обучающегося, ведь «интерактивное педагогическое взаимодействие, реализация интерактивных педагогических методов ориентированы на изменение, усовершенствование стандартных поведенческих моделей и деятельности участников педагогического процесса» [3, с. 32].

Библиографические ссылки

1. Антонидина, К. О. Обоснование регионально-ориентированной коммуникативной компетенции в обучении иностранных учащихся подготовительного отделения в вузе / К. О. Антонидина, А. В. Лейфа // Вестник Амурского государственного университета. – Сер.: Гуманитарные науки, 2021. – № 94. – С. 57–62.
2. Литвинко, Ф. М. Коммуникативная компетенция как методическое понятие // Ф. М. Литвинко // Коммуникативная компетенция: принципы, методы, приемы формирования: сб. науч. ст. / Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2009. – Вып. 9. – С. 7–14.
3. Петрашевич, И. И. К вопросу о развитии коммуникативной компетенции у учащихся в процессе обучения иностранному языку / И. И. Петрашевич, И. Ю. Бекова // Преподавание иностранных языков в поликультурном мире: традиции, инновации, перспективы: сб. ст. III Междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 25 марта 2021 г. / Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол.: О. Ю. Шиманская (отв. ред) [и др.]. – Минск: БГПУ, 2021. – С. 29–32.
4. Седов, К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.

Т. Л. Чахоўская,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
філалагічнага факультэта БДУ

ФАНЕТЫЧНЫЯ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ У РАКУРСЕ ЛІНГВАДЫДАКТЫКІ

Авалодванне беларускай мовай як замежнай мэтазгодна пачынаць з вывучэння фанетычнай сістэмы. Нарматыўнае вымаўленне гукаў садзейнічае, з аднаго боку, дакладнай перадачы думкі і правільнаму разуменню маўлення, з другога боку. Дасягненню гэтай мэты спрыяе супастаўленне гукаў беларускай і англійскай моў. Так, у сучаснай беларускай мове адсутнічае сэнсаадрознівальная прымета працягласці гука, таму ў рэальным маўленні неабходна праводзіць работу па прадухіленні магчымых памылак, звязаных з функцыянаваннем падоўжаных зычных.

Іншы прыклад – вымаўленне звонкіх зычных гукаў у канцы слова. У беларускай мове адбываецца іх аглушэнне, таму словы тыпу *код* і *кот* гучаць аднолькава – [кот]. У англійскай мове канцавыя фанемы выконваюць сэнсаадрознівальную функцыю: *cot* [kɒ t] (дзіцячы ложка) і *cod* [kɒ d] (траска). Парушэнне арфаэпічнай нормы можа прыводзіць да поўнага скажэння сэнсу.

Навучанне беларускай арфаэпіі мае на мэце пастаноўку артыкуляцый гукаў, націску, рытмікі, інтанацыі і ў выніку авалоданне ўсёй фанетычнай сістэмай мовы.

Пры навучанні вымаўленню адрозніваюць пастаноўку і карэкцыю. Традыцыйна пастаноўку суадносяць з пачатковым, а карэкцыю – з прасунутым этапам навучання. Аднак названыя формы работы з’яўляюцца ўзаемазвязанымі і выкарыстоўваюцца на працягу ўсяго навучання.

Мэтазгодна ўжо на пачатковым этапе навучання закладваць асновы беларускага вымаўлення, а далей удаканалваць іх. Кожная мова мае ўнікальны, спецыфічны набор гукаў, артыкуляцый органаў маўлення, рознае галасавое напружанне, што можа сведчыць пра непаўторнасць артыкуляцыйнай базы.

У канцы першага этапа навучання іншафоны павінны ўмець: чытаць склады, словы, словазлучэнні, сказы і кароткія элементарныя тэксты; задаваць пытанні па вывучаемай тэме і адказваць на іх; складаць кароткія выказванні па знаёмых камунікатыўных сітуацыях. Такім чынам, паралельна развіваюцца навыкі вуснага маўлення, чытання і пісьма.

Як пры пастаноўцы, так і пры карэкцыі вымаўленне гука пачынаюць вывучаць ізалявана і ў асобных складах. Замацаванне артыкуляцый адбываецца ў словах і фразях, паколькі менавіта ў выказваннях мова матэрыялізуецца як сродак зносін – ад найбольш спрыяльнай, лёгкай пазіцыі да найбольш складанай. З самага пачатку іншафоны павінны навучыцца канструяваць фразу, выкарыстоўваць яе ў якасці мінімальнай функцыянальнай адзінкі.

У працэсе навучання беларускаму вымаўленню пажадана ўлічваць артыкуляцыйныя базы як беларускай, так і англійскай моў. Супастаўляльны прынцып апісання фанетычных з'яў выступае асноўным у методыцы выкладання замежных моў. Кампаратыўны аналіз моў, якія кантактуюць, дазваляе выявіць прычыны акцэнтна і вызначыць аптымальныя шляхі яго ліквідацыі. Гэта звязана з устойлівасцю парушэнняў, абумоўленых негатыўным уздзеяннем інтэрферэнцыі, і дае магчымасць выкладчыку эканомна адабраць фанетычны матэрыял і вызначыць спосабы яго прэзентацыі.

Перавага аддаецца такім вусна-фанетычным курсам, якія не толькі з'яўляюцца комплекснымі (фанетыка-лексіка-граматычнымі), але і камунікатыўна накіраванымі – выкарыстоўваюць лінгваметадычныя прыёмы «схаванага» і «адкрытага» кіравання артыкуляцыяй і ўспрыманням вуснага маўлення.

Фанетычны матэрыял першага года навучання ўключае наступныя тэмы: зычныя і галосныя гукі ў розных пазіцыях; спалучэнні зычных гукаў; спалучэнні галосных гукаў; вымаўленне граматычных форм; рытмічныя мадэлі шматскладовых слоў; словы з пастаянным і рухомым націскам; злітнасць вымаўлення слоў у сінтагме; ненаціскныя словы і словы з пабочным націскам; заканамернасці сінтагматычнага членення; цэнтры інтанацыйных канструкцый; правілы чытання.

У адпаведнасці з відамі маўленчай дзейнасці практыкаванні падзяляюцца на слыхавыя, артыкуляцыйныя і практыкаванні, накіраваныя на

развіццё тэхнікі чытання. Да слыхавых адносяцца заданні на адрозненне і апазнанне. У першых вывучаемы гук або рытмічная мадэль знаходзяцца ў адным з прапанаваных папарна слоў або сказаў ([б’]: *быў-біў*), а ў другіх – у асобна пададзеных словах і сказах (*Знайдзіце гук [н’]: мяне завуць Ніна*).

Адрозніваюць практыкаванні на пастаноўку і на замацаванне. У практыкаваннях на пастаноўку гук вымаўляецца спачатку ў складзе, потым у слове ў «лёгкай» пазіцыі. Практикаванні на замацаванне – гэта вымаўленне і чытанне складоў, знаёмых і незнаёмых слоў з некалькімі цяжкасцямі, адказы на пытанні, чытанне сказаў.

Пры пастаноўцы гукаў выкладчык комплексна выкарыстоўвае прыёмы адкрытага і схаванага кіравання артыкуляцыяй. Адкрытае кіраванне – выкарыстанне свядомых эпізодаў артыкуляцыі, якая ўсведамляецца на аснове рухальнай, слыхавой, зрокавай і такцільнай апор. Калі адкрытае кіраванне выклікае ў навучэнцаў цяжкасці, то выкарыстоўваюцца гукі-дапаможнікі і спрыяльная пазіцыя – прыёмы схаванага кіравання артыкуляцыяй.

У працэсе навучання англафонаў беларускаму вымаўленню істотна дапамагае параўнальна-супастаўляльны аналіз роднай і замежнай для навучэнцаў моў.

Асаблівасці беларускай сістэмы вакалізму ў супастаўленні з англійскай

У сучаснай беларускай мове налічваецца 6 галосных гукаў: [a], [o], [э], [y], [ы], [і], у англійскай зафіксавана 20 галосных гукаў. Сістэма беларускага вакалізму вызначаецца збалансаванасцю, паколькі ў кожнай зоне артыкуляцыі знаходзіцца асобны гук і адсутнічаюць артыкуляцыйна «прамежкавыя» гукі, якія істотна ўскладняюць англійскую фанетыку. У беларускім вакалізме, у адрозненне ад англійскага, няма проціпастаўлення галосных па фаналагічна істотнай прымеце даўжыні-кароткасці.

Даследчыкі фанетычнага ладу англійскай мовы неаднаразова імкнуліся стварыць універсальную класіфікацыю галосных, прымаючы за аснову розныя зыходныя прынцыпы: становішча губ і языка, даўжыня і кароткасць, простая або складаная структура і інш.

Пры класіфікацыі галосных паводле гарызантальнага становішча языка ў працэсе вымаўлення іх можна падзяліць на:

- галосныя пярэдняга рада – пярэдня частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [i:], [e], [æ], [ei], [eə], [ai], [aʊ];

- галосныя пярэдняга прасунутага назад рада – пярэдня частка языка прыўзнята ў напрамку да альвеол і цвёрдага паднябення: [ɪ], [ɪ ə];
- галосныя змешанага рада – вымаўляюцца пры раўнамерным уздыме спінкі языка: [з :], [ʌ], [ə];
- галосныя задняга прасунутага наперад рада – задня частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ʊ], [əʊ], [ʊə];
- галосныя задняга рада – задня частка спінкі языка прыўзнята да мяккага паднябення: [ɔ :], [a:], [ɹ], [u:], [ɹɪ].

Калі характарызаваць галосныя паводле вертыкальных рухаў языка (ступені яго пад’ёму), то іх можна падзяліць на:

- галосныя высокага пад’ёму: [i:], [ɪ], [ʊ], [u:], [ɪ ə], [ʊə];
- галосныя сярэдняга пад’ёму: [e], [з :], [ə], [əʊ], [eə], [eɪ], [ʌ];
- галосныя нізкага пад’ёму: [æ], [aɪ], [aʊ], [a:], [ɹɪ], [ɔ :], [ɹ].

У кожным з гэтых падкласаў адрозніваюцца вузкія і шырокія варыянты:

- высокі пад’ём вузкі варыянт: [i:], [u:];
- высокі пад’ём шырокі варыянт: [ɪ], [ʊ], [ɪ ə], [ʊə];
- сярэдні пад’ём вузкі варыянт: [e], [з :], [əʊ], [eɪ];
- сярэдні пад’ём шырокі варыянт: [eə], [ə], [ʌ];
- нізкі пад’ём вузкі варыянт: [ɹɪ], [ɔ :];
- нізкі пад’ём шырокі варыянт: [a:], [æ], [aɪ], [aʊ], [ɹ].

Паводле становішча губ усе галосныя падзяляюцца на агубленыя і неагубленыя.

Калі пры класіфікацыі галосных улічваць працягласць іх гучання і структуру, то сістэма англійскага вакалізму прымае наступны выгляд:

- кароткія манафтонгі: [ɪ], [e], [æ], [ɹ], [ʊ], [ʌ], [ə];
- працяглыя манафтонгі: [ɔ :], [з :], [a:];
- дыфтангоіды: [i:], [u:];
- дыфтонгі: [eɪ], [aɪ], [ɹɪ], [aʊ], [əʊ], [ɪ ə], [eə], [ʊə].

Манафтонгі – гэта галосныя, пры артыкуляцыі якіх маўленчыя органы застаюцца нерухомымі.

Дыфтангоіды – галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх ёсць мінімальны рух органаў маўлення ад аднаго гук да другога, паколькі элементы дыфтангоіда вельмі падобныя па артыкуляцыі. Дыфтангоіды займаюць прамежкавае становішча паміж манафтонгамі і дыфтонгамі.

Дыфтонгі – гэта галосныя гукі, пры артыкуляцыі якіх назіраецца плаўны пераход ад аднаго становішча органаў маўлення да другога, паколькі дыфтонгі складаюцца з двух элементаў, якія рэпрэзентуюць адну фанему.

Такім чынам, у англійскай мове 20 галосных фанем: 10 манафтонгаў, 8 дыфтонгаў і 2 дыфтангоіды.

Даўжыня англійскіх галосных не з’яўляецца абсалютна нязменнай велічынёй. У фанетыцы існуе паняцце пазіцыйнай даўжыні галосных. Адзін і той жа галосны (працяглы або кароткі) можа мець розную працягласць гучання ў залежнасці ад розных фактараў: пазіцыі ў слове, націску, колькасці складоў і інш. Доўгія галосныя і дыфтонгі маюць найвялікшую працягласць гучання ў канцавым адкрытым націскным складзе. Крыху меншую працягласць гэтыя галосныя маюць у пазіцыі перад санантам, яшчэ меншую – перад звонкім і найменшую – перад глухім: *lei – lein – leid – leit*. Акрамя гэтага, ненаціскныя галосныя ў большасці выпадкаў карацейшыя за націскныя.

Для англійскіх галосных характэрна з’ява, што не сустракаецца ў беларускай фанетыцы, – усечанасць. Усечаныя галосныя – гэта кароткія гукі, якія знаходзяцца пад націскам у закрытым складзе, які заканчваецца глухім зычным: [bɪ t], [tʌk], [tɪ p], [mæp]. Пры вымаўленні галоснага ў падобнай пазіцыі не адбываецца аслаблення артыкуляцыі. Пры набліжэнні да апошняй фазы артыкуляцыі галоснага інтэнсіўнасць яго гучання не становіцца меншай; галосны нібы рэзка перарываецца наступным глухім зычным. Няўсечанымі галоснымі ў англійскай мове з’яўляюцца дыфтонгі, доўгія манафтонгі і ненаціскныя кароткія галосныя: [dɔ :], [ba:d].

Як сведчаць вынікі аналізу рэальных вымаўленчых памылак у маўленні англафонаў, у рабоце над вымаўленнем беларускіх галосных трэба ўлічваць тое, што ненаціскныя беларускія галосныя вымаўляюцца выразна, нягледзячы на неістотнае скарачэнне часу іх гучання. Вельмі часта навучэнцы павялічваюць працягласць беларускіх галосных, вынікам чаго з’яўляецца іх ненарматыўная дыфтангізацыя. Недапушчальна таксама вымаўленне націскных беларускіх галосных у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі англійскіх кароткіх націскных гукаў.

Англійскае маўленне лабіялізавана менш за беларускае. Англійскі вакалізм перш за ўсё арыентаваны на гукі, якія вымаўляюцца з расцягваннем губ.

У англамоўнай аўдыторыі для карэкцыі мэтазгодна вылучыць гукі [o], [э], [i], [y], [ы], [a]. Адхіленні ў вымаўленні гэтых гукаў абумоўлены як фанематычнымі, так і фанетычнымі прычынамі.

Усе беларускія галосныя ў пазіцыі пасля мяккага зычнага ([t'a]) набываюць больш пярэдняю ([i]-падобную) артыкуляцыю ў экскурсіі ([a't'], [t'a't']) – рад галосных перамяшчаецца ў больш пярэдняю зону.

Гук [э] вымаўляецца выразна пад націскам: *левы, бераг*. У першым складзе перад націскам пасля мяккіх [э] пераходзіць у [a]: *землі – зямля*. У іншых ненаціскных галосных пасля мяккіх [э] вымаўляецца з прыгукам [э^a]: *з[э^a]ленава ты, во з[э^a]ра*.

Паміж цвёрдымі зычнымі [э] і [i] вымаўляюцца напружана: *рэха, дым*.

Галосны [a] мае артыкуляцыйныя прыметы сярэдняга рада і ніжняга пад'ёму. Пры трэніроўцы яго вымаўлення мэтазгодна засяродзіць увагу менавіта на гэтых крытэрыях, асабліва на спосабе ўтварэння.

Галосны задняга рада і сярэдняга пад'ёму [o] з'яўляецца лабіялізаваным. Пры яго вымаўленні губы энергічна выцягваюцца наперад і акругляюцца. Адпрацоўка вымаўлення гука [o] пачынаецца з губной артыкуляцыі, якая павінна быць напружанай. Гэта дазволіць адчуць і зафіксаваць вымаўленне гэтага галоснага гука. Трэніроўку мэтазгодна пачынаць з вымаўлення [o] з губнымі зычнымі ў словах тыпу *вось, боб, мог* і інш. пры абавязковым патрабаванні акруглення і выцягвання губ.

Пры артыкуляцыі лабіялізаванага галоснага задняга рада і верхняга пад'ёму [y] язык адцягнуты назад, кончык языка апушчаны, задняя частка спінкі высока ўзнята да мяккага паднябнення, губы акругляюцца і выцягваюцца наперад.

Англійскі працяглы галосны [u:] адрозніваецца ад беларускага значнай працягласцю і меншай лабіялізацыяй.

Рэкамендуецца ўзмацніць губную артыкуляцыю, навучыцца руху языка назад, адчуваючы напружанне ў карані языка і задняй часткі яго спінкі. Замацаваць выпрацаваную артыкуляцыю можна трэніроўкамі, пачынаючы з практыкаванняў на спалучэнне з губнымі зычнымі, а затым на супрацьпастаўленне [y] – [o]: *той – тут, боб – пуп, мог – мух*.

Вымаўленне нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і пярэдняга рада [i] не выклікае цяжскасцей. Аднак адхіленні ад арфаэпічнай нормы могуць узнікаць у выніку невялікага перамяшчэння языка назад пад уплывам

артыкуляцыі англійскага [i:], а таксама адсутнасці мяккасці або няпоўнага змякчэння зычнага. Гэта азначае, што карэкцыя [i] робіцца магчымай толькі пасля таго, як праведзена пастаноўка артыкуляцыі мяккіх зычных.

Адхіленні ў вымаўленні нелабіялізаванага галоснага верхняга пад'ёму і сярэдняга рада [ы] могуць быць звязаны з яго больш пярэдняй артыкуляцыяй і лабіялізацыяй. Для ліквідацыі падобных з'яў важна прадэманстраваць розніцу ў пазіцыі органаў маўлення пры вымаўленні гукаў [i] і [ы]. У першым выпадку спінка языка ўзнята да пярэдняй часткі цвёрдага паднябення, кончык языка дакранаецца да ніжніх зубоў, у другім – спінка языка ўзнімаецца да задняй часткі цвёрдага паднябення. Рэкамендуецца практыкаванні на дыферэнцыяцыю гукаў [i] – [ы]: *быў – біў, пыл – піў*.

Асаблівасці беларускай сістэмы кансанантызму ў супастаўленні з англійскай

У англійскай мове налічваецца 24 зычныя фанемы, у беларускай – 38.

Беларускія зычныя класіфікуюцца па наступных крытэрыях: 1) спосаб утварэння; 2) удзел голасу і шуму; 3) месца ўтварэння; 4) наяўнасць або адсутнасць палаталізацыі. Англійскія гукі класіфікуюцца па наступных прыметах: 1) спосаб утварэння перашкоды; 2) месца ўтварэння перашкоды; 3) сіла артыкуляцыі; 4) работа галасавых звязак.

Паводле работы галасавых звязак зычныя ў англійскай мове падзяляюцца на **шумныя**, пры артыкуляцыі якіх шум пераважае над тонам або гукі складаюцца толькі з шуму, і **сананты**, пры артыкуляцыі якіх музычны тон пераважае над шумам, паколькі праход для паветра ў іх больш шырокі, чым пры артыкуляцыі шумных зычных. Таму сананты вызначаюцца як прамежжавы клас паміж галоснымі і зычнымі. У беларускай мове да санорных адносяцца 11 гукаў – [м], [м'], [н], [н'], [л], [л'], [в], [в'], [ў], [р], [ж] а ў англійскай мове 9 – [m], [θ], [ð], [n], [ŋ], [l], [w], [r], [j].

Шумныя англійскія зычныя падзяляюцца на *звонкія* і *глухія*, якія адрозніваюцца па наяўнасці / адсутнасці голасу, а таксама па ступені шуму і мускульнага напружання органаў маўлення пры артыкуляцыі зычнага. Усе шумныя зычныя ўтвараюць пары звонкіх і глухіх, за выключэннем фарынгальнага [h], у якога няма звонкага адпаведніка. Звонкія зычныя на канцы слова ў англійскай мове ніколі не аглушаюцца. У беларускай жа мове шумныя зычныя таксама ўтвараюць суадносныя пары па глухасці / звонкасці, акрамя глухіх [ф], [ф']. Асобна трэба звярнуць увагу на суадносныя пары [γ] –

[x] і [ɣ] – [k]. У беларускай мове на канцы слова звонкія заўсёды аглушаюцца, тое ж назіраецца і перад глухімі.

Змычныя глухія [p], [t], [k] суправаджаюцца моцным выдыхам – аспірацыяй, якая мае розную ступень сілы ў залежнасці ад іх пазіцыі ў слове.

Па спосабе ўтварэння англійскія зычныя падзяляюцца на **змычныя**, **шчылінныя** і **змычна-шчылінныя**. Першыя ўтвараюцца пры стварэнні поўнай змычкі паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі, якая разрываецца паветраным струменем: [p], [b], [t], [d], [k], [g], [m], [θ], [ð], [n], [ŋ]. Пры ўтварэнні шчылінных зычных паміж актыўнымі і пасіўнымі маўленчымі органамі ствараецца вузкая шчыліна, праз якую і праходзіць струмень выдыхаемага паветра. Усе шчылінныя ў англійскай мове могуць мець адну або дзве перашкоды, у залежнасці ад чаго яны падзяляюцца на аднафокусныя [f], [v], [s], [z], [h] і двухфокусныя [ʃ], [ʒ]. Акрамя таго, вылучаюцца шчылінны санант бакавы [l] і сярэдне-шчылінныя сананты [r], [j], [w]. У англійскай сістэме кансанантызму налічваецца дзве афрыкаты (змычна-шчылінныя зычныя гукі) [tʃ] і [dʒ], якія пры сваім утварэнні спалучаюць змычны і шчылінны спосабы ўтварэння. У беларускай мове зычныя па спосабе ўтварэння падзяляюцца на пяць тыпаў: змычныя, шчылінныя, змычна-шчылінныя, змычна-праходныя і вібрант.

Па месцы ўтварэння перашкоды англійскія зычныя падзяляюцца на **губныя**, **зубныя**, **язычныя** і **фарынгальныя**. Губныя, у сваю чаргу, падзяляюцца (як і ў беларускай мове) на **губна-губныя** і **губна-зубныя**. Пры ўтварэнні губна-губных ніжняя губа дакранаецца да верхняй: [p], [b], [m], [w]; а пры ўтварэнні губна-зубных ніжняя губа дакранаецца да верхніх зубоў [f], [v]. Сярод язычных вылучаюцца **пярэднеязычныя** (актыўнай з’яўляецца перадняя частка языка), **сярэднеязычныя** (сярэдняя частка языка) і **заднеязычныя** (задняя частка языка).

Па становішчы кончыка языка **пярэднеязычныя** падзяляюцца на **дарсальныя**, пры вымаўленні якіх кончык языка апускаецца да зубоў, а спінка падымаецца да цвёрдага паднябення, і на **апикальныя**, калі кончык языка скіраваны ўверх.

Для англійскіх **пярэднеязычных** гукаў характэрны **апикальны ўклад**, а для беларускіх – **дарсальны**. У англійскай мове санант [r] – **какумінальны гук** (лац. *sacuminit* – упадзіна), пры яго артыкуляцыі кончык языка крыху адсунуты назад ад альвеол і разам з перадняй часткай языка ўтварае ўпадзіну.

У сучаснай беларускай мове вылучаюцца пары цвёрдых / мяккіх і звонкіх / глухіх фанем, што з'яўляецца характэрнай рысай сістэмы беларускага кансанантызму – карэляцыйныя рады зычных фанем, адрозных паводле дыферэнцыяльных (фаналагічных, сэнсаадрознівальных) прымет.

У англійскай мове супрацьпастаўленне па цвёрдасці / мяккасці адсутнічае, зычныя могуць нязначна памякчацца, выступаючы часткова палаталізаванымі перад галоснымі пярэдняга рада. Аднак гэта адрозненне не з'яўляецца фаналагічным. З фанетычнага пункту гледжання большасць англійскіх зычных цвёрдыя – пры іх вымаўленні сярэдня частка спінкі языка не падымаецца да цвёрдага паднябення. Змякчэнне зычнага не можа змяніць значэнне слова, таму падобную з'яву трэба трактаваць як не фанематычную, але грубую фанетычную памылку. Верагоднасць такой памылкі для носьбітаў беларускай мовы пры вымаўленні англійскіх зычных у пазіцыі перад галоснымі пярэдняга рада верхняга пад'ёму з'яўляецца даволі высокай.

Асноўная задача пры пастаноўцы вымаўлення мяккіх зычных – выпрацоўка поўнай (а не частковай) палаталізацыі на ўсіх стадыях артыкуляцыі зычнага. Асаблівую ўвагу англафонаў пажадана звяртаць на поўнае змякчэнне свісцячых [з'], [с'] перад наступным мяккім. Вельмі цяжкімі пазіцыямі для англамоўных навучэнцаў з'яўляюцца вымаўленне мяккіх у канцы слова, перад цвёрдым зычным, чаргаванне цвёрдых і мяккіх зычных у межах фанетычнага слова.

Як і беларускія, англійскія зычныя бываюць глухімі і звонкімі. Аднак, у адрозненне ад беларускай, у англійскай мове звонкія зычныя могуць знаходзіцца не толькі ў пачатку і сярэдзіне слова, але і на канцы, дзе звонкія аглушаюцца толькі часткова.

Характэрнай фанетычнай рысай англійскай мовы з'яўляецца слабая артыкуляцыя звонкіх і моцная артыкуляцыя глухіх зычных гукаў. Названая асаблівасць вымаўлення выступае асноўнай прыметай адрознення англійскіх глухіх і звонкіх зычных у пачатку і на канцы слова. Такім чынам, фаналагічнае супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў англійскай мове мае іншую спецыфіку, не такую, як у беларускай мове. Яна заключаецца ў тым, што напружанасць / ненапружанасць зычных з'яўляецца дыферэнцыяльнай прыметай такога супрацьпастаўлення. З фанетычнага пункту гледжання адрозненне заключаецца ў тым, што беларускія зычныя гукі – поўнасцю звонкія, а англійскія – напалову звонкія: маюць глухую

экскурсію і звонкую рэкурсію. Вымаўленне напалову звонкіх зычных з’яўляецца вынікам таго, што англійскія зычныя больш напружаныя за беларускія (напалову звонкія гукі ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы як глухія). Гэта з’ява – устойлівая рыса англійскага акцэнта. Для беларускай артыкуляцыйнай базы ўласціва ненапружанасць зычных.

Для пастаноўкі вымаўлення звонкіх зычных неабходна ліквідаваць іх напружанае вымаўленне. У англійскай мове, у адрозненне ад беларускай, захоўваецца супрацьпастаўленне па глухасці / звонкасці ў канцы слова і перад глухімі зычнымі (інакш многія словы перасталі б адрознівацца). Тыповае адхіленне ад нормы – адсутнасць аглушэння перад глухімі або азванчэння перад звонкімі зычнымі ў межах фанетычнага слова або на іх стыку.

Англійскія змычныя [p], [t], [k] амаль не адрозніваюцца ад беларускіх, аднак перад націскнымі галоснымі яны вымаўляюцца з аспірацыяй. Прыдатнай пазіцыяй для ліквідацыі прыдыхання з’яўляецца становішча перад ненаціскным галосным: *пяці – пятачок*.

Звонкі зычны [b] – слабы гук, які не аглушаецца на канцы слоў. Насавы [m] – больш напружаны і працяглы, чым беларускі [м]. Англійскія шчылінныя [v] і [f] вымаўляюцца больш энергічна, чым іх беларускія аналагі [в] і [ф].

Мяккія зычныя ў беларускай мове ўтвараюцца пры дапамозе дадатковай артыкуляцыі – значнага пад’ёму сярэдняй часткі спінкі языка. Пры пастаноўцы артыкуляцыі мяккіх і губна-зубных зычных мэтазгодна выканаць наступнае практыкаванне: расцягнуць губы, прасунуць язык наперад так, каб ён прыняў вытрымку гука [i], і з гэтага становішча вымаўляць склад з мяккім зычным, спачатку запаволена, затым хутка. Найбольш прыдатнай з’яўляецца пазіцыя пасля націскаго [i] перад галоснымі непярэдняга рада: [a], [o], [y], [ы].

Пры выкананні практыкаванняў на супрацьпастаўленне цвёрдых і мяккіх зычных замацоўваецца артыкуляцыя гукаў [m’] ([m’]), [p’] ([p’]), [b’] ([b’]), [f’] ([f’]), [v’] ([v’]): *вар – вір, мыў – мілы, быў – біў*. Беларускія пярэднеязычныя [н], [т], [д], [с], [з] з’яўляюцца дарсальнымі, а англійскія [n], [t], [d], [s], [z] – апікальнымі. Пры карэкцыі вымаўлення названых зычных трэба звярнуць увагу на тое, што ў беларускай мове актыўным маўленчым органам з’яўляецца пярэдня частка языка, у той час як кончык языка апушчаны ўніз і не прымае ўдзелу ў артыкуляцыі.

Беларускія зычныя [т], [д] з'яўляюцца выбухнымі і непрыдыхальнымі. Для іх вымаўлення рэкамендуецца ўзмацніць язычную змычку і паслабіць моц паветранага струменя.

Пры пастаноўцы вымаўлення [н'], [с'], [з'], [ц'] важна засвоіць дарсальны ўклад іх артыкуляцыі: увесь язык прасунуць наперад, кончык прыціснуць да ніжніх зубоў, пярэдняю частку языка прыціснуць да альвеол і хутка раскрыць змычку: *том – цёмны, нос – нёс, сад – сядзь, зала – узяла*.

Пры вымаўленні спалучэнняў мяккіх зычных з галоснымі часта ўзнікаюць цяжкасці ў адрозненні спалучэнняў тыпу [ц'э] – [ц'jэ]. Магчымыя арфаэпічныя памылкі з'яўляюцца вынікам таго, што ў англійскай мове няма дыферэнцыяльнай прыметы па цвёрдасці / мяккасці. Яны ліквідуюцца шляхам пастаноўкі вымаўлення мяккіх зычных, напружанасці [j], а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленні тыпу *так – цемра – парцьера*.

Заднеязычныя [к], [г] амаль не адрозніваюцца ад англійскіх [k], [g]. Беларускія фрыкатыўныя [γ], [x] не маюць адпаведнікаў у англійскай фанетыцы. Для пастаноўкі іх вымаўлення рэкамендуецца вымаўляць склады з гукамі [γ], [к], [х], а таксама спалучэнні [кх] з галоснымі: *ёхо-охо-око, кхо-кху* і пад. Артыкуляцыя замацоўваецца ў практыкаваннях на супрацьпастаўленне [к]–[х], [γ]–[к], [х]–[γ]: *кол – хол, код – год, хор – гор*.

Пры пастаноўцы [к'] і [γ'] пярэдне-задняя частка спінкі языка змыкаецца з паднябеннем. Для адпрацоўкі гэтай артыкуляцыі трэба выкарыстоўваць інтэрвакальную пазіцыю з галосным [і]: і[к']і→[к']і, і[γ']і→[γ']і. Затым артыкуляцыя [к'γ'] замацоўваецца ў спалучэннях з іншымі галоснымі: *геній, аркестр, лікёр*. Падобная работа праводзіцца і пры пастаноўцы артыкуляцыі мяккага зычнага [х'].

Беларускі зацвярдзелы [р] – пярэднеязычны дрыжачы санант, пры вымаўленні якога кончык языка, трохі загнуты ўверх, вібрыруе. Англійскі апікальны [r] утвараецца пры выгнутай за альвеолы пярэдняй часткі языка, кончык языка застаецца напружаным і нерухомым. Пры пастаноўцы гука [р] трэба імкнуцца да вібрацыі кончыка языка, для гэтага ён павінен быць максімальна расслабленым і не вельмі загінацца за альвеолы. Гукі-дапаможнікі [t], [d], [š], [ž] спрашчаюць вырашэнне пастаўленай мэты: *тра–трактар, дра–драма, іра–ірам*.

У англійскай мове гук [l] – шчылінны бакавы санант. Асаблівасцю артыкуляцыі беларускага [л] з'яўляецца ўвагнутае становішча языка ў

сярэдняй яго частцы. Пад'ёму задняй часткі спінкі языка і велярызацыі [л] садзейнічаюць галосныя [o], [y] і зычныя гукі [к], [γ] у спалучэннях тыпу *ало-улу-кло-клу-гло-глу*, якія вымаўляюцца з максімальнай мускульнай напружанасцю.

Для пастаноўкі вымаўлення [л'] найбольш прыдатнай выступае пазіцыя паміж націскным [i] і галоснымі пярэдняга рада: *ілю-лю, іле-ле*. Артыкуляцыя замацоўваецца ў розных спалучэннях з галоснымі, зычнымі і на канцы слова, а затым у практыкаваннях на супрацьпастаўленне [л]-[л']: *пілот – палёт, лук – люк, бал – баль*.

Зацвярдзелыя [ш], [ж] з'яўляюцца шчыліннымі. Тыповае адхіленне пры іх вымаўленні – змякчэнне гэтых гукаў у выніку пад'ёму сярэдняй часткі спінкі языка і больш пярэдняе яго становішча, характэрнае для артыкуляцыі англійскіх [g], [g']. Пры карэкцыі вымаўлення звяртаецца ўвага на становішча кончыка языка (адцягнуты ўверх) і адцягнутасць языка назад. Пры пераходзе ад вымаўлення змякчонага да цвёрдага [ш] трэба падняць кончык языка да альвеол, пры гэтым язык павінен адсоўвацца назад.

Артыкуляцыю [ш], [ж] трэба карэктаваць у ізаляваным вымаўленні, а затым замацаваць у спалучэннях з лабіялізаванымі галоснымі (*жу-жо-шу-шо*) і заднеязычнымі ў словах тыпу *школа, шкодны*, а затым пераходзіць ад фанетычных слоў да сінтагм і фраз.

Беларуская афрыката [ц] мае складаную артыкуляцыю, аналаг якой у англійскай сістэме кансанантызму адсутнічае. Арфаэпічныя адхіленні заключаюцца ў тым, што афрыката [ц] вымаўляецца не злітна, а складаецца з двух асобных гукаў: [t]+[s]. Пры адпрацоўцы гэтага гука мэтазгодна акцэнтаваць ўвагу на тым, што [ц] пачынаецца як [t]. Найбольш спрыяльнымі пазіцыямі з'яўляюцца спалучэнні з [д], [т]: *адсыпаць, адцадзіць*. Для ліквідацыі асобнага вымаўлення [t]+[s] неабходна энергічна і хутка вымавіць [ts], не адрываючы язык ад зубоў пры пераходзе [t] да [s]. Для замацавання выконваюцца практыкаванні на супрацьпастаўленне [ц], [тц], [тс]: *цана – адцадзіць – адсюль*. На заключным этапе выкарыстоўваюцца практыкаванні на дыферэнцыяцыю [ц]–[с], [ц]–[ц']: *цэлы – цела, цырк – сыр*.

Для таго, каб пазбавіцца камунікатыўных бар'ераў, пажадана кіравацца наступнымі правіламі: 1) пры тлумачэнні новага матэрыялу паказваць навучэнцам, якім чынам яны могуць выкарыстоўваць ужо наяўныя веды, навыкі, уменні з роднай мовы; 2) прадэманстраваць адрозненні ў вымаўленні,

што існуюць у дзвюх мовах, звяртаючы асаблівую ўвагу на тыя з'явы, якія знешне падобныя, але не супадаюць; 3) уключаць у сістэму навучання практыкаванні, якія ўлічваюць цяжкасці фанетычнай з'явы для навучэнцаў і якія дапамагаюць пераадолець гэтыя цяжкасці.

Такім чынам, асноўнай задачай навучання іншамоўнаму вымаўленню з'яўляецца развіццё ў навучэнцаў фанематычнага і інтанацыйнага слыху і фарміраванне ў іх мысленні слыхаматорных эталонаў.

ЗМЕСТ

PRO MEMORIA

М. Р. Прыгодзіч

ДАЦЭНТ І. М. ШЧАРБАКОВА ЯК ДАСЛЕДЧЫК ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАГА СТАНУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	3
---	---

М. І. Свістунова

ПРАЦЫ І. М. ШЧАРБАКОВАЙ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	8
АСНОЎНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ І. М. ШЧАРБАКОВАЙ	15

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

І. А. Гапоненка

БЕЛАРУСІСТЫЧНАЯ ТЭМАТЫКА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ В. М. РУСАНІЎСКАГА	20
---	----

А. В. Губкіна

КАМПАЗІТЫ Ў БАТАНІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ 1920-Х ГГ.	29
--	----

В. Д. Косціна

РЭКЛАМНЫЯ ТЭКСТЫ Ў ГАЗЕЦЕ «НАША ДОЛЯ» (1906 г.)	34
---	----

Н. Я. Кошкіна

ЛЕКСІЧНЫЯ ВАРЫЯНТЫ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК У «СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» І. НАСОВІЧА (1870)	41
---	----

Л. Ю. Маслоўская

СІНАНІМІЧНЫЯ НАЗВЫ ХВАРОБ У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ	50
--	----

Марыля Пятрэнка, Г. К. Ціванова

МОВА ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ ХVІІІ СТАГОДДЗЯ	56
--	----

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

А. В. Бірукова

ЗААНІМІКОН КАЗАК С. ДАВІДОВІЧА: СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТ	62
--	----

Я. Д. Капуста

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ КАТАЛІЦКІХ СПЕВАЎ	72
---	----

Г. І. Кулеш

АКТУАЛЬНЫЯ ЗАДАЧЫ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ЗАБЕСПЯЧЭННЯ ПАРЫТЭТУ
БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ У ЮРЫДЫЧНАЙ СФЕРЫ 80

В. М. Лешчанок

НЕАЛАГІЗМЫ НА СТАРОНКАХ ЧАСОПІСА «БЕЛАРУСЬ. BELARUS»: ЛЕКСІЧНЫЯ
ГРУПЫ, КРЫТЭРЫІ РАЗМЕЖАВАННЯ 87

Г. В. Новік

АБ'ЕКТЫВАЦЫЯ КАНЦЭПТУ «РАДЗІМА» Ў БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ
АДЗІНКАХ 91

М. Л. Савасцюк

ВАНДРОЎКІ АНГЛІЙСКАГА *ДЭНДЗІ* 97

М. К. Чаеўская

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ СПАСАБ УТВАРЭННЯ ТЭРМІНАЎ МІЖНАРОДНЫХ
АДНОСІН 103

Г. К. Чахоўскі

ВІРТУАЛЬНЫ ДЫСКУРС ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ 109

ЛІНГВАДЫДАКТЫКА

И. И. Петрашевич, В. Ю. Рабцевич

РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ
НА ЗАНЯТИЯХ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ
МЕТОДОВ 117

Т. Л. Чахоўская

ФАНЕТЫЧНЫЯ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ У РАКУРСЕ
ЛІНГВАДЫДАКТЫКІ 123